

6

1973

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

III. évfolyam, 6. szám, 1973. november—december

*„Nem az emberek tudata az, amely létünket,
hanem megfordítva, társadalmi létünk az,
amely tudatunkat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálathoz;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Ing. Bacsí Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán, szerkesztő
Dr. Györe Kornél, főszerkesztő helyettes
Illés Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor, műszaki szerkesztő
Mr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre

Dévics Imre

Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirmics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tipolszky Géza
Saffer Pál
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára:
Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült:
A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában
Újvidéken

TARTALOM

<i>Ágoston András</i>	A föderalizmus és az öngazgatás eszméinek fejlődése és a Szövetségi Képviselőház alkotmányos modelljei	7
<i>Kovács Teréz</i>	A tanyák társadalmi folyamatai egy bácskai községben	33
<i>Körmendi Ferenc</i>	Az esztétikai, matematikai és kísérleti visszatükröződésről	49
<i>Pennavin Olga</i>	A népi tudás, a népi hagyományok gyűjtése a falszabadulás után a jugoszláviai magyarság körében	61
<i>Berkes Eszter</i>	A szlavóniai magyar népszívet tánc hagyományai	75
<i>Katona Imre</i>	A magyar parasztság történelemszemlélete	107
 Műhely		
<i>Sáfrány Ferenc és Szekeres Zoltán</i>	Az egyetemi hallgatók szociális összetétele és a tanulmányi eredmény korrelációja	125
 Dokumentum		
<i>Veljko Milatović</i>	A helyi közösség szerepe politikai rendszerünkben	137
 Jelen és múlt		
<i>Edvard Kardelj</i>	Az öngazgatás eddigi fejlődése és az alkotmánymódosítások oka	147
 Szemle		
<i>Molnár Irén</i>	A hazai ifjúságszociológiai kutatások eredményeinek összegezése	175
<i>Gaál György</i>	Mózsai Ferenc: Nemzetiségi iskola — irodalmi nevelés	183

A föderalizmus és az öngazgatás eszméinek fejlődése és a Szövetségi Képviselőház alkotmányos modelljei (I.)

A szocialista Jugoszlávia alkotmányos rendszerének fejlődését formai szempontból leginkább a gyökeres változások láncolata jellemzi. A három alkotmány és a többszöri alkotmánymódosítás viharos fejlődésről tanúskodnak, de egyben ihleti is azt.

Olyan politikai és gazdasági folyamatokat jeleznek, amelyek eredményeként az elmúlt nem egészen három évtized alatt egy eddig még nem látott új alapokon nyugvó társadalom indult fejlődésnek.

Jóllehet a szocialista Jugoszlávia politikai rendszerének egyes történeti formáiban a föderalizmus és az öngazgatás eszméinek nem jutott mindig központi hely, ahhoz nem fér kétség, hogy a fejlődés folyamán motorjaivá váltak az átalakulásnak. E két vezérelv nem egyszerre kezdett hatni alkotmányos rendszerünkben. A föderalizmus elve fontos szerepet játszott a népfelszabadító háborúban s végül 1943 nov. 29-én az AVNOJ határozataiban jogi formát öltött. Az 1946-os alkotmány lerakta az új szocialista állam politikai rendszerének alapjait. Igaz a föderalizmus itt is egyike a vezérelveknek, de az államszervezeti modell a lerombolt ország újjáépítése valamint az új típusú államhatalom megerősítése érdekében inkább a centralisztikus elemeket szorgalmazta. Ez az állapot minőségileg csak az 1967-68. évi alkotmányfüggelék meg hozatala után változott meg.

Az öngazgatás eszméjének gyakorlati megvalósulása 1950-ben kezdődött meg. A munkásöngazgatásról szóló törvény – ez az elmúlt több mint két évtized alatt bebizonyosodott –, egy új fejlődési szakaszt nyitott általában a politikai rendszerek történetében. Az 1963-as alkotmány meghozatalától kezdve csakúgy mint a föderalizmus eszméje az alkotmányos rendszer vezérelvévé vált.

E két konceptus nem feltételezi egymást. A konkrét történelmi körülmények azonban úgy alakultak, hogy a föderalizmus és az öngazgatás elve alapul szolgál a politikai rendszer további fejlesztésében. Megvalósu-

lásukat természetesen nyomon követhetjük a politikai rendszer egészének vizsgálatakor is, de tekintve, hogy itt folyton változó és egymásbafolyó jelenségeket kell definiálni, e munka pretenzióit tekintve célravezetőbbnek látszik az alkotmányos rendszer központi intézménye a képviselőház fejlődésén keresztül bemutatni e két eszme térhódítását, kiteljesedését.

A képviselőház különösen 1963 óta egyike azoknak az alkotmányos intézményeknek, amelyeknek működését szinte teljesen meghatározza e két irányadó elv. Bármelyik modellt vesszük is figyelembe ebből az időszakból, azt tapasztaljuk, hogy a föderalizmus és az öngazgatás egyre fejlettebb elmélete és gyakorlata nemcsak a képviselőház szerkezeti felépítését, hanem munkamódszereit, hatáskörét, de még a politikai rendszerben elfoglalt helyét is döntően befolyásolja.

Rajta matematikai pontossággal lemérhetjük, e két vezérelv jogi és politikai megformálásában elért eredményeket, de a megtorpanásokat is. Persze koránt sem lehet azt állítani, hogy az alkotmányos rendszer többi intézményében, a végrehajtó hatalom konkrét formáiban, a közigazgatási modellekben stb. nem lehet nyomon kísérni a föderalizmus és az öngazgatás eszméinek térhódítását. Inkább arról van szó, hogy e fejlődés legjelentősebb mozzanatai a képviselőház szerepének és helyzetének változásaiban jelentkeznek a legkézzelfoghatóbb formában.

Ezenkívül – s ez a döntő indíték e munka témájának körülhatárolásában – a dolgozók a képviselőházban valósítják meg szuverenitásukból eredő legfontosabb jogait (a kül- és belpolitika meghatározása, a terv és költségvetés meghozatala stb.)

Az alábbiakban tehát miután elemezzük a témával kapcsolatos alapfogalmakat, a föderalizmus és az öngazgatás jelentését, s egymáshoz, valamint a képviselőházhoz való viszonyukat, vizsgálat tárgyává tesszük a konkrét alkotmányos modellek idevágó rendelkezéseit.

I. A KÉPVISELŐHÁZ MINT AZ ÖNIGAZGATÁS ÉS FÖDERALIZMUS ELVÉNEK EGYIK MEGJELENÉSI FORMÁJA

1. A föderalizmus és az öngazgatás jelentése valamint e két elv egymásközötti viszonya

a) A föderalizmus fogalmának meghatározása olyan feladat amelynek megoldásán a tradicionalista államelmélet képviselői igen sokat fáradoztak. Jellemző ezekre a gondolkodókra, hogy szinte megszállottan kutattak a föderációnak egy ideális, absztrakt és egyedül helyes definíciója után,

amelyhez viszonyítani lehetne az összes meglévő szövetségi államot. Ezze¹ a lényegében idealista módszerrel természetesen nem lehetett használhatóan meghatározni a gyakorlatban örökké változó és egymástól igen-igen különböző föderációk fogalmát. Újabban egyre inkább tért hódít az az elképzelés amely a föderalizmus elvének gyakorlati formáját a föderációt polivalens fogalomnak tartja és egy valóban általános szófejtésen nyugvó alapdefinícióból kiindulva strukturájának, működésének és belső viszonyainak vizsgálatán át igyekszik azt megközelíteni. Ha a tradicionális álláspontokra azt mondtuk, hogy statikusak az újabb nézetekre az jellemző, hogy folyamatnak fogják fel és időben vizsgálják a föderációt.

A föderalizmus, föderáció kifejezéseket a görög *foedus* szóra lehet visszavezetni, amely társulást, közösséget jelent. Olyan viszonyt amelyet önálló részvevők létesítenek közös célok elérésére.

S ez az ami azonos minden föderációban. Ha azonban folyamatában vizsgáljuk a történeti föderációkat, akkor egy egész sor strukturára, működésre és belső viszonyokra vonatkozó problémát kell mindegyikben górcső alá venni. Csak így alkothatunk fogalmat magunknak erről a valóban összetett alkotmányjogi intézményről.

Témánk szempontjából elsősorban a strukturális kérdések érdemelnek különös figyelmet, de hiba lenne elhanyagolni keletkezésének néhány mozzanatát, valamint részeinek az egészhez való viszonyát is. A föderatív szerkezet elemzése azért jelentős, mert itt merülhetnek fel a legbonyolultabb módon és leggyakrabban a szövetségi szervek meg az egyes részállamok szerveinek jogi aktusai közötti súrlódások. A föderáció stuktúrája meghatározza hatáskörének terjedelmét, s nagyban befolyásolja a föderalizmus elvének konkrét politikai tartalmát.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a hatáskörök felosztásának szintjén állandó feladat az egyensúlyi helyzet megőrzése.

A föderációk létesítésének célja esetről esetre különbözik. Az első államszövetségek a külső ellenség fenyegetése miatt alakultak meg, de van példa gazdasági célú szövetkezésre is. Mégis a föderális államszervezet kiépítésének leggyakoribb célja a többnemzetiségű népközösségek demokratikus együttélésének biztosítása. Természetes, a felsorolt célok együttesként is hozzájárulhatnak az államszövetség létrehozásához.

A kialakulás körülményei és céljai a központi hatalmi szervezet és a részállamok egymásközötti viszonyában kristályosodnak ki. Elméletben, meg gyakorlatban is különféle megoldások vezethetnek életerős föderációhoz. Megtörténhet, hogy egy hatáskörelosztási forma vagy módszer alkalmazása más-más eredményeket hoz attól függően, hogy hol milyen társadalmi körülmények között kerül sor az alkotmányos rendezésre. A mostani föderációkra jellemző, hogy a tervgazdálkodás és általában

a gazdaságpolitika központosítást igénylő tényezőként hatnak. Még azokban a föderációkban is megfigyelhető a részállamok hatáskörének a szövetségi kormányzat javára történő szűkítése, ahol azelőtt viszonylag lazább kapcsolat állt fenn a részek és az egész között.

A jugoszláv föderáció csakúgy mint más országokban sajátos történelmi körülmények és folyamatok terméke. Jellemzésére három mozzanatot kell tüzetesebben szemügyre venni.

Az együttélés és általában a szövetség eszméjének jelentkezése a jugoszláv népek történetében egybe esik a nemzeti ébredés 19. századbeli első megnyilvánulásaival. Az első jugoszláv állam már kezdettől fogva tehát 1918-tól egészen összeomlásáig az 1941. évi megszállásig tagadta a föderalizmust és története a szerb burzsoázia döntő befolyása alatt voltaképpen a különféle centralizáló törekvések sorozatából állt. Az ilyen intézkedések következményeként – függetlenül a többi délszláv nép burzsoáziájának váltakozó erősségű ellenállásától –, a régi Jugoszlávia viszonylag rövid idő alatt bürokratizálódott és megszilárdult benne az unitarista hatalmi szervezet.

A kapitulációt követő népfelkelés a Kommunisták Párt irányításával nemcsak szabadságharc volt, hanem szocialista forradalom is. Eredményeként az AVNOJ második ülésén már 1943-ban megszületik az új Jugoszlávia amelynek egyik alappillére a demokratikus föderalizmus lett. Ennek a föderációnak csírái a szabad területeken létesített népfelszabadító bizottságok voltak. A háború utáni fejlődés korszakában a föderalizmus elve végig alapul szolgált a hatalmi szervek kiépítéséhez, s az új alkotmányban az öngazgatás mellett vezérelvként jelentkezik. A jugoszláv föderáció tehát a felszabadító háború valamint a szocialista forradalom vívmánya.

Másik jellegzetessége a jugoszláv föderációnak az, hogy létrehozásával a nemzeti kérdés megoldása biztos államszervezeti alapot kapott. Az új államépítési formában egy percre sem volt napirenden a csatlakozás kérdése bármelyik nemzethez, vagy nemzeti államhoz. Ez a föderáció kezdettől fogva önálló népek politikai társulása. Másszóval a jugoszláv föderáció alapja a többnemzetiségű közösség. Ezt az elvet hangsúlyozzák a most készülő alkotmányos dokumentumok is.

S végül egy harmadik dimenzió jelentőségét J. Đorđević a közösség eszméjén keresztül próbálja érzékeltetni. (Prof. Jovan Đorđević; *Politički sistem* 1971. str. 407-409.) Szerinte a föderáció nem lehet egyszerű hatalmi struktúra amely csak a függőleges viszonyulásokat ismeri. Számolni kell azokkal a politikai folyamatokkal is, amelyek az alapegységek egymásközötti viszonyát definiálják. Ilyen értelemben a föderáció a „közösségek” „közössége” és a „köztársaságok köztársasága”

b) A társadalmi öngazgatás fogalma nem ismeretlen a szocialista társadalmi rendszerről szóló elméletekben. Természetesen a fogalmat nem

jelöli mindig az „önigazgatás” kifejezés, de ez a konceptus jelen van minden olyan elméletben amely az egyén és az állam közötti ellentétet az ember teljes felszabadításával kívánja megoldani. A marxizmus klasszikusai műveikben több helyen is kifejtették nézeteiket az öngazgatás eszméjéről, s az új társadalmi rendszer tengelyében olyan döntéshozatalt képzeltek el amely alulról felfelé irányul.

Az öngazgatás a társadalmi ügyek intézésének egyik módszere. Megvalósítása nem cél, hanem eszköz annak elérésére, hogy a dolgozó, aki az anyagi javakat megteremti, vagy más társadalmilag szükséges tevékenységet végez, állandóan és szabadon rendelkezzen munkája gyümölcsével. Vég-sősoron az öngazgatás kiteljesedése eszköz az elidegenült társadalom humanizálására. Ilyen értelemben a társadalmi öngazgatásról alapvetően mint folyamatról beszélhetünk, amely természetszerűleg ellentmondásokat is tartalmaz. Fejlődése elmélyülése a benne rejlő ellentétek feloldása egyben a politikai hatalomnak, magának az államnak a visszaszorítását jelenti.

A szocialista Jugoszláviában az öngazgatás eszméjének gyakorlati megvalósítására irányuló erőfeszítések a megtorpanásoktól függetlenül egy új eddig még feltáratlan úton indították el a társadalmat.

Az 1946-os alkotmány a konkrét történelmi helyzetből kiindulva első-sorban az újjáépítést és az új munkáshatalom megszilárdulását volt hiva-tott elősegíteni. Ennek érdekében az alkotmány olyan államhatalmi rend-szert rögzített, amely elméletileg megfelelt a proletárdiktatúra által támasz-tott követelményeknek. Jóllehet az alkotmányban felvázolt államszerve-zeti modell a forradalomszervező Kommunisták Pártjára lehetővé tette a hatalomösszpontosítást, a munkásosztály élcsapata – más történelmi példáktól eltérően – a néppel való szoros kapcsolatának köszönhetőleg soha nem vált független társadalmon kívüli politikai hatalommá.

A Jugoszláviában végbement szocialista forradalomnak e sajátosságá-vál lehet elsősorban megmagyarázni a belső erő létezését, amely létre-hozta az öngazgatást. Ez az elméleti és politikai fordulat a korábbi hely-zethez viszonyítva minőségi változást jelez, s 1950-ben a munkásöngazga-tás bevezetésében ölt alakot. Ebben az évben megtört a jég, és elmond-hatjuk, hogy az utána következő alkotmányos változások voltaképpen egy-egy állomás voltak az öngazgatás kiteljesítésére irányuló erőfeszíté-sek láncolatában. Az elmúlt huszegynéhány év fontosabb változásai a kö-vetkezők:

1953. – Az alkotmánytörvények szentesítik a már bekövetkezett vál-tozásokat és utat nyitnak a további fejlődés felé. Ekkor kapott alkotmányos alapot a tézis miszerint az elvontan értelmezett népszuverenitás elve át-adja helyét a konkrét dialektikus értelemben vett szuverenitásnak. Ez az

elképzelés még az 1918. szovjet alkotmányhoz viszonyítva is új. Megvalósításának folyamata ma is egyedül áll az alkotmányos gyakorlatban.

1963. – Az új alkotmány rendszerbe foglalja az addig elért eredményeket, s még mindig a képviseleti demokráciát véve alapul – a benne rejlő ellentmondásoktól függetlenül –, biztosítja az öngazgatás további terebélyesedését.

1973. – A korábbi alkotmánymódosítások 40 függeléssel gyarapították az alkotmányszöveget, s ez már új alkotmány meghozatalát tette szükségessé. Meghozatalának okairól E. Kardelj a következőket mondta: (Magyar szó, 1973. május 19. 5. old.)

„Mint látható, az alkotmánytervezet javaslata rendkívül nagy terjedelmű. Akár azt is állíthatjuk, hogy a világon a legrészletesebb alkotmányszövegek közé tartozik. Ez mindenekelőtt annak a következménye, hogy az új alkotmány szövegének tervezetében az eddiginél jóval konkrétabban dolgozzuk ki a társadalmi-gazdasági illetve termelési viszonyok rendszerét, mégpedig a szocialista öngazgatás és a termelőeszközök társadalmi tulajdonának alapján. Hogy erre szükség van azt társadalmunk fejlődésének gyakorlata igazolta, melynek során létrejöttek azok a deformációk amelyekről ma joggal sokat vitatkozunk. Megítélésem szerint e jelenségeket nagymértékben befolyásolta az is, hogy társadalmunk alkotmányos, jogi és gazdasági rendszerével nem szabályozta és nem hangolta egybe eléggé azokat a folyamatokat, amelyeket az öngazgatás feltételeiben a gazdasági élet ösztönszerűsége gyakran felvetett. Az alkotmány bővítésére részben az is hatott, hogy konkrétabban ki kell dolgozni és meg kell határozni a köztársaságok közötti viszonyokat, vagyis a föderáció jellegét és hatáskörét, tekintettel arra, hogy ilyen értelemben már az alkotmányreform első szakaszában meglehetősen nagy változások történtek. Az eddiginél valamivel többet kellett mondani a képviseleti rendszerről is, mivel a továbbiakban a szóban forgó javaslat szerint a delegátus elvre fog alapulni. S végül a társadalmunkban az utóbbi időben bekövetkezett változásokkal összhangban bizonyos fokig ki kellett egészíteni az alkotmány bevezető részét is, noha a módosítások itt a legkisebbek.”

Az 1963-as alkotmányt tehát azért kellett megváltoztatni, mert az általa felvázolt társadalmi-politikai rendszer nem tartalmazott elég konkrét megoldást az öngazgatás fejlődésének kérdéseire. Politikai életünkben bizonyos deformációk jelentkeztek amelyek gátolták a gazdasági fejlődést. Ezenkívül a régi alkotmány a képviseleti demokrácia elveire alapult, s ez sem felelt meg az öngazgatás követelményeinek. A delegátusi rendszer a munkaszervezetekben már alkalmazott közvetlen demokrácia formáit hivatott kibővíteni, s alkalmazásukat egységessé tenni.

c) Mint már említettük, az öngazgatás és a föderalizmus eszméje között elméletileg nincs szerves kapcsolat. Gyakorlatban csak a jugoszláv politi-

kai rendszerben találkozunk mindkét eszmével. Már az 1963-as alkotmányt követő első módosításoktól kezdve alkotmányos vezérelvként jelentkeznek. A többnemzetiségű közösség ténye megköveteli e két alapelem szoros kapcsolatát. Ez a követelmény természetesen helyet kapott a társadalomelméletben is. J Đorđević szerint az öngazgatás és a föderalizmus elve a szocialista demokráciában talál egymásra. (Prof. Jovan Đorđević: O samoupravnom i odgovornom društvu, 1971. str. 364) Másszóval a szocialista demokráciában, amely a jugoszláv politikai rendszer megjelenési formája, a föderalizmus az öngazgatás kifejezése, az öngazgatás viszont struktúrájában föderatív.

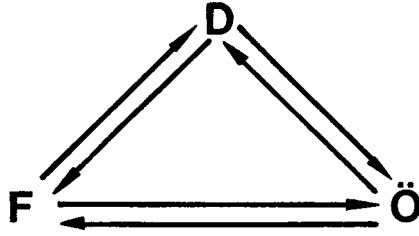
A szocialista demokrácia közegében létező és ható vezérelvek viszonyának elméleti jelentősége megmutatkozik a szuverenitás új értelmezésében is. A szuverenitás alkotmánybeli konceptusát csak az öngazgatás kölcsönhatásával lehet megmagyarázni. Eltérően a tradicionális nézetektől, amelyek csak az államszervezeti elemeket véve alapul a megosztott szuverenitás mellett kardoskodnak, vagy pedig előnyt adnak egyik a szövetségnek, másik a tagállamoknak, az alkotmánytervezet az osztatlan szuverenitás elvéből indul ki. Az alapelvek első részének utolsó előtti bekezdése kimondja:

„A dolgozók, a nemzetek és nemzetiségek, alkotmányos jogaikkal összhangban, a szocialista köztársaságokban és a szocialista autonóm tartományokban, amikor pedig közös érdekből a JSZSZK Alkotmánya megállapítja, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban valósítják meg szuverén jogaikat.”

Ezek szerint a dolgozók, a nemzetek és nemzetiségek nem osztják meg és nem ruházzák át senkire szuverenitásukat, hanem közvetlenül – ezt elméletileg az öngazgatáson alapuló delegátusi rendszer teszi lehetővé –, valósítják meg jogaikat, elsősorban a köztársaságban és a tartományokban, a föderális funkciók esetében pedig a szövetségben.

Az irányítás szempontjából nézve különösen bonyolult a kapcsolat az öngazgatás és a föderalizmus elve között. Ha folyamatában figyeljük fejlődésüket rá kell mutatni a decentralizációi iránti viszonyokra. A központosított államirányítási apparátus lebontása már az ötvenes években megkezdődött, s az 1953-as alkotmánytörvények újabb lendületet adtak e folyamatnak. Tekintve, hogy a szoros centralizmuson nyugvó központi szervek átalakulása után továbbra is szükség volt a társadalmi folyamatok irányítására, új módszereket kellett találni. Szövetségi szinten a föderalizmus fejlődése jelentette a kiutat, a társadalom alapsejtjeiben a községekben pedig az öngazgatás mutatkozott a legjobb új irányítási módszernek.

E három fogalom egymásközötti viszonyát vizsgálva a kölcsönhatások rendszerére bukkanunk, amelyet sematikusan a következőképpen lehet ábrázolni:

1) A decentralizáció nyomán az irányításban keletkezett vákum serkentette mind a föderalizmus, mind pedig az öngazgatás terebélyesedését.

2) A föderalizmus térhódításainak egyes szakaszait többnyire alkotmányos változások is kísérték. Az új alkotmányos megoldások a gyakorlatban jelentősen hozzájárultak a decentralizációs folyamatok meggyorsításához

3) Az öngazgatás fejlődése különösen serkentette a decentralizációt. Jó példa erre, hogy az öngazgatás a gazdasági szférában jelentkezett, majd átnőtt a társadalmi tevékenységek más területeire is. Megalakultak az öngazgatási szervek az intézményekben, majd megszülettek az első érdekközösségek stb.

4) S végül a decentralizáción keresztül közeledett egymáshoz a föderalizmus és az öngazgatás. A föderalizmus alapelve, az egyenlő jogú felek társulása egy közös cél elérésére. Ez az elv egyre jobban érezteti hatását a politikai rendszer szűkebb egységeiben. A községek közötti együttműködés például teljesen ezen az elven alapszik. Az öngazgatásnak szintén a közös cél érdekében történő társulás a lényege, de itt nem a politikai rendszer képződményeinek együttműködéséről van szó, hanem a dolgozó egyének szabad asszociációjáról. A delegátusi rendszer – természetesen az amelyik a társult munka alapszervezeteiből indul ki – tipikus példa arra, hogyan jut el a szabadon társult termelő a magasabb szinteken történő döntéshozatalhoz.

Hogyan viszonyul egymáshoz a szocialista demokrácia és az államirányítás decentralizációja? Ha e két fogalom kapcsolatát akarjuk meghatározni először azt kell megnézni mit jelentenek külön-külön politikai rendszerünkben. Lényegét tekintve az államirányítás decentralizációja az a folyamat, amelyben a szuverenitás tényleges hordozói mind kevésbé a képviseleti és öngazgatási szervek, s egyre inkább az eddigi névleges szubjektumok a dolgozók, a népek és nemzetiségek lesznek. Elméletileg a decentralizáció teljes megvalósítása az államhatalom, a jelképesen értelmezett szuverenitás teljes elhalásához vezet.

A szocialista demokrácia lényegileg szintén folyamat. A szocialista politikai rendszer olyan folyton változó megjelenési formája, amelynek

struktúrájában az öngazgatás, az államhatalom intézményeinek rovására erősödik. E strukturális változások eredményeként a politikai domináció köre szűkül. Elméletileg a szocialista demokrácia megvalósítása, az állam, illetve a politikai rendszer elhalását eredményezi.

A szocialista demokrácia és a decentralizáció viszonyáról tehát megállapíthatjuk, hogy a szocialista demokrácia általános, a decentralizáció pedig különös fogalom. A dialektikus logika kimondja, hogy az általános fogalom csak a különös közvetítésével, a különösben létezik. Ugyanakkor minden különös fogalom így vagy úgy általános is. (dr. Bogdan Šešić: *Osnovi logike*. 1971. str. 148.)

Ez az általunk vizsgált fogalmak esetében annyit tesz, hogy a szocialista demokrácia, mint általános fogalom konkrét megnyilvánulásai között ott van a decentralizáció is. Ezzel szemben a decentralizáció végső célját tekintve magában foglalja a szocialista demokráciát.

2. A képviselőház, mint az öngazgatás és a föderalizmus elvének egyik megjelenési formája

Eddig a föderalizmust és az öngazgatást, mint a politikai rendszer alapelveit vizsgáltuk. Meghatároztuk egymásközötti viszonyukat, és kapcsolatot a szocialista demokráciával, valamint a decentralizációval.

Elméletileg a föderációt úgy határoztuk meg, mint egyenrangú felek társulását, amely egy vagy több közös cél elérésére irányul. Legáltalánosabban ugyanígy fogalmazhatjuk meg az öngazgatás eszméjét is. A különbség a kettő között csak annyi, hogy a föderáció esetében az egyenrangú társuló felek társadalmi-politikai közösségek, az öngazgatásban pedig maguk a dolgozók, akik munkájukat társítják. A társulás célja a föderáció esetében a népek és nemzetiségek szabad fejlődése, valamint a többi közös érdek könnyebb megvalósítása és védelme. Az öngazgatás célja a dolgozók szabad közösségének megvalósítása, végső soron pedig minden egyes ember boldogsága. Természetesen e két eszme ilyen elméleti viszonya csak az öngazgatású szocializmust építő jugoszláv politikai rendszerre érvényes. Más történelmi körülmények között és más országokban e viszony másként is alakulhat.

Az öngazgatás és a föderalizmus eszméi az alkotmányos rendszerbe foglalt intézményekben öltenek kézzelfogható formát.

A képviselői és a politikai-végrehajtó szervek, a komuna, a bíróságok a közigazgatás stb., olyan intézményei az alkotmányos rendszernek, amelyekben kisebb nagyobb mértékben formát ölt, mind a föderalizmus, mind pedig az öngazgatás elve. Ezek az intézmények közül kétségtelenül

a szövetségi képviselőház alkotmányos modelljeit érdemes leginkább szemügyre venni.

Itt kerül sor a dolgozók, a népek és nemzetiségek szuverenitásából folyó legjelentősebb jogi aktusok meghozatalára. A képviselőház szervezeti modelljeinek tüzetes vizsgálata hű képet ad azokról a változásokról, amelyek a klasszikus államszervezet megbontására és egy minőségileg új társadalomirányítási rendszer bevezetését célozzák. Attól függően, hogy a képviselőház lényegében a népszuverenitás formális megtestesítője (1946), az öngazgatási irányvétel gyermekbetegségeinek nyomait viselő intézmény (1953), vagy éppen a képviseleti rendszeren alapuló formális öngazgatást kifejező alkotmányos szervről van szó (1963) a szerkezeti modellek vizsgálata pont az öngazgatás és a föderalizmus elveinek megvalósításából kiindulva meghatározhatjuk a régi és az új társadalomirányítási módszer pillanatnyi erőviszonyát.

Az új 1973-as modell szintén öngazgatási irányultságú, s ami szintén fontos az 1963-as alkotmányhoz viszonyítva a nem klasszikus államszervezetből kiinduló társadalomirányítás fejlődésének egy magasabb stádiumát jelzi. Ez a minősítés elsősorban a föderalizmus és az öngazgatás eszméinek megvalósulását célzó újszerű formákat veszi alapul. A szkupstinai rendszer, valamint a köztársaságok és tartományok közötti nézetegyeztetés következetesebb véghezvitele az új képviselőházban, voltaképpen a föderalizmus és az öngazgatás elvének gyakorlati térhódítását jelenti.

A képviselőházi modellek vizsgálatakor különösen fontosnak látszik a tényleges és a lehetséges működési torzulások számbavétele és elemzése. Bármilyen jó a képviselőház szerepének, feladatainak és a több hatalmi intézményhez való viszonyának alkotmányos megfogalmazása, a gyakorlatban a legkülönfélébb politikai erőviszonyok vonzáskörében működik, s érthető, hogy az eredeti elképzeléshez viszonyítva nemegyszer torzulások állhatnak elő. A gyakorlat azt mutatja, hogy a legveszélyesebb működési rendellenességek a föderalizmus és az öngazgatás elvével kapcsolatban jelentkeznek.

II. A KÉPVISELŐHÁZ ALKOTMÁNYOS MODELLJEI ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS MEG A FÖDERALIZMUS

1946. – Még egy év sem telt el a második világháború befejezése után amikor Jugoszláviában meghozták az új alkotmányt. Ez a dokumentum első volt, az új szocialista alkotmányok sorában. Gyors megalkotását

a rendkívül kedvező történelmi körülmények tették lehetővé. A népfel-szabadító háború során a kommunisták és általában a szocialista beállítottságú társadalmi erők, a megszállók és szolgálók felmorzsolásával párhuzamosan megvetették az új típusú államszervezet alapjait.

Így azután a háború utolsó és a béke első napjaiban csak az új hatalom nemzetközi elismerésének kieszközlése maradt hátra. Miután ez megtörtént az új társadalmi rendszer építésének útjából elhárult az utolsó akadály is. A szocialista alkotmány meghozatala elsősorban az újjáépítés nehéz feladatának teljesítését számította segíteni. Ugyanakkor lehetővé tette a politikai rendszer további szocialista irányzatú fejlődését. Az alkotmány társadalmi-politikai lényegéről E. Kardelj a következőket mondta: (A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság alkotmánya 1946. 71. old.)

„Az alkotmánytervezetben az alapvető kérdések és formák tekintetében nincs semmi mesterkéltetés, kitalálás. Alkotmányunk jogi formába önti azokat a Jugoszlávia belső rendjében bekövetkezett nagy változásokat, amelyek a dicső felszabadító harcok éveiben mentek végbe. Hű marad a népfelszabadító háború vívmányaihoz, továbbfejleszti azokat szervezeti formáikban, és ezzel világosabb kilátásokat teremt a jövő fejlődés tekintetében. Az alkotmány hathatós eszközzé válik a nép kezében, a népfelszabadító harcok vívmányainak megszilárdítására és továbbfejlesztésére.”

Az 1946-os alkotmány a szövetségi képviselőház struktúrájának és funkcióinak szabályozásakor két alapelvet tart szem előtt. Először is a 49. szakasz kimondja, hogy a képviselőház a JSZNK népi szuverenitásának képviselője. Igaz, az alkotmányos gyakorlat elemzése arra a következtetésre utal, hogy a kormány széles hatásköréből és társadalmi szerepéből kifolyólag, a képviselőház inkább formális mintsem tényleges hordozója a szuverenitásnak. Rá kell azonban mutatni, hogy a társadalmi körülményekre való tekintettel (az ország újjáépítése és az új hatalom megszilárdítása) a gyakorlat szükségszerűen távolodott el az elmélettől. A valóságban tehát a képviselőház hatásköre majdnem kizárólag a törvényhozásra szorítkozott.

A másik alapelv, amelynek fontos szerepe van a képviselőház szerkezeti felépítésében, a föderalizmus. A szocialista Jugoszlávia első alkotmánya, mint ahogy az a népfelszabadító háború vívmányai alapján várható volt, a föderalizmust lényeges elemként építette be a hatalmi szervezetbe. Ennek az elvnek az egyik legjelentősebb megnyilvánulási formája kétségtelenül a képviselőház volt. Struktúrájában szinte maradéktalanul érvényesült, a formálisan értelmezett föderalizmus elve. Az 52. szakasz kimondja; „a JSZNK Szkupstináját két ház alkotja, a Szövetségi Tanács és a Népek Tanácsa.” Míg a Szövetségi Tanácsba minden 50 000 lakos után jutott egy képviselő, a Népek Tanácsa paritásos alapon jött létre. (A köztársaságoknak 30, Vajdaság Autonóm Tartománynak 20, Koszovó-

Metohija Autonóm Körletnek 15 képviselője volt). Az 57. szakasz leszögezi, hogy a két ház egyenjogú a döntéshozatalban.

Miért mondtuk az előbb, hogy a képviselőház struktúrájában megmutatókozó föderalizmus inkább formális, mintsem tényleges. Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, el kell mondani, az 1946-os alkotmány eltérően az összes utánakövetkező alkotmányos dokumentumtól, nem a föderáció jogait és kötelezettségeit sorolja fel, hanem számszerint azokat a kérdéseket, amelyek kizárólag a szövetségi szervek hatáskörébe tartoznak. Mivel az alkotmány 44. szakaszában valóban a 24 legjelentősebb kérdéscsoportot sorolja fel s ezeknek intézését kizárólag a szövetségi szervek hatáskörébe utalja, a gyakorlatban a köztársaságok az autonóm tartomány és az autonóm körlet egyszerű adminisztratív egységgé vált. Ezeknek az egységeknek volt ugyan önálló hatásköre, de az ide tartozó kérdések jelentősége országos méretekben nem volt számottevő. Így tehát a képviselőház szigorúan föderatív struktúrája e fogalomnak csak a formális ismérveit elégítette ki. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a képviselőház számára előírt döntéshozatali mehanizmus jelentős ellenőrzési lehetőségeket biztosít a föderatív egységeknek. Ez a tény is bizonyítja, hogy a föderalizmus még a forradalmi etatizmus időszakában sem szűkölt le teljesen formális elemekre.

Ami az öngazgatás elvét illeti, az természetesen kimaradt az alkotmányból. A gyakorlatban már más volt a helyzet. Egyrészt a párt belső erőtartálékainak, másrészt az alkotmány által felállított politikai rendszer viszonylagos rugalmasságának köszönhetőleg, mindinkább megérik az elhatározás, miszerint a bürokratikus csökevényeket növesztő központosított államapparátus lebontásával, új utakon és új formákban kell továbbvinni a forradalmat. Az állami tulajdon, amelynek államszervezési szinten a centralizáció felel meg, nem szabadítja meg a dolgozót a dominációtól. Ezt a fogalmat közelebbről J. Đorđević határozta meg. Szerinte a domináció a hatalom megragadásának viszonya, amelyben a társadalom egyik része elidegeníti azt a másiktól. Ezért egy olyan tulajdonformát kell találni, amely lényegéből kifolyólag nem teremt dominációt. Elméletileg a társadalmi tulajdon konceptusa felel meg ennek a követelménynek. Igaz, ezt a fogalmat mindmáig nem sikerült egyértelműen és teljesen meghatározni, de ez érthető is. A fogalom elvonatkoztatás megfigyelt eseményekből. A társadalmi tulajdon jellemzőinek felfedezéséhez is gyakorlat kell. Függetlenül a definíciós nehézségektől már az a tény, hogy a társadalmi tulajdon konceptusa kizárja a tulajdon minden eddigi dominációt teremtő formáját, minőségi változást jelez. Kezdeti formáinak bevezetése vállalati szinten a munkásönigazgatást, az államirányítás szférájában pedig a decentralizációt eredményezte. A domináció, amelynek az állami tulajdonon alapuló termelés feltételei között a bérvizony továbbra is jellemzője,

a társadalmi tulajdonra épülő öngazgatási formákban egyre inkább átadja a helyét a munkájukat társító szabad dolgozóknak.

Még érvényben volt tehát az 1946-os alkotmány, de a politikai gyakorlatban már 1950-től kezdve találkozhatunk az állami szervezet forradalmi átalakulásának előjeleivel. A meglevő alkotmányos rendszerben az első szembetűnő változás a munkásöngazgatásról szóló törvény hatálybalépése után következett be. Egy évvel később már egész sereg törvény és rendelkezés segítette – alaki szempontból alkotmányellenesen –, a társadalmi tulajdonon alapuló öngazgatás térhódítását. Ebben az évben a népbizottságokról szóló törvény előkészítése közben hangzottak el először kijelentések az alkotmányreform szükségességéről.

1953. – Ezek az alkotmánytörvények az öngazgatás eszméjének jegyében fogantak. A már említett népbizottságokról szóló törvény előkészítése közben mindinkább felismerték az alkotmánymódosítás szükségességét. Jóllehet az 1953-as alkotmánytörvény csírájában tartalmazta mindazt, ami most alapul szolgál az öngazgatás és a föderalizmus elvének terebélyesedéséhez, mégsem mondhatjuk, hogy minőségi változást hozott. Mivel bizonyítható ez az állítás?

Mielőtt erre a kérdésre választ adunk egy kis kitérőt kell tennünk. A politikai hatalom vagy konkrétabban a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatala a klasszikus értelemben vett politikai rendszernek mindig egyik központi problémája. A modern államokban a politikai és gazdasági döntések egyaránt fontosak. Minden politikai párt, de a többi társadalmi erő is, arra törekszik, hogy megszerezze a tényleges ellenőrzést a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatala felett. A politikai döntéshozatal minősége tehát attól függ, ki az, aki ellenőrzése alatt tartja ezt a folyamatot. A tőkésállamokban a liberalista demokrácia feltételei között látszólag váltakoznak a politikai hatalom, azaz a döntéshozatal ellenőrzésének hordozói, de ténykedésük megmarad a tőkés termelési mód keretében. Ez viszont azt jelenti, hogy valójában a kisebbség kezében van a társadalomirányítás szempontjából jelentős döntések meghozatalának joga, illetve ennek ellenőrzése.

A szocializmusban a magántulajdon megszüntetése új típusú termelési módot és döntéshozatali mehanizmust eredményez. Ennek az utóbbinak az a jellegzetessége, hogy potenciálisan lehetővé teszi a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatalának többségi ellenőrzését. Miért csak potenciálisan?

A feleletért újra vissza kell kanyarodnunk a szocialista társadalom tulajdonformáihoz. Attól függően ugyanis, hogy a termelőeszközök állami vagy társadalmi tulajdont képeznek, a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatala, illetve ezek ellenőrzése, lehet közvetett és közvetlen. A szocialista tulajdonformák megakadályozzák az osztály-

dominációt, azaz a döntéshozatal kisebbség részéről és annak érdekében történő ellenőrzését. Ugyanakkor a döntéshozatal szocialista ellenőrzése pont a termelőeszközök tulajdonformájából kifolyólag lehet közvetett és közvetlen.

Mielőtt továbbmennénk a sematizmust elkerülendő két dolgot meg kell állapítanunk. Először is a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatalának ellenőrzéséért folyó küzdelem az egyik legösszetettebb társadalmi jelenség. Vizsgálatokor szemügyre kell venni, mind a harc pillanatnyi állását, mind pedig történelmi vonatkozásait. A döntéshozatal ellenőrzéséért kiméletlen harc folyik nemcsak az osztályok között, hanem azokon belül is. Másodsor, tisztában kell lenni azzal, hogy a szocializmusban a döntéshozatal közvetlen ellenőrzése még sehol sem jelentkezett tiszta formában. Ennek az oka, hogy az állami tulajdon átalakulása társadalmi tulajdonná nem egyszeri határozat, hanem állandó politikai harc kérdése.

Jóllehet már 1953-ban megtörtént a társadalmi tulajdon első formájának bevezetése az állami tulajdont kísérő állami funkciókat – részben objektív részben szubjektív okokból – mindmáig nem sikerült kiszorítani a társadalomirányítás mehanizmusából. A társadalmi tulajdon valamint a rajta alapuló közvetlen döntéshozatali ellenőrzés csak ott nyerhet polgárjogot, ahol kiszorítják az állami tulajdonra jellemző közvetett ellenőrzést. Másszóval közvetlen döntéshozatali ellenőrzésről csak akkor beszélhetünk, ha maguk a termelők vagy küldötteik döntenek, és végeznek ellenőrzést.

(A sémában a közvetlen ellenőrzés illetve a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatala fogalmilag nem különbözik az öngazgatástól. Használatát azért látom indokoltnak, mert ezek a kifejezések egyben jelölik az öngazgatás és a szocialista tulajdonformák közötti viszonyt.)

S most a kitérő után nézzük meg mivel lehet bizonyítani az állítást miszerint az 1953-as alkotmánytörvény az öngazgatás és a föderalizmus elveinek szempontjából nem hozott minőségi változást a képviselőház struktúrájában, munkamódszereiben és hatáskörében?

Az 1953-as alkotmánytörvény első volt azoknak az alkotmányos dokumentumoknak a sorában, amelyek hozzájárultak az öngazgatás eszméjének gyakorlati megvalósításához. Maga a tény, hogy az öngazgatás fogalmát bevezeti az alkotmányos rendszerbe, bizonyos értelemben már minőségi változást jelez. Meg kell azonban mondani, hogy ebben a szakaszban az öngazgatás csak a politikai rendszer alsó szféráiban kezdhetette meg a térhódítást. Igaz az alkotmánytörvény 4. szakasza kimondja, hogy a „termelők öngazgatása a gazdaságban és a dolgozó nép öngazgatása a községben, városban és járásban alapját képezi az ország társadalmi és politikai

berendezésének,” de a konkrét öngazgatási jogok felsorolásakor (6. és 7. szakasz) a tartományi, köztársasági és szövetségi szint egyszerűen kimarad. Így maga az alkotmánytörvény sem ad elfogadható magyarázatot az öngazgatás részleges bevezetésére. Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy míg a gazdasági vállalatok munkásainak öngazgatási jogai rögzítve vannak, addig a kultúra, a tudomány stb. területén működő intézmények dolgozóinak a már idézett 4. szakasz alapján joga van az öngazgatásra, de jogaik nincsennek felsorolva.

Ami a képviselőházat illeti a Termelők Tanácsának bevezetésével és a Népek Tanácsának a Szövetségi Tanácsba való beolvasztásával más lett a legmagasabb képviselőszerv struktúrája, de ez nem jelent lényegi változást. A Termelők Tanácsa részt vesz ugyan méghozzá egyenrangúan a törvényhozatalban, de önálló jogkörben csak olyan határozatokat hozhat, amelyek kapcsolatban vannak a vállalatok és intézmények munkájával. Ha ehhez hozzáteszük, hogy keletkezésénél fogva tagjait a különféle gazdasági ágak dolgozói választják, s tekintélyét össze sem lehet hasonlítani a Szövetségi Tanács politikai súlyával, akkor kitűnik: a szövetségi képviselőház a legfelsőbb hatalmi szerv a politikai rendszerben, de mint öngazgatási testület még nem működhet. Ezt látszik közvetve bizonyítani az alkotmánytörvény 9. szakaszának második bekezdése, amely a föderáció jogairól és kötelezettségeiről szólva kimondja, hogy ezeket a szövetségi hatalmi szervek valósítják meg, az alkotmányban meghatározott jogkörük szerint. Öngazgatási szervek tehát föderális funkciókat nem végezhetnek.

A föderalizmus elvének gyakorlati megvalósítása az 1953-as alkotmánytörvényben nem mutat haladást. Egy szigorúbb elemzés esetleg azt is kimutathatná, hogy ebben az alkotmányos dokumentumban a föderalizmus elve vesztett politikai súlyából. Ennek bizonyára az a magyarázata, hogy az öngazgatás bevezetése után kialakult politikai hangulatban, ennek az új társadalom irányítási rendszernek aránytalanul nagy integráló erőt tulajdonítottak.

A föderalizmus elvének háttérbeszorítását talán a képviselőház struktúrális és jogköri változásai bizonyítják a legjobban. Egyrészt az alkotmánytörvény növeli a képviselőház államszervezeti jelentőségét másrészt a Népek Tanácsának a Szövetségi Tanácsba való beolvasztásával megnehezíti a föderalizmus elvének gyakorlati megnyilvánulását. A képviselőház helyzetének erősödésére egy összehasonlítással próbálunk rávilágítani. Az 1946-os alkotmány megelégedett a föderális funkciók konkrét felsorolásával, s lehetőséget adott a szövetségi szervek hatáskörének szükség szerint történő kibővítésére. Egyedül a törvényhozás jogát ruházta rá kizárólag a képviselőházra. Az 1953-as alkotmánytörvény más módszert választ. Először a föderáció meghatározásakor a 9. szakaszban

nyolc pontban megjelöli a föderáció jogait és kötelezettségeit, majd a szövetségi szervek leírásánál meghatározza azok jogkörét is. A szövetségi képviselőház jogkörét például tizenegy pontban foglalja össze. Ezzel szemben a Szövetségi Tanács kebelében működő Népek Tanácsa csak bizonyos kérdések megvitatására válhat ki. A 45. szakasz első bekezdése erről így rendelkezik:

„A Népek Tanácsának akkor van joga külön ülést tartani, ha a napirenden alkotmánymódosítási javaslat, a szövetségi társadalmi terv, vagy olyan törvényjavaslat szerepel, amely érinti Jugoszlávia népeinek egyenjogúságát, vagy a föderáció és a köztársaságok alkotmányban megállapított viszonyát. Egy évvel később 1954-ben egy törvényváltozással még ez a funkció is leszűkült és csak alkotmányváltozás kapcsán volt kötelező a Népek Tanácsának kiválása. A többi esetben a törvény csak fakultatív kiválást lát elő. Ez a változás a gyakorlatban e tanács hatáskörének szűkülésével járt. Látszik ez abból is, hogy a Népek Tanácsa ilyen szervezeti felépítésben egyetlen fakultatív ülést sem tartott.

De nem csak a külön ülés kieszközölése bonyolult, hanem maga a döntéshozatal is. Itt azonban a 48. szakasz előlát egy biztosító rendelkezést is, amely a föderalizmus elvének védelmét szolgálja. Eszerint ha a fentemlített kérdésekben nem születik megegyezés a Szövetségi és a Népek Tanácsa között, mindkettőjüket felosztatják. De a problematikus törvény a Szövetségi Tanács által elfogadott megszüvegezésben lép hatályba.

A föderalizmus elvének háttérbeszorítását bizonyítják az alkotmánytörvény meghozatalának különböző szakaszaiban tapasztalható eltérések. Így például az alkotmánytörvény javaslatának 9. szakasza kimondta, hogy a föderáció oltalmazza a tagköztársaságok szuverenitását. Ennek az álláspontnak megfelelően, a köztársasági alkotmányok hangsúlyozzák, hogy a szuverenitásuknak azt a részét, amelyet a szövetségi alkotmány szabályoz, átruházzák a föderációra.

A törvényelőkészítő bizottságban lebonyolított vita alapján azonban a szövetségi alkotmányból teljes egészében törölték a tagköztársaságok szuverenitásának megóvására vonatkozó rendelkezést. A végleges szöveg e rendelkezés nélkül került a képviselők elé. Később a köztársasági alkotmányokból is törölték a szuverenitás átruházására vonatkozó szakaszt. Ezzel érvényét veszttette az 1946-os alkotmány 9. szakasza, amely szavatolja a tagköztársaságok szuverenitásának oltalmazását.

Míg a szuverenitás mibenlétéről és jogi természetéről máig sem tisztázódtak teljesen a nézetek, a Népek Tanácsának beolvasztását támogató érveknek már kimondásukkor sem volt túl nagy elméleti súlya. Az egyik ilyen érv szerint a nemzeti köztársaságok létesítésével, s ezzel együtt a népek egyenjogúságának és szabadságának megteremtésével megvalósult a nemzeti egyenjogúsát s ezzel le is került napirendről.

– Föderációnk nemzeti alapon létesült ugyan –, mondja M. Snuderl – de működése többé nem ezen az alapon történik. (Arhiv za društvene i pravne nauke, Beograd, 1953. knjiga IX, str. 20.)

Elméletileg ebbe a kategóriába tartoztak azok az érvek is, amelyek a Népek Tanácsának új helyzetét az 1946-os megoldásra jellemző párhuzamosság megszüntetésével és a két tanács megválasztásának költségességével magyarázzák.

Mindent összevetve, elmondhatjuk, az 1953-as alkotmánytörvény fontos lépést tett az öngazgatás megvalósítása felé, de minőségi változás a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatalának közvetlen ellenőrzése még nem következett be. Ennek egyik fő okát az új politikai rendszer általános fejletlenségén kívül abban kell keresnünk, hogy nem volt megfelelő arány az öngazgatás és a föderalizmus elveinek alkalmazásában. Ezt az utóbbi megállapítást az 1963-as alkotmány meghozatala és sorsa bizonyítja a legegyszerűbben.

1963.– Hol a helye az 1963-as alkotmányunknak a politikai rendszer háború utáni történetében? Hogyan épül be a dokumentumba az öngazgatás és a föderalizmus elve? Miként mutatkozik meg e két elv a képviselőház szervezeti felépítésében és hatáskörében?

Egy évtizedes távlatból megállapíthatjuk, az 1963-as alkotmány további lépés volt ugyan az új típusú politikai rendszer megteremtésében, hozott néhány gyakorlati és elméleti újdonságot is, de nem tette lehetővé magát a minőségi változást. A munkaszervezetben a közvetlen öngazgatást, a szövetségi szinten pedig a társadalomirányítás szempontjából fontos döntések meghozatalának közvetlen ellenőrzését.

Ami az öngazgatás és a föderalizmus elvének alkalmazását illeti itt sem sikerült megvalósítani e két elv szükséges gyakorlati összhangját. Míg az öngazgatás formáit és tartalmát tekintve alapjává vált az egész politikai rendszernek, addig a föderalizmus elve az alkotmány szövegében nem talál megfelelő támogatásra. Különösen látszik ez a képviselőházban, ahol többházas rendszert vezettek ugyan be, de a Népek Tanácsa továbbra is a háttérbe szorult.

Történelmi érdeme ennek az alkotmánynak, hogy bebizonyította: járható az út az öngazgatáson alapuló politikai rendszer kiépítése felé. Ugyanakkor gyakorlati alkalmazása során kiderült, nálunk az öngazgatás fejlesztése elképzelhetetlen a föderalizmus elvének következetes és teljes alkalmazása nélkül. Milyen helyet kapott az öngazgatás elve ebben az alkotmányos modellben?

Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy az 1963-as alkotmány volt az első dokumentum, amely az öngazgatás elvét az egész politikai rendszerre átfogó jogi intézményekben is rögzítette. Itt voltaképpen a hatalom gyakorlásának átszervezéséről volt szó. Olyan szocialista rendszernek a

kifejezője volt ez az alkotmány, amelyben még ott él az átmeneti időszak nemegy kettőssége és ellentéte. A társadalmi öngazgatás elvének térhódítását három politikai szférában kísérhetjük figyelemmel.

Az öngazgatás legteljesebb formáit a munkaszervezetekben találjuk meg. A munkaszervezeti öngazgatás tehát alkotmányos szerepét tekintve alapját képezi a társadalmi öngazgatásnak. A második szinten a község, mint alapvető társadalmi-politikai közösség, és az egységes társadalmi-politikai rendszer kiindulópontja, keretet ad a dolgozók szélesebb szükségleteinek kielégítését célzó szervezeti formáknak. A község mindinkább a dolgozók és a polgárok közössége lesz, amelyben végbemegy a munka felszabadítása. Itt a polgárok közvetlenül és képviselőikén keresztül irányítják a döntéshozatalt és munkájukkal megteremtik azokat a javakat, amelyekkel kielégíthetik szükségleteiket. Ugyanakkor a községben történik az egyéni és a közös érdek elsődleges összeegyeztetése is.

Az öngazgatás harmadik szférája intézményesített, a képviseleti szervek fölépítésében és munkájában valósul meg. Azzal, hogy a képviseleti testületekbe a delegátusi rendszer egyik kezdetleges formáján át, valamint magával a többházas rendszer kialakításával, az egyes tevékenységi ágazatok küldöttei is bekerültek, a döntéshozatal klasszikus módja megváltozott. Az ún. öngazgatási tanácsok az alkotmány értelmében egyenrangúak a politikai tanáccsal.

Ezáltal a szövetségi képviselőház a politikai rendszerben nemcsak a legfelsőbb hatalmi, hanem egyben öngazgatási szerv is.

Az öngazgatás elvének gyakorlati megvalósítását célzó alkotmányos modell életbelépése új megvilágításba helyezte a szuverenitás valóban sokat vitatott kérdését. A döntéshozatal és a társadalmi ügyek intézésének új módja lehetővé tette a fogalom klasszikus értelmezésének meghaladását. Az alkotmányszöveg nem is említi a szuverenitás kifejezést s a dolgozó nép és a politikai hatalom viszonyáról a Bevezető rész negyedik pontja kimondja:

„A társadalmi ügyek intézésének minden formáját, ideértve a politikai hatalmat is, a munkásosztály és az egész dolgozó nép a maga számára teremti meg, hogy a társadalmat a termelők szabad közösségévé szervezze át”

Ez a megfogalmazás lényegében szuverenitásról szól, de nem alkalmazza a hagyományos fogalmi konstrukciót, amelynek tengelyében szövetségi államról lévén szó, az egységes, vagy az osztott szuverenitás elve áll. Az öngazgatás elvéből kiindulva a fenti idézet inkább a politikai rendszer jellegét érinti. Az alkotmány által szorgalmazott politikai rendszerben a munkásosztály, mint uralkodó osztály nemcsak részese, hanem biztosítéka is az öngazgatásnak. Ilyképpen és alkotmánybeli hely-

zettel a munkásosztálynak kell megakadályoznia, hogy a hatalom szűk csoportok kezében összpontosuljon.

Klasszikus értelmezésben a föderáció fogalma kereken meghatározott államjogi viszonyokat takart. Egy konkrét állam esetében ez azt jelenti, hogy csak a szövetség és a tagállamok hatalmi szerveinek hatásköréről, pontosabban a hatalmi jogosítványok felosztásáról lehetett szó. A legfontosabb, tehát a szuverenitásból folyó jogosítványok felosztásakor a gyakorlatban két alapvető törekvés érezhető. A centralisztikus elképzelés az erős központi hatalmat szorgalmazza, amely a tagállamokat egyszerű közigazgatási egységekké akarja átalakítani. Elméletileg ez nem elkerülhetetlen, de a gyakorlatban többnyire az történik, hogy a központ nem marad semleges, hanem a legerősebb tagállam részérdekeit elébe helyezi a többinek.

Ezzel szemben az ún. decentralista elképzelés a szövetségi hatalmat másodlagos, mesterséges képződménynek tartja, s hangsúlyozza a tagállamok önállóságát. Az ilyen államszövetség a gyakorlatban meglehetősen labilis politikai rendszert eredményez.

Az utóbbi tíz évben egyre inkább polgárjogot nyer egy új koncepció, amelyet az előbbieket folyamán már ismertettünk. Ebben az értelemben a föderáció fogalma a közösség, jobbanmondva a közösségek közössége elvén alapul. Ez a koncepció azért hasznos, mert a klasszikus hatalmi struktúrára jellemző érdekharc helyett, a közös érdekeket, az együttműködést helyezi előtérbe.

Az 1963-as alkotmány az egyenjogúság és az együttműködés elvéből kiindulva határozza meg a jugoszláv föderalizmus modelljét. E szerint a jugoszláv föderációban a szövetség és a köztársaságok, elvileg egyenlő és egymással szoros kapcsolatban álló társadalmi-politikai közösségek. Olyan részek ezek, amelyek együttvéve képezik a jugoszláv társadalmi közösséget. Mi a lényege, a célja ennek a közösségnek?

„A föderalizmus – mondja J. Đorđević – egyeztetése a rész- és az általános érdeknek, de kifejezi a közöttük levő ellentétet is. (Prof. Jovan Đorđević: *Ustavno pravo*, Beograd, 1972. str. 327—28.) A közös érdek ideális kifejezése ennek a viszonyoknak. Létezik, de nem mindenhol és nem mindenkor. Az általános nemegyszer meghaladja némely (köztársasági és más) különös érdekeket. Ha léteznének már kész és megfogalmazott közös érdekek, a föderációra mint szövetségi államra nem lenne szükség.”

Az alkotmány több helyen foglalkozik a föderalizmussal. Ez egyrészt lehetővé teszi e fogalom teljesebb meghatározását, ugyanakkor találkozunk ismétlésekkel és homályos rendelkezésekkel is, amelyek megnehezítik az eligazodást.

A föderáció alkotmányos konceptusáról akkor kapunk legtisztább képet, ha funkcióinak, jogainak és kötelességeinek problematikáján át

közelítjük meg. Hatalmi dimenzióit is így mérhetjük fel a legpontosabban, mert funkcióinak megvalósítására törvényeket és más jogi aktusokat hozhat, de különféle szerveket és szervezeteket is létesíthet.

Négy nagy csoportba oszthatjuk fel a föderáció jogait és kötelességeit. Kizárólagos jogköre van az állam és területi védelem valamint a nemzetközi politika vezetésében és meghatározásában. A másik csoportba néhány másjellegű jog és köteletség tartozik: a nemzeti egyenjogúság, a szocialista társadalmi-politikai rendszer védelme.

Harmadikként az egységes gazdasági rendszer biztosításával járó jogokat és kötelességeket kell megemlíteni. Ezenkívül, a föderáció hatáskörébe tartozik még a tervezés szabályozása, valamint az emberi jogok védelme és a fejletlen vidékek gazdasági felzárkózására irányuló intézkedések meghozatala.

Az 1963-as jugoszláv alkotmány – először a alkotmányosság történetében – 163. szakaszában kimondja:

„A Szövetségi Szkupstina a legfőbb hatalmi szerv és társadalmi öngazgató szerv, a szövetség jogai és kötelességei keretében.” Ez azt jelenti, hogy az öngazgatás elvének egyre szélesebb gyakorlati alkalmazása olyannyira kihatott a politikai rendszer fejlődésére, hogy annak központi intézménye a képviselőház is változtat jellegén. Jóllehet a Termelők Tanácsának bevezetésével már za 1953-as alkotmánytörvények is módosították e legfelsőbb hatalmi szerv kalsszikus struktúráját és funkcióit, az új megfogalmazás egy minőségileg más, az öngazgatási rendszernek megfelelő modellt ad. Az öngazgatási és a tisztán hatalmi funkció kettőssége nyomonkövethető a képviselőház struktúrájában és jogkörében egyaránt. A képviselőház tehát a társadalmi öngazgatás általános szerve, amelyre az alkotmány rábízta a legfontosabb hatalmi funkciókkal egybekötött feladatokat is.

A Szövetségi Képviselőháznak öt tanácsa volt: a Szövetségi, Gazdasági, Művelődési-Kulturális, Népjóléti-Egészségügyi és a Politikai-Szervezési Tanács. Az első az ún. politikai a többi pedig a munkaközösségek tanácsa. Összetételénél fogva a Szövetségi Tanács kifejezője Jugoszláviának, mint társadalmi-politikai közösségnek. Tagjainak létszáma 190. Közülük 70-et a köztársaságok és tartományok (6×10 és 2×5) választanak. A munkaközösségi tanácsok a korabeli elméleti felfogások szerint azoknak a dolgozóknak a delegációi voltak, akik a megfelelő tevékenységi szférában dolgoztak. A Szervezés-Politikai Tanácsba olyanok kerültek be, akik valamilyen tisztséget viselnek az öngazgatási szervezetben, vagy politikai szervezetekben. A munkaközösségi tanácsok egyben részei a társadalmi öngazgatásnak, s ezért öngazgatási tanácsoknak is hívták őket.

A Szövetségi Képviselőháznak ezt a struktúráját azért vezette be az

1963-as alkotmány, mert így akarta biztosítani a dolgozók mind szélesebb bevonását a társadalmi ügyek intézésébe. Ugyanakkor a dolgozók bevonásával csökkenteni kellett volna a professzionalizmus veszélyét. A politikai és munkaközösségi tanácsok együttes tevékenysége legalább is elvben, a társadalmi ügyek intézésében jelentkező szakmai és politikai problémák közötti különbségeket is hivatott enyhíteni. A polgárok politikai delegációjának egyesítése a termelők és más alkotók delegációival a minél demokratikusabb és hatékonyabb döntéshozatal érdekében történt.

Maga a döntéshozatali mehanizmus az alkotmány értelmében (a gyakorlatban méginkább) a tisztán politikai struktúráknak elsősorban a Szövetségi Tanácsnak kedvezett.

A föderalizmus elvének megvalósítása a Szövetségi Képviselőház struktúrájában, s a döntéshozatal módjában nyilvánul meg. A Népek Tanácsa csakúgy, mint az 1953-as alkotmánytörvényben, most sem önálló, hanem a Szövetségi Tanács részeként működik. Önálló tevékenységének szabályozása szintén változatlan: kötelezően akkor ül össze, ha alkotmánymodosításról van szó. Saját kezdeményezésére megvitathatja a népek és köztársaságok egyenjogúságát érintő vagy a köztársaságok alkotmányban megállapított jogaira vonatkozó törvényjavaslatokat.

Ami a döntéshozatalt illeti, itt is érvényben marad a korábbi megoldás: vita esetén végsősoron a Népek Tanácsa a gyöngébb fél. Így például az alkotmány 192 szakasza kimondja, a társadalmi tervvel kapcsolatos nézeteltérés esetén a Szövetségi Tanács által elfogadott megszövegezésbe lép hatályba.

1967—68.— Alkotmánymódosítások. Az 1963-as alkotmány négy évig volt hatályban módosítás nélkül. Ez viszonylag nem nagy idő különösen ha tudjuk, hogy előkészítése mintegy három évet vett igénybe, s az 1953-as alkotmánytörvénnyel ellentétben jogilag alkalmazható egységet képezett. Mi az oka annak, hogy 1967 és 71 között negyven módosító függelékkal bővült ez az alkotmányos dokumentum?

A függelékeket vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az eszközölt változások főleg a föderalizmus elvének valóráváltásával foglalkoztak. Az 1971. évi függelékek jelentőségüknél fogva kiválnak a többi közül. Itt már nem is egyszerű módosításról van szó, hisz ez a dokumentum egy minőségileg új alkotmányos rendszer előfutárja.

Az 1967-és és az 1968-as alkotmányfüggelékek jeletős változásokat hoztak s hozzájárultak a föderalizmus elvének további kiteljesedéséhez, konkretizálásához. Az alkotmánymodosítás felölelte:

1. a Szövetségi Képviselőház valamint a választási rendszer módosítását;
2. a munkaszervezeti öngazgatási szervek összetételének bizonyos megváltoztatását;

3. a szövetség és a köztársaságok viszonyának egyes kérdéseit a törvényhozásban;

4. az autonóm tartományok helyzetét és funkcióját;

5. a nemzetiségek anyanyelvhasználati jogát.

Persze az első húsz alkotmányfüggelék nemcsak ezekkel a témákkal foglalkozik, de vizsgálatunk szempontjából csak a felsorolt változásoknak van jelentősége. Már a kiemelt témákból is látszik, hogy a változások elsősorban a föderalizmus elvének gyakorlati megvalósítására vonatkoztak. Ha az 1963-as alkotmány az öngazgatás alkotmányos modelljének kidolgozását helyezte előtérbe, akkor az 1967—68. évi módosító függelégekről elmondhatjuk, hogy a föderalizmus elvének fejlesztése volt a céljuk. De figyeljük meg közelebbről az alkotmányfüggelékek újdonságait.

Először is ami az öngazgatás elvének gyakorlati megvalósítását illeti, az első húsz alkotmányfüggelék nem hoz sok újat. Ez nem is csoda, mert ilyen rövid idő alatt jóformán még arra sem volt elég idő, hogy a társadalmi öngazgatás 1963-as alkotmányban rögzített modellje bejáródjon. Inkább az ösztársadalmi állapotok jellemzéseként csak az 1968. évi XV. függelék lehet kiemelni. Ez a sokat vitatott rendelkezés lehetővé tette a munkaszervezeteknek, hogy az öngazgatás kiteljesítése címén önállóan döntsenek a vállalati öngazgatási szervek struktúrájáról és hatásköréről. Sokan már a képviselőházi szavazás előtt helytelenítették az öngazgatási jogok ilyen kiszélesítését s rámutattak, hogy ez a gyakorlatban súlyos következményekkel járhat. A gyanú beigazolódt: a XV. alkotmányfüggelék alkalmazása sok nagyvállalatban az ún. ügyintéző bizottságok megalakításához vezetett. Ezek a kislétszámú „öngazgatási szervek” nem egy esetben igen széles hatáskört ragadtak magukhoz, s jó táptalajává váltak a technokratizmusnak. Talán mondani sem kell, hogy az ilyen munkaszervezetekben az öngazgatás meglehetősen elcsenevészesedett.

Az 1967—68. évi alkotmányfüggelékek három szférában valósították meg és konkretizálták a föderalizmus elvét.

Az első és legszembeszökőbb változás a Szövetségi Képviselőház szerkezetében történt. Az 1967-ben meghozott I. függelék a Népek Tanácsának helyével és szerepével foglalkozott. Még ez sem egyenlíti ugyan ki a többi tanáccsal, de a meglévő alkotmányhoz viszonyítva bővítette hatáskörét. Így például a Népek Tanácsának jogában áll megvitatni, minden olyan kérdést, amely kapcsolatban van a köztársaságok, népek és nemzetiségek egyenjogúságával, valamint azokkal a jogokkal, amelyek az alkotmány szerint a köztársaságokat illetik meg. Újdonságnak számít, hogy a Tanács akkor is megvitathatja a fentemlített kérdések bármelyikét, ha a probléma nem megfogalmazott javaslat formájában került elé s különben sincs valamelyik tanács napirendjén. Az alkotmány eddig nem

látta elő azt sem, hogy a nemzetiségek egyenjogúságának kérdése napirendre kerülhet a Népek Tanácsában. Az I. alkotmányfüggelék megkönnyíti a Tanács összehívását is. Azelőtt a Szövetségi Képviselőház elnökén kívül csak a köztársasági delegátusok többsége vagy a Tanács tíz tagja követelhetné összehívását, most azonban ehhez elég volt öt tag kifejezett óhaja is. Az említettekén kívül a Tanács kötelezően megvitatja a társadalmi tervet, a társadalmi-politikai közösségek jövedelmi forrásairól szóló törvény, valamint az összes alap és kerettörvények javaslatait. Ebben a hatáskörben a tanács nem jelentkezik mint külön ház, hanem a Szövetségi Tanácsból kiválva végzi teendőit. Külön folytatja tehát a vitát, de tagjai a határozatot a Szövetségi Tanács ülésén a többi képviselővel közösen hozzák meg. Végso soron tehát a Szövetségi Tanács és a kereteiben működő Népek Tanácsa egységes házként tevékenykedik.

Ez az alkotmányfüggelék tartalmazott egy ellenmondást. Harmadik bekezdésében kimondta, hogy a Népek Tanácsa egyenrangúan, tehát mint ház gyakorolja azokat a jogokat is, amelyek eddig a Szövetségi Tanács mint egységes ház önálló hatáskörébe tartoztak. Ezzel voltaképpen szétszakadt a Szövetségi Tanács, ami abból is látszik, hogy ha a két tanács valamelyik napirenden levő kérdésben nem jut megegyezésre, a nézetek összehangolására ugyanazt a módszert kellett volna alkalmazni, mintha a Szövetségi Tanács és valamelyik munkaközösségi tanács eltérő nézeteit kellene egyeztetni.

Magától értetődő, hogy ilyen felemás alkotmányjogi konstrukció nem maradhatott fenn huzamosabb ideig. Már a következő évben 1968-ban sor került a további alkotmányfüggelékek meghozatalára. Ezek az új alkotmányos rendelkezések jelentős változásokat hoztak nemcsak a képviselőház összetételében, hanem a Népek Tanácsának hatáskörében is.

A képviselőház struktúrája nem változik: megmarad az öt tanács, de a tanácsok új elnevezései mögött mind láthatóbb a föderalizmus elvének további térhódítása. A képviselőházat most a Népek Tanácsa, a Társadalmi-Politikai, a Gazdasági, a Közoktatási-Művelődési, valamint a Népjeléti-Egészségügyi Tanács alkotja. A hatáskörök szférájában az 1967—68. évi alkotmányfüggelékek a Népek Tanácsát alapvető fontosságú házzá változtatták. Már volt róla szó, hogy az I. függelék is megnövelte a Népek Tanácsának hatáskörét. Ezt a felemás alkotmányjogi intézményt azonban az 1968-as IX. függelék önálló, hatáskör szempontjából pedig alapvető fontosságú házként tárgyalja.

A Népek Tanácsa a Társadalmi-Politikai tanáccsal együtt dönt a társadalomirányítás legfontosabb kérdéseiben. Külön jelentőségét aláhúzza a tény, hogy a népek és nemzetiségek egyenjogúsága, vagy a köztársaságok és tartományok alkotmányos egyensúlyának kérdéseit önállóan is

megvitathatja, sőt az esetleges javaslatokat, amelyek más tanácsok napi-rendjén szerepelnek, külön eljárással véleményezheti.

Azt, hogy a Népek Tanácsának helye alapján megváltozott, talán az a procedurális rendelkezés bizonyítja a legeggyértelműbben, amely kimondja, hogy nézeteltérés esetén az alkotmányban meghatározott legfontosabb törvények a Népek Tanácsa által elfogadott megszövegezésben lépnek hatályba. Azelőtt a Szövetségi Tanácsnak volt ilyen erős helyzete. Végül, de nem utolsósorban az 1968-as alkotmányfüggelék szélésebb jogokat biztosítottak a köztársaságoknak és tartományoknak, mint társadalmi-politikai közösségeknek. Ezek a változások szintén a föderalizmus elvének kiteljesedését példázzák.

*

Az első tizenkilenc alkotmányfüggelék meghozatalával egy korszak zárul le a jugoszláv alkotmányosság történetében. Az elmúlt időszakban sikerült megteremteni egy alkotmányt, amely a történelemben először gyakorlati modellként is megformálta a társadalmi öngazgatás eszméjét. Most már tényként állapíthatjuk meg, hogy ebben a modellben – az 1963-as alkotmányban –, társadalmi és politikai okok miatt nem sikerült koherens egészként megfogalmazni a föderalizmus elvét. Az első tizenkilenc alkotmányfüggelék ezt a hiányosságot próbálta meg kiküszöbölni s a gyakorlat megmutatta: új modellre van ahhoz szükség, hogy az öngazgatás és a föderalizmus elvét egymást kiegészítő módon akarjuk megfogalmazni.

A további 1971-es alkotmányfüggelék minőségi változásait pont abban látjuk, hogy egy új, a fenti két elvet harmonikusan magába foglaló alkotmányos rendszer alapjait tartalmazzák. Ezeket az elképzeléseket a új alkotmány fejleszti rendszerezett egységgé. Félreértés ne essék, nem azt bizonygatjuk, hogy az új alkotmány a gyakorlatban nem szorulhat módosításra, kiegészítésre. A minőségi változás az igazi újdonság abban a tényben rejlik, hogy az alkotmányos fejlődés során most sikerült először egy olyan alkotmányos modellt létrehozni, amelyben egyenlő mértékben érvényesül az öngazgatás és a föderalizmus elve.

De az új alkotmány vizsgálata már egy másik feladat.

Rezime :

Konkretizacija ideja samoupravljanja i federalizma u modelima Savezne skupštine do ustavnih amandmana od 1971 g.

U ovom radu data je uporedna analiza posleratnih modela Savezne skupštine s posebnim osvrtom na razvoj i ostvarivanje ideja samoupravljanja i federalizma. U uvodnom delu autor iznosi tvrdnju, da se razvoj spomenutih ideja može pratiti i kroz druge institucije političkog sistema, ali s obzirom da ideje samoupravljanja i federalizma predstavljaju osnovne principe političkog sistema socijalističke Jugoslavije, njihovo normativno ostvarivanje i međusobni uticaj se najbolje da analizirati u takvoj ustavnopravnoj instituciji kao što je Savezna skupština. Ova institucija je tokom razvoja izrasla u jednu od centralnih institucija političkog sistema koja je ujedno najviši organ vlasti a i organ samoupravljanja.

U prvom delu studije se daje srazmerno opširan opis pojma federalizma i samoupravljanja. Govori se i o njihovom međusobnom odnosu. U vezi s tim autor konstatuje, da su ove dve ideje u konkretnim modelima jugoslovenskog političkog sistema postale nerazdvojni osnovni principi. Federaciju odn. federalizam u krajnjoj liniji možemo definisati kao udruživanje međusobno ravnopravnih subjekata radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva.

Ova definicija, ako vršimo uopštavanje u istoj srazmeri kao i u slučaju pojma federalizma, može da se odnosi i na samoupravljanje. Na nižim stepenima uopštavanja autor već pravi razliku između ova dva pojma. Tako se može reći, da se pojam federalizma odnosi na makro-, a pojam samoupravljanja (i) na mikro društvo. Cilj udruživanja u slučaju federacije je slobodan i ravnopravan razvoj naroda i narodnosti. Samoupravljanje kao metod upravljanja društvenim poslovima osim drugih ciljeva ima kao krajnji cilj slobodnu asocijaciju proizvođača, odnosno ljudsku sreću.

Naravno, do takvih teorijskih uopštavanja dolazilo se na osnovu analize konkretnog jugoslovenskog političkog sistema, što ne znači da ovi zaključci imaju svoju važnost i u drugim društvenim i istorijskim okolnostima.

Drugi deo studije je posvećen analizi konkretnih modela Savezne skupštine. Kroz analizu ustavnih modela najvažnijeg predstavničkog organa autor opisuje radanje i razvoj ideje samoupravljanja i federalizma. Ova dva osnovna načela ustavnog sistema se javljaju i razvijaju različitim okolnostima. Bez obzira na povremene padove i oscilacije u razvoju može se konstatovati, da se njihov značaj u izgradnji ustavnog sistema raste.

Ovaj deo studije obuhvata vremenski period do donošenja ustavnih amandmana 1971 g.

Summary

Concretization of the notions of self-government and federalism in the models of the Federal Parliament until the constitutional amendments of 1971

The author gives a comparative analysis about postwar models of the Federal Assembly, especially considering the development and implementation the ideas of self-government and federalism. In the introducing part the author claims that the development of above

mentioned ideas can be observed in some other institutions of the political system, too, but considering that the ideas of self-government and federalism are the basic principles of the political system in socialist Yugoslavia, their normative realization and mutual influence can be best analyzed in such constitutional institution like the Federal Assembly is.

This institution became one of the central institutions of our political system, and at the same time it is the highest organ of government and an organ of self-government, too. In the first part of the study the author gives a survey of the notion of federalism and self-government, and their mutual connection. The author ascertains that these two ideas are inseparable basic principles within the concrete models of Yugoslav political system. The federation or federalism we can define as association among equal subjects for realization of the common purposes. This definition could concern the concept of self-government, too, if we generalize it in the same way as in the case of federalism. On the lower degrees of generalization the author already distinguishes these two concepts. It is possible to say, that the idea of federalism concerns the macro society and the idea of self-government concerns the micro society.

The purpose of association in the case of federalism is a free and equal development of nations. Self-government, as a method of society-administration, beside other purposes, has a final aim – the free association of producers, namely the human happiness. Naturally, to such theoretical generalization we can get by analyzing the concrete Yugoslav political system, but it does not mean that this conclusion has its validity in other societies and historical circumstances, too.

The second part of study is devoted to analysis of concrete models of the Federal Assembly. In analyzing the constitutional models of the most important deputy organ, the author describes the origin and development of the notions of self-government and federalism. These two basic principles of the constitutional system appear and develop in various circumstances. Irrespective of periodical oscillations in development it can be ascertained that their importance grows in setting up the constitutional system.

This part of the study concerns the period up to the enactment of the constitutional amendments in 1971.

A tanyák társadalmi folyamatai egy bácskai községben (Beccsén)

A Bácskán áthaladó utasnak sokat kell utaznia, míg valamelyik településhez nem ér. Az Alföldnek e legdélibb részén a nagy távolságokra levő települések között mindenhol vannak tanyák. A tanyaiak évekig a külvilágtól elszigetelten éltek le életüket. Ellenben az utóbbi években életkörülményeikben gyökeres változások történtek.

A becsei 1971-es határrendezés a folyamatot meggyorsította, sőt mondható, hogy ehhez a problémához drasztikusan, nem emberségesen viszonyult, mert nem vette figyelembe a tanyaiak érdekeit. Ez alkalommal a becsei határban 280 tanyai család kénytelen volt elhagyni otthonát és egyeseknél, különösen az időseknél és azoknál, akiknek nem volt házuk Beccsén, ez a határozat súlyos következményekkel járt.

Nehéz lenne előrelátni 161 tanya jövőjét, ellenben ha folytatódik a jelenlegi gyakorlat, a tanyák nem fognak soha „élni”. Mielőtt még kihalnának, szükséges lenne behatóbban tanulmányozni ennek a különleges társadalmi létszervezésnek a forrásait.

Ez a tanulmány gyakorlati jellegű, mert konkrét, empirikus tanulmányozás útján valamilyen megismeréshez kíván eljutni azzal kapcsolatban, hogy vajon meg kell-e mentenünk a tanyákat, ha szükséges, még társadalmi beavatkozás árán is, vagy magukra kell hagyni, hogy a jövő döntse el a sorsukat, vagy épp siettetnünk kell eltűnésük folyamatát.

Az említett lehetőségek közül valamennyinek az elfogadásakor figyelembe kell venni azok érdekeit, akiknek a sorsáról van szó, de nem szabad mellőzni az általános társadalmi érdekeket sem, és amennyiben lehetséges, összhangba kell ezeket hozni.

A kutatást Beccsén végeztük. A város a Tisza jobb partján fekszik, 48 kilométerre északra Újvidéktől. Becse a község központja. Ebben a tanulmányban csak azokat a tanyákat vettük figyelembe, amelyek Becse város határában magántulajdonban vannak. A határ 20 309 ha területet foglal

magában, ebből 10 567 ha (52%) magántulajdont és 9742 ha (48%) társadalmi tulajdont képez. A társadalmi szektoron is vannak tanyák, de ezek különböznek a magánterületen levő tanyáktól, mert az előbbieknél be van vezetve a villanyáram, betonút vezet a városba és van állandó autóbusszjárat. Egy-egy ilyen birtokon rendszerint több család él (20—70), úgyhogy egy kis falut képeznek.

A kikérdezés 1973 szeptemberében történt és e tanulmány szerzője végezte. A kikérdezés egysége a háztartás volt, a beszélgetés pedig a házigazdával folyt le. A többgenerációs családban, ahol a házigazda nem a legidősebb, hanem a középső generációból való volt, egyes kérdéseket tettem fel a legidősebb férfi családtagnak is. Abban a családban, ahol 15—30 év közötti házasságra még nem lépett fiatalok is voltak, (nemre való tekintet nélkül) egyes kérdések nekik is szóltak.

Az adatgyűjtés másik eszköze a megfigyelés volt. Enélkül az anyagi, kulturális, szociális, higiénikus és egyéb feltételekről nem lehetne teljes képet adni.

A probléma elemzéséhez hozzásegített személyes tapasztalatom is ugyanis régebben évek hosszú sorát töltöttem egy becsei tanyán.

A TANYÁK KELETKEZÉSI FELTÉTELEI

A tanyák kialakulásának gyökerei visszanyúlnak a messzi múltba, mikor az Alföld népei még nomád pásztorok voltak. Hogy megvédhessék magukat és az állatokat a hidegtől, a legelő közepén egy épületet csináltak, ahol a jószágokat decembertől márciusig teleltették. Mivel a jószágokat etetni kellett és a falu is messze volt, a pásztoroknak a jószágokkal kellett maradniuk. Általában a pásztor és a jószágok egy helyiségben aludtak. Márciustól decemberig pedig az épület üres volt.

Később a lakosság gyarapodásával nőtt az élelemszükséglet is. Az emberek lassan kezdték feltörni a legelőt és fokozatosan áttértek a földművelésre. A tanyáknak továbbra is voltak lakói, de csak szezonmunkák végzése idején, míg télire beköltöztek a faluba vagy a városba. Kezdetben a hivatalos szervek tiltották a tanyán való tartózkodást, azzal a kifogással, hogy a tanyaiak szellemileg elmaradott és erkölcstelen emberek lesznek. Az üldözés igazi oka viszont az volt, hogy a tanyák a betyárok jó menedékhelyéül szolgáltak.

Akik áttértek a földművelésre, először azokat a földterületeket törték föl, amelyek messze voltak a falutól, vagy várostól mert csak így vált lehetővé, hogy két község között meghúzzák a határt, Mivel a művelt

földterület messze volt, az emberek kénytelenek voltak házat építeni földjükön. Nem lehetett mindennap kijárni a földre és este hazamenni a falusi vagy városi házukba.

A tanyák keletkezésének oka a lakosság megnövekedése és a falusi, illetve városi ház valamint a megmunkált földterület közötti nagy távolság volt. A tanyák funkcióit viszont a terméshozam növekedésének a lehetőségében kell keresni. A tanyákon nagyon könnyű volt a jószágot felnevelni, mert csak legeltetni kellett és ez kivétel nélkül a gyerekek feladata volt. A tanyák legkisebbjei már 3—4 éves korukban őrizték a libákat, később pedig a nagyobb háziállatokat és nagyon korán megkezdték a nehezebb mezei munkát is.

Az volt a szokás, hogy ha a legidősebb férfigyerek megnősült, a feleségével kintmaradt a tanyán, a szülők pedig beköltöztek a faluba vagy a városi házukba. A fiatalok a termény egy részét a szülőknek adták. Ez egy íratlan törvény volt, amelyet mindenki betartott.

A tanyák tervszerűtlenül és rendszertelenül épültek, aki csak akart, épített magának. A múlt század végén és ennek a századnak az elején az Alföldön a lakosság egyharmada tanyán élt, de tudunk olyan községről is, ahol a lakoságnak több mint fele tanyasi volt.

Míndemellert tudományos körökben a tanyák tanulmányozása elég sokáig el volt hanyagolva. Csak a XX. század harmincas éveiben jelenik meg az úgynevezett tanyakérdés. Azok a tudósok, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak (Erdei F., Gyöffy I., Szabó I. és mások) a tanyák számának növekedésében a polgárok széttelepedésének veszélyét látták, és azt kutatták, milyen társadalmi, gazdasági és kulturális elmaradottságot hoz ez a jelenség, s hogyan lehetne esetleg megakadályozni.

Az utóbbi időben Magyarországon újra felvetődik a „tanyakérdés”. Ennek a problémának a legjobb ismerői (Márkus I., Romány P., Mocsár G.) a tanyák mai helyzetét szemlélik és az úgynevezett „tanyaközpontok” mielőbbi létrehozását sürgetik. A tanyaközpontban kapna helyet az iskola és azok a szolgáltatások, melyek elengedhetetlenül szükségesek (elsősorban felvásárló és elárusító szolgáltatásra kell gondolni, de nagy figyelmet szentelnek a kulturális és az egészségügyi szükségleteknek is). Magyarországon ma 800 000 ember él tanyán.

A BÁCSKAI HELYZET

Mikor a törökök visszavonultak a mai Bácska területéről, Szabadkán és néhány kisebb falun kívül itt minden települést megsemmisítettek. A lakosság egy része a háborúban elveszett, a többi pedig elmenekült.

Ez a terület évekig lakatlan volt. Csak a XVIII. század közepétől kezdődött betelepítése. Az új telepesek magyarok, szerbek, németek, szlovákok és ruszinok voltak. Becsére csak magyarok és szerbek jöttek. A város kétnemzetiségű arculatát a mai napig megtartotta. Az 1971-es népszámlálás alkalmával a községben 44 976 ember élt: 62% magyar, 32% szerb és 6% más nemzetiségű, illetve ismeretlen.

Párhuzamosan a legelők feltörésével ennek a városnak a határában is elkezdtek tanyákat építeni. Elsősorban gazdasági okokból tették, mivel a föld megmunkálása primitív módon történt, így a mezei munkákat könnyebben el tudták végezni, ha ott laktak, ahol gazdálkodtak, továbbá a tanyaiak sokkal kisebb adót fizettek (érdekes, hogy Becsén a tanyaiak még ma sem fizetnek adót tanyájuk után, mint a városban levő házak tulajdonosai).

A múlt század végétől egészen az ötvenes évekig divatos volt, hogy valaki tanyát birtokoljon. Orvosok, ügyvédek, tisztviselők nem számítottak eléggé előkelőeknek, ha nem volt tanyájuk. De, akárcsak a többi tanyatulajdonos, nagy részük nem élt a tanyán, hanem kiadták negyedéből, vagy esetleg harmadából szegény földnélküli parasztoknak. A tanyatulajdonosoknak a városban volt házuk a tanyára pedig csak időnként jártak ki szétnézni és főként ellenőrizni, hogy nincs-e valami „baj”. Meg kell azonban említeni, hogy ezen a területen nem voltak százezer holdas földterülettel rendelkező földbirtokosok, mert a török hódoltsággal megsemmisültek a középkorból származó óriási latifundiumok is. Így a kizsákmányolás nem volt olyan méretű, mint máshol ebben az időben.

A Horthy-rendszer 1941—42-ben a legtöbb gabonát a tanyákon vélte találni, így a beszolgáltatáskor a tanyaiakkal voltak a legszigorúbbak. A népfelszabadító háború alatt a tanyák a partizánok, de a csetnikek huza-mosabb elrejtésére is szolgáltak.

A tanyák társadalmi folyamatait több tényezőn keresztül szemléltethetjük. Most szó lesz az iparosításról, az urbanizációról, a modernizációról, a deviációról és az integrációról.

A. Iparosítás

Az iparosítás egy bonyolult társadalmi folyamat, amely minden irányba terjeszkedik és változást hoz. Ennek következtében elsősorban a termelésben állnak be változások: növekszik a mechanizáció és a gépek alkalmazása és a termelés ésszerűbb lesz, tovább növekszik a munkamegosztás és termelés. A társadalomban az iparosítás dinamikusabb vertikális és horizontális mobilitáshoz vezet és ennek következtében megváltoznak az emberek közötti viszonyok és változik az emberek felfogása is.

Az iparosítás vívmányai a tanyákig később jutnak el, mint a városig vagy faluig. Ez nagyrészt annak a következménye, hogy a tanyák nincsenek ellátva villanyárammal. A mintaegységbe került 50 tanya közül csak 5 villamosított. A tanyák elszigeteltsége szintén (másik tény, amely) megnehezíti az iparosítás vívmányainak terjedését (tanyák, elszigeteltség). A tanyák földművelő jellege szintén hozzájárul e terjedés megnehezítéséhez, mivel a mezőgazdaságban az iparosítás vívmányai csak később érkeznek.

Azon a tanyán, ahol ez a felmérés készült, 12 traktor, 9 pótkocsi, 7 személygépkocsi, 1 cséplőgép és egy kombajn van. Huszonöt tanyán található még ló, 13 tanyainak van parasztszekere és 22-nek gumikerekű szekere.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az emberi és állati munkaerőt csak részben váltották fel a gépek. Az iparosítás következtében a földművesek munkásokká válnak. A kikérdezett mintaegységben (155 személy) jelenleg nyolc személy van állandó munkaviszonyban és hárman nyugdíjasok. Meg kell még említeni, hogy 14 személy jelentette ki, hogy időnként eljár másokhoz dolgozni (vagy a társadalmi birtokra, vagy a magántermelőkhöz napszámba, vagy másmilyen formában, pl. ha valakinek van traktora, akkor elmegy másnak is dolgozni). Ezek a tanyaiak már a munkásokká való átváltozás útjára léptek, mert jövedelmüket nemcsak földjük megmunkálásával teremtik meg. A legtöbb kikérdezett tanyai véleménye szerint azok az emberek élnek legjobban, akiknek egy kis földjük van, de emellett állandó munkaviszonyban vannak. A tanyai magántermelők ilyen és hasonló véleménye szintén rámutat arra a tendencióra, hogy a földművesek fokozatosan munkásokká válnak.

A foglalkozás megváltoztatásával a valamikori tanyaiak társadalmi helyzetében vertikális és horizontális mobilitás áll be.

Generációk közötti társadalmi szerepváltozást tapasztalhatunk a mai tanyaiak és a már velük nem együtt élő házasságban levő gyerekeik között. A változások azonban nagyobbak horizontális, mint vertikális irányban. A munkaszervezetbe került tanyai nők mindegyike foglalkozására nézve háziasszony volt. Ezeknek az anyáknak a már házasságban lévő lányaik közül 18 maradt háziasszony, 3 fizikai munkásnő lett, egy fodrász és 3 végzett középiskolát. A tanyán élők fiai között 4 maradt mezőgazdasági magántermelő, 7 dolgozik szakképzetlen munkásként és egy végzett egyetemet.

Vertikális szerepváltozásról csak abban az esetben beszélhetünk, ha az említettek befejezték a szakmunkásképző iskolát, középiskolát vagy egyetemet végeztek. Mint ahogy ez a fentiekből kitűnik, a 45 személy közül ilyen csak 13 (4 nő és 9 férfi). A lakhely megváltoztatásának következtében beállt módosulásokat horizontális társadalmi mozgásnak nevez-

zük. A 45 felnőtt nő és férfi közül – akiknek szülei jelenleg tanyán élnek – 11 személy lakik tanyán (főként nők) 27 személy Becsén, 4 személy valamelyik bácskai községben és 4 személy külföldön. Nagyrészt ők is tanyán éltek mindaddig, amíg férjhez nem mentek, illetve meg nem nősültek.

Sem a vertikális, sem a horizontális társadalmi változás két generáció között az alapul vett mintaegységben nem gyors, nem ugrásszerű, hanem többnyire lassú, fokozatos. Megfigyelhető azonban, hogy mind a kétféle változás jobban kifejezésre jut a férfiaknál, mint a nőknél.

B. Urbanizáció

A városi társadalom létrehozását urbanizációnak nevezzük, ami szoros kapcsolatban áll az iparosítással. Az urbanizáció a tanyákra még kevésbé gyakorol hatást, mint az iparosítás. A tanyák a határban szerteséjjel vannak, ezért nagy problémát jelent egy-egy fontosabb közművel való ellátásuk, ami a városban és falun minden háztartás számára megvalósítható (mint például a villanyhálózat, a vízvezeték, a kanalizáció kiépítése stb.).

A tanyákat úgy építették, hogy a lehetőségekhez mérten minél közelebb essenek a főúthoz. Amikor a tanyák virágzásuk korát élték, azok az utak, amelyek Becsét a környező helységekkel kötötték össze, köves – de gyakrabban csak földutak voltak. Ma legnagyobb részük ki van betonozva (az Újvidék, Zenta, Bácsstopolya és Szenttamás felé vezető utak), míg egy kis hányaduk (a Törökbecse és a Kishegyes felé vezető) kövezettek. A legtöbb betonutat az utóbbi években adták át a forgalomnak. Az újonnan épült műutak révén sok tanyai igen előnyös helyzetbe került, mert ha az út a tanyájuk előtt halad el akkor a várossal való összeköttetés jóval jobb és gyorsabb, mint a föld – vagy akár a kövesúton. A beton-, köves- és földutak megoszlása a tanyák és a városok között százalékban:

Az utak fajtái	100%	90—70%	60—30%	30% alatt	nulla %
betonút	11	12	17	10	—
kövesút	—	6	11	3	30
földút	—	2	20	11	17

A mintaegységben 11 család tagjai vannak abban a szerencsés helyzetben, hogy tanyájuktól a városig betonúton közlekedhetnek. A többiek a város központjától a tanyáig csak egy bizonyos dombig juthatnak el betonúton, mert a további szakaszt köves- vagy földúton kell megtenniük. Ötven család közül csak 17-nek nem kell földúton mennie, míg

a többiek, ha a városba akarnak jutni, az útszakasz kisebb vagy nagyobb részét földúton teszik meg. Különösen nehéz számukra a közlekedés akkor, ha esik a hó vagy az eső. A kikérdezettek közül van egy család, amelynek tagjai, ha a tanyáról a város központjáig akarnak jutni, az útszakasz 80 százalékát kénytelenek földúton megtenni (9 kilométert).

A város központja és a tanyák közötti távolság a másik tényező, amely hatással van a tanyaiak városba irányuló közlekedésére.

A tanyák és a város központja közötti távolság (km)

km	3—5	5,5—7	7,5—9	9,5—12
a tanyák száma	15	15	13	7

A legközelebb eső tanya három kilométerre van a város központjától, a legtávolabb eső pedig 12 kilométerre. A táblázaton is látható, hogy többségben vannak azok, akik – az alkalmazott mérce szerint – közelebb laknak a városhoz.

A már említett tényezők mellett a közlekedésre kihatással van még a közlekedési eszközök alkalmazása. Mivel az autóbusz csak részben vagy egyáltalán nem áll egyes tanyaiak rendelkezésére, ezért kénytelenek saját közlekedési eszközeiket használni. A kikérdezettek tanyáin a következő közlekedési eszközök találhatók: 7 személygépkocsi, 22 gumikerekű szekér, 13 parasztkocsi, 35 motorkerékpár és 75 kerékpár. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a leggyakoribb közlekedési eszköz a kerékpár, minden tanyán van. Újabban mind több a motorkerékpár: a tanyák 2/3 részében található. A személygépkocsi már jóval kevésbé elterjedt, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a 7 tulajdonos közül 2 farmer módján termel (tehát nem él a tanyán, csak oda jár ki dolgozni). A parasztkocsit és a gumikerekű szekeret az idősebbek használják közlekedési eszközként (különösen az idősebb nők közlekednek parasztkocsin). A fiatalok kerékpáron és motorkerékpáron járnak.

A közlekedés különösen azok számára jelent nagy problémát, akik állandó munkaviszonyban vannak, vagy iskolába járnak. Ők minden nap függetlenül attól, hogy milyen az időjárás, egy bizonyos időpontban meg kell, hogy jelenjenek a munkahelyen vagy az iskolában. A legtávolabb eső munkahely 14 kilométerre van egy tanyától. A tanyán lakó munkás kerékpáron jár a munkahelyére (13 km-t föld-, 7 km-t köves- és 4 km-t betonúton kell megtennie).

A városi életmód a tanyavilágra nehezen hat. Némi változást csak a tanyaiak egyes rétegénél idézett elő. A tanyaépítés stílusának megváltozása azokon az új tanyákon észlelhető, amelyeket a nem földműves családok építettek. A kikérdezettek között van egy tanya ember, aki a Törökbecse felé vezető út mellett nem messze a várostól épített családi

házat. Arra a kérdésre, hogy miért itt épített házat, azt felelte, hogy itt a portáért, melynek nagysága fél hold, 3000 dinárt fizetett a városban viszont belekerült volna 60 000 dinárba. Ezért a pénzért ő meg tudta venni a határban a fél hold földet és az épület elkészítéséhez szükséges anyagot. Mivel a foglalkozása kőműves, a megépítés nem jelentett számára anyagi kiadást.

A határrendezés alkalmával egyesek lebontották a társadalmi szektor birtokába került földön levő tanyájukat és a határ egy másik részében újra felépítették. Az új tanyát a régi, megszokott módon emelték fel, esetleg új ablakokat és ajtókat tettek.

A tanyai épületek általában régiek, leginkább vert falúak, a szoba földes és a melegítés kemencével történik. Kemencébe való tüzelőanyag bőven akad (szárízik, szalma, csutka kukoricaszár, csuma stb.).

A tanyán ritkán van külön elválasztott gazdasági udvar, mint ahogy az általában szokásos a városban a földműveléssel foglalkozó családoknál. Az a terület, amelyet udvarként használnak tanyán, nagyon nagy a városi udvarhoz képest. A tanyai udvarok általában fél hold területűek. Az udvar egy része gyeppel, ahol jószágok legelnek.

Egyes tanyákon nagy rend és tisztaság van, mindannak ellenére, hogy minden régi. Több helyen az udvar a tanya körül be van kerítve. Ellenben van sok olyan tanya, amely nagyon el van hanyagolva. Lakóik piszkos ruhában járnak, gyengén tisztálkodnak, a lakásban és az udvarban nagy a rendtelenség. Sok az olyan lakás, ahol semminek sincs helye, minden piszkos és visszataszító. Több tanyán a udvar is rendezetlen: szerte-széjjel van minden, a jószágok és a baromfi össze-vissza járkálnak a környéken, a tanya körül pedig sok a hulladék. A piszkosság és rendtelenség nincs összefüggésben az anyagi helyzettel, inkább, de nem teljes mértékben a tanyaiak életkorával. A fiatalabb házastársak általában jobban rendbe tudják tartani a lakást és a ház környékét. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy téves lenne az általánosítás.

A rendtartásra a világszemlélet nagyobb hatással van az életkornál. A konzervatív, maradi felfogású embereknél az udvar, a lakás és az emberek kinézése is szomorú képet ad. Érdemes lenne tanulmányozni, hogy vajon a konzervativizmus és a maradiság-e az oka a rendtelenségnek, vagy a rendtelenség idézi elő a maradiságot és a konzervativizmust?

C. Modernizálódás

A pénzgazdálkodás, az urbanizáció és az iparosítás az agrártársadalmat a technika vívmányainak alkalmazásához vezette.

A fent említett változások a tanyavilágban csak részben jutnak kifeje-

zésre, ezért várható, hogy a korszerűsítés hatása csak mérsékelten lesz érezhető.

A modernizálódás egyes megnyilvánulásai formájáról már volt szó. Most pedig egyes indikátorok segítségével szemlélhetjük a korszerűsödés még nem említett eredményeit, mint például a tömegkommunikációs eszközök elterjedése, a korszerű háztartási felszerelések alkalmazása, a tüzelőanyag-fajta megváltoztatása, továbbá módosítások a lakásberendezés, az öltözködés és a táplálkozás terén.

A 63 kikérdezett tanyai közül 5 személy olvas mindennap újságot, 16 többször hetente, 9 személy hetente egyszer, 13 nagyon ritkán és 10 személy sohasem. Ha figyelembe vesszük, hogy a kikérdezett személyek valószínűleg egy kissé szépítettek is, akkor megállapíthatjuk, hogy a tanyai emberek nagyon ritkán olvasnak újságot, azaz napilapot.

Harminchét család nem fizet elő semmilyen újságra sem. A többi 13 közül legtöbben az „Auto-moto magazin”-t járatták. Sajnos a „Poljoprivrednik”-nek mindössze kettő a „Selo”-nak meg csak egy előfizetője van. A megkérdezettek nagy része magyar nemzetiségű és az a tény, hogy túlnyomó többségük nagyon gyöngén beszéli a szerbhorvát nyelvet. Így érthető, hogy nem járatták ezeket a szaklapokat. Ez viszont arra sürget bennünket, hogy lépéseket tegyünk egy magyar nyelvű mezőgazdasági folyóirat létesítéséért

A tanyaiak nemcsak a sajtón keresztül értesülnek a világban lejátszódó fejleményekről, most már soknak ott van lakásában a rádió és a televízió is.

Igen sok (40) tanyai családnak van tranzisztoros rádiója. Egyre több azoknak a száma is, akik akkumulátor segítségével működő televízió vásárlására szánják rá magukat. A mintaegységben 9 ilyen család volt és 3 család televíziója a hálózati villanyáram segítségével működik.

Két tanyán van fürdőszoba, továbbá hét helyen hűtőszekrény és egy helyütt mosógép. Tizenkét háztartásban gáztűzhelyen vagy resón főznek, míg három háztartásban a főzést a villanytűzhelyen végeztetik el. A többi 35 kikérdezett háztartásban zománcos tűzhely van, de található még vas és rakott tűzhely is.

Ha ismernénk a tömegkommunikációs eszközök és a háztartási készülékek húsz évvel ezelőtti elterjedtségét a tanyákon és összehasonlítanánk a mai helyzettel, biztosra vehető, hogy ugrásszerű eredmény mutatkozna. Ezek az eredmények azonban még távolról sem kielégítőek, és nagyon elmaradnak a becsei viszonyoktól.

Még nagyobb az elmaradottság a felhasznált tüzelőanyagfeleség tekintetében. Három helyen fűtenek olajkályhával, két-két helyen pedig gáz- és vaskályhával. Az összes többi tanyán kemencével melegítik a szobákat.

Gyakorlatilag csak egy szobát használnak. Sok helyen habár van két szoba, de az egyiket nagyon kevés kivétellel mindenhol „tisza szobaként”

tartják, tehát nem laknak benne. Az 50 tanya közül csak egyetlenegy helyen található gyerekszoba.

Modern szobaberendezés csak a fiatal házasoknál van és a kétlaki háztartásokban (ahol egyes tagok földműveléssel foglalkoznak, míg mások munkaviszonyban vannak), de itt sem mindenhol. Függetlenül az ablakon csak minden második tanyán található, vagy még ennél is ritkábban fordul elő. Szőnyeg meg csak nagyon elvétve akad.

Az öltözködés terén is tapasztalható változás, de csak a fiataloknál; viszont megfigyelhető, hogy azok a fiatalok, akiknek szülei régi módszerekkel termelnek, azoknál az öltözködés is olyan, mint szüleiké. Nekik van külön ünneplő ruhájuk, hétköznapi és úgynevezett otthoni ruhájuk.

Minden ruha először ünneplő, azután hétköznapi és végül otthoni, azaz munkaruha lesz. Már a tanyai emberek se járnak kézzel szőtt ruhában. Az idősebb férfiak még bocskorban, télen meg klumpában járnak, míg a nők papucsot hordanak (télen fapapucsot).

A kétlaki háztartásokban a fiatalabb nőknél szintén megfigyelhető változás az öltözködésben. Azok, akik állandó munkaviszonyban vannak, gyakran otthon is a munkaruhát hordják. A fiatal nők a kétlaki háztartásokban gyakran viselnek nadrágot, míg a mezőgazdasági magántermelők feleségeinél ilyesmi egyáltalán nem tapasztalható. Ők házi ruhában járnak.

Némi változás tapasztalható a táplálkozás terén is. Negyvennégy családban mindennap főznek, 6 családban viszont nem mindennap. Ezen a tájon a múltban is az volt a szokás, hogy ebédre mindennap főttételt fogyasztottak. Legtöbb helyen azt mondták, hogy hetente kétszer-háromszor esznek húst ebédre. Van azonban több olyan család is, ahol hetente csak egyszer van hús, míg máshol ötször-hatszor hetente. Szinte kivétel nélkül baromfi-húst fogyasztanak. Baromfit mindenki tart a tanyán, így ezt nem kell venni. Legtöbben szalonnát reggeliznek (43 helyen említették). Ezután következik a tej, de a tejet nagyon ritkán fogyasztják kávé, kakaó, túró formájában, vaját pedig egyáltalán nem használják. Valamivel ritkábban fogyasztanak tojást. A magyarok igen gyakran említették a hajában főtt krumplit, a szerbek pedig a hagymát. Felsorolták még a margarint, kolbászt, pástétomot, sonkát, szalámit, de mindezt csak kevés helyen fogyasztják.

Gyümölcsöt akkor esznek, ha van gyümölcsösük. Ritkán szánják rá magukat gyümölcsvásárlásra. Azt mondták: „Azt eszünk, amit mi magunknak termelünk.”, „... tejet és kenyeret”, „...kenyeret és paradicsomot eszünk.” Még mindig nagyon sok kenyeret fogyasztanak a tanyasiak. A napi átlag egy személyre több mint fél kiló. Feketekávét 26 családfő iszik.

Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy észlelhető valamilyen változás a táplálkozás terén, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt a tényt,

hogy nemrég csak petróleumot és sót vásároltak, minden mást maguk állítottak elő. Táplálkozásuk még mindig nagyon egyoldalú, túl sok zsírban és szénhidrátban gazdag ételt fogyasztanak.

D. *Deviáció*

„A deviáció ellenkezője annak, ami normális, ami a társadalom által előírt, a deviánsok pedig azok, akik nem követik a társadalmi normákat és magatartásukat nem hozzák összhangba azzal, ami a társadalomban meghatározott és előírt szabály”

A deviáció és az anómia egyes megnyilvánulási formái a tanyákon is elterjedtek. Ez a táj a nagyszámú öngyilkosságokról ismert.

A becsei tanyákon az utóbbi években a következő abnormális esetek történtek. 1970-ben egy 51 éves férfi (aki előzőleg elvonókúrán volt) majd egy 62 éves férfi oly módon vetett véget életének, hogy felakasztotta magát. 1972-ben egy anya elhagyta csecsemőjét és férjét. A csecsemő hamarosan meghalt – megállapították, hogy éhenhalt. Ugyanabban az évben az egyik tanyán egy 24 éves lány öngyilkosságot kísérelt meg (felakasztotta magát a fára), de idejében észrevették és megmentették. Az 1973-as évben (október 1-ig) a tanyákon egy tragikus gyilkosság és öngyilkosság történt. Egy 36 éves nő féltékenységből agyonlőtte 39 éves férjét, majd önmagával végzett oly módon, hogy kést szúrt hasába³.

Bőven vannak alkoholisták is az analízis alá vett tanyákon. A kikérdezés alkalmával is akadt részeg. Egy nőnek, aki a fiával más tanyáján él lakóként, a fia munkaviszonyban van, de az anya kijelentése szerint a fiatalember már három hónapja nem kap fizetést és már napok óta nem jön haza. A nő a háború után 7 hold földet kapott, amiből már csak két hold maradt meg, de azt is elvették tőle, mert nem fizette az adót és a földet megműveletlenül hagyta. A lakásban minden szerteszéjjel volt, alig akadt bútor, mindenfelé rongyok és piszkos ruhák heverték, az asztalon egy nyitott üveg állt félig pálinkával. Egy másik helyen (a részeg) házigazda kijelentette, hogy ő akkor elégedett az élettel, ha van pálinka.

Fogyatékos személyek szintén gyakoriak a tanyákon. Különösen soknak van beszédhibája. Volt egy süketnéma, nyomorék nő, egy vak férfi és 3 szellemileg elmaradott. Egyes tanyasiak nagyon alacsony intelligenciával rendelkeznek, úgyhogy alig lehet őket a szellemileg egészségesek csoportjába sorolni.

Egy rétegnél észlelhető, hogy saját társadalmi helyzetükkel elégedetlenek és a jövőt illetően tapasztalható egy általános bizonytalanság érzet. Ezek főként idősek, vagy ha fiatalok, akkor azért érzik elveszettnek magukat, mert nem gépesítették gazdaságukat és így kevés jövedelemre tudtak szert

tenni. Egy bizonyos értelemben nevezhetjük őket marginális személyeknek, mert teljesen elszigeteltnek és mellőzöttnek érzik magukat társadalmunkban.

Huszonegy személy azt felelte, hogy az élettel nincs megelégedve. Az okok a következők voltak: „Nekem mindig csak dolgoznom kell. Azelőtt azért dolgoztam, mert nem volt semmim, most meg azért dolgozom, mert van. Ha még a földem is elveszik, én nem maradok itt Jugoszláviában”. „A munkásembernek nincs semmilyen tekintélye.” „Sokat dolgozom, azok, akik munkaviszonyban vannak azok meg délután csak a kávéét isszák és a lemezeket hallgatják.” „Az ipari termények ára nagyon magas, a mienké meg alacsony.”

Harminc személy felelte azt, hogy az élettel részben meg van elégedve, részben nincs. Ellenben, amikor arra került sor, hogy állításait megmagyarázzák, nagyon kis kivétellel, mindannyian csak arról beszéltek, hogy mivel nincsenek megelégedve és elhallgatták azt, amivel elégedettek. Példaként felhozható néhány ilyen válasz is. „Sokat dolgozunk és aztán mindent elvisznek tőlünk azzal a kifogással, hogy meggazdagodtunk. Mi nem járunk nyaralni és nem költjük pénzünket luxus dolgokra, pedig nekünk is vannak ilyen igényeink.” „Nem engednek dolgozni, ha dolgozunk beáll a gazdagodás és akkor jönnek és a megnövelt adóval meg is büntetnek bennünket. Azokat, akik nem dolgoznak, azokat az állam támogatja. Akkor nem kellene senkinek sem dolgozni. Miért nem támogat az állam minden embert egyformán?” „Ha a gazdaság olyan ütemben fejlődne, mint ahogy a reform elején 1964—65-ben, akkor itt minden rendben lenne. De azután minden nagyon rossz irányt vett. Akkor azt hittem, hogy a mezőgazdaságból is meg lehet élni, de most úgy néz ki, hogy mindennek vesznie kell!” „Sok a bruttó jövedelmünk, de kevés a tiszta jövedelem.” „Nekem két testvérem van, ők munkaviszonyban vannak és sokkal jobban élnek, mint én.”

Az összes kikérdezett között a legkevesebben vannak azok (12 személy), akik teljesen meg vannak elégedve az élettel. Bizonytalanság és kilátástalanság is megnyilvánul a tanya jövőjét illetően. Maguk is látják, hogy egyre többen vannak azok, különösen a fiatalok, akik elhagyják a tanyát. Sok esetben ezt tették az ő lányaik és fiaik is. Aggódik is ezért sok szülő és gyakran nem egyeznek gyerekeik felfogásával. Csak 15 tanyai vélekedett úgy, hogy az ő utódja is tanyán fog maradni, azok a szülők, akiknek jelenleg földműveléssel foglalkozó felnőtt fiuk van.

Sok tanyai szerint ők az utolsó generáció, amely a tanyán marad, 7 személy nem tudja, hogy vajon ők lesznek-e az utolsók, akik tanyán élnek le életüket, vagy esetleg még valamelyik családjuk is ezt a sorsot választja.

Vannak olyanok, akik úgy tervezik, hogy a tanyát a jövőben lebontják vagy eladják. Egyesek a következőket mondták: „Húsz éven belül nem lesz

egy tanya sem, de én nem hagyom el az én tanyámat amíg csak élek „Legyen az, amit a vezetők akarnak.” Mások úgy vélekedtek, hogy a tanyát az utódoknak adják.

E. *Integráció*

„Az integráció olyan folyamat, amellyel különböző részeket, tényezőket és cselekvéseket egy egységbe tömörítene és az így egyesített részeket egy cél felé irányítja.”⁴ Megfigyelhető a tanyák területi, kulturális és szociális integrációja.

A területi integráció: egy terület különböző részei bizonyos fizikai és biológiai okok miatt egymáshoz közelednek és egymásba kapcsolódnak.

A tanyák nem különálló települések, hanem annak a falunak és városnak az összetevői, melyek határában épültek. Függetlenül az illető településhez való tartozásuktól a tanyák még nemrég teljesen elszigetelten éltek, mert mindent, amire szükségük volt maguk teremtették elő. Ma viszont a helyzet sokban megváltozott, a tanyák egyre jobban függenek a várostól, elsősorban azért, mert nem termelnek többé autarkikus módon és egyre több adminisztrációs ügyeik vannak, amelyeket csak személyesen tudnak elintézni a városban.

A mintaegységben mindössze két ember volt, akik azt felelték, hogy nagyon ritkán jönnek a városba (csak ha az adót fizetik be). A többi tanyai gyakrabban jár Becsére éspedig: 16 személy mindennap, 21-en hetente többször és 12-en hetente egyszer. Az utóbbi két csoportba tartozók leginkább azokon a napokon járnak be a városba, amikor piac van. Akkor eladják terményeiket, bevásárolnak és elintézik az ügyes-bajos dolgaikat a városban.

Amennyivel gyakrabban jönnek a városba, annyival csökkennek a köztük és a becseiek között a már említett különbségek. Megfigyelhető, hogy azok jönnek gyakrabban a városba, akik közelebb laknak és akikhez jobb út vezet.

Létezik egy másfajta területi integráció is. Becse város ugyanis terjeszkedik, aminek következtében egyes tanyák a város urbanizációs területébe esnek. Vannak olyan polgárok, akik a város szélén a határban építenek házat. Mellettük, vagy nem messze hozzájuk ott vannak a régi tanyák. Várható, hogy a jövőben ezek a tanyák összenőnek Becsével. A tanyaiaik kulturális téren még igen alacsony szinten állnak a városiakhoz, de akár a falusiakhoz viszonyítva is. Szükséges anyag hiánya miatt mélyrehatóbb összehasonlítást sajnos nem lehet végezni, ezért csak az adatokat sorakoztatjuk fel, amelyek a kikérdezett tanyaiaik feleleteiből kitűntek.

Megelégedéssel lehet közölni (hogy egy kivételével) minden iskolaköteles tanyai gyerek jár ma iskolába.

Moziba nyolc tanyai jár, továbbá 13 személy azt felelte, hogy ritkán, 42 személy pedig azt, hogy sohasem megy moziba. Leginkább fiatalok látogatják a mozit.

A színházlátogatás a tanyaiaknál még ritkább. Csak három személy felelte azt, hogy jár, három ritkán és a többi megkérdezett (57 személy) sohasem jár színházba. A templombajárás már gyakoribb. Tizenkét személy jár rendszeresen, 20 személy azt válaszolta, hogy ritkán vagy csak ünnepnapokon, míg 31-en nem járnak templomba. Egy tanyai panteistaként válaszolt, mondván: „... A természet az Isten, földből lettem és földdé válok. Nem vagyok sem kommunista, sem vallásos.”

Arra a kérdésre, hogy voltak-e már valaha képtárban múzeumban és hangversenyen a 63 megkérdezett közül 14 személy azt felelte, hogy volt képtárban, 49 nem volt még. Sokan nem is tudták, hogy mi az. Huszonhat személy volt múzeumban, de 37 még sohasem. Azok közül, akik már voltak, sokan azt mondták, hogy a katonaságnál vagy még iskolásként vitték őket múzeumba. Legrosszabb a helyzet a hangversenylátogatás terén, 11 személy volt és 52-en az életben még sohasem vettek részt hangversenyen.

A tanyaiak a szociális integráció szempontjából szintén a városi lakosság mögött maradnak. Átlagosan egy becsei polgár havonként 2,5-szer jár orvoshoz. A következőképp hangzott a kérdés: „Milyen gyakran jár az orvoshoz?” A feleletek alapján az szögezhető le, hogy a tanyaiak jóval az említett átlag alatt vannak.

Csak hatan felelték azt, hogy ha a betegség első jelei mutatkoznak, azonnal felkeresik az orvost. Nyolc személy válaszából az tűnt ki, hogy akkor megy az orvoshoz, ha már beteg. Legtöbbjük, 35 személy az orvos segítségét csak akkor kéri, ha már nagyon beteg. Végezetül 13 személy azt felelte, hogy sohasem ment az orvoshoz.

Az összes tanyai közül 4 családban senkinek sincs és 3 családban nincs minden tagnak betegbiztosítása.

Még más tények is beszélnek a tanyai lakosság kicsiny egészségügyi igényeiről. Így például megemlíthető, hogy 1972 márciusában nyolc személy nem vette fel a védőoltást a fekete himlő ellen, (egyesez igazolt okokból, terhesség, betegség stb.) ellenben egy idős házaspár azt mondta, hogy azért nem vették fel, mert ők már öregek és nekik már nem kell. Egy másik ember a következőket mondta: „Hallottam, hogy sokan megbetegedtek tőle. Különben is a jószágokat kellett etetni. Nem volt időm ilyesmire.”

Az egészségügyi-szociális helyzet szemléltetésére felhasználható a következő adat is: a tanyai nőknél 15 gyerek született otthon (tanyán), 52

gyerek szintén otthon, de szülésznő segítségével és 51 gyerek jött világra szülőotthonban. Meg kell azonban említeni, hogy azok a gyerekek, akik az utóbbi 10 évben születtek, mindannyian a szülőotthonban jöttek a világra.

Befejezés:

Az iparosítás és az urbanizáció vívmányai nehezen jutottak el a tanyákig. Drága lenne a tanyák villamosítása és betonutakkal való összekötése, a vízvezeték és a kanalizáció kiépítése pedig teljesen lehetetlen. Az utóbbi években mégis születtek jelentős eredmények, különösen az útépítésben, úgyhogy a tanyaiak nagy része abban a szerencsés helyzetben van, hogy a műút mellett vagy ettől nem messze lakik. Mivel minden tanyán van kerékpár, ha jók az útviszonyok akkor a közlekedés Becsére nem jelent külön problémát.

Valaha minden tanyai mezőgazdasággal foglalkozott, ma viszont egyesek állandó munkaviszonyban vannak. A változás ilyen téren még nagyobb a mai tanyaiak és felnőtt gyerekeik között, akik jórészt már nem laknak tanyán.

A tanyák felszerelése nem kielégítő. Az épületek egy része elhanyagolt, nincs meszelve, a bútorok rendszerint régiek. A konzervatív tanyai életmódban mégis itt-ott betévedt az új idők szele (különösen a kétlaki családokba és a fiatal házaspároknál).

Táplálkozás terén is tapasztalható némi változás, különösen ha figyelembe vesszük, hogy még nem is olyan régen a tanyaiak szükségleteiket kizárólag közvetlenül saját terményeik által (ipari feldolgozás nélkül) elégtették ki.

A tanyaiak nem mentesek a különféle társadalmi és erkölcsi elferdüléstől sem.

Kultúra és egészségügy terén szintén nem kielégítőek a tanyán uralkodó viszonyok.

Jegyzetek:

1. Az adatok a kérdőív analizálásából valók.
2. Dr. Cvetko Kostić: „Sociologija sela” (245. old.)
3. Az adatok a becei Belügyi Titkárság dokumentációs anyagából valók.
4. Cvetko Kostić: „Sociologija sela” (247 old.)

Rezime :

Društveni procesi salaša u jednoj bačkoj opštini (u Bečeju)

U Bačkoj, na krajnjem jugu Panonske nizije, između naselja jako udaljenih jedni od drugih svuda se nalaze salaši. Ljudi sa salaša provodili su ceo svoj život izolovano. Međutim, u novije vreme njihov život se korenito izmenio.

Ova studija se zasniva na posmatranjima koja su vršena na salašima u privatnom vlasništvu na području opštine Bečej. Društveni procesi u životu salaša prikazuju se pod prizmom više faktora. Ukazuje se na rezultate postignute u novije vreme, kao i na teškoće u životnim uslovima ljudi sa salaša. Između ostalog, konstatuje se da su tekovine industrijalizacije i urbanizacije doprle do sveta salaša sa poteškoćama, ali da su u novije vreme postignuti značajni rezultati, naročito u pogledu izgradnje puteva, što je omogućilo skokovit razvoj saobraćaja i veće korišćenje mogućnosti koje pruža gradski život, kao što su: zapošljavanje, školovanje itd. Međutim, te promene nisu tako značajne u odnosu na sve životne aspekte. Tako se konzervativni način života ljudi sa salaša malo promenio, a isto tako nisu uočene ni značajne promene u pogledu zdravlja, ishrane i kulture.

Summary

The social processes of farms in a community of Batchka (in Bečej)

In Batchka, at the utmost South of the Great Pannonian Plain, between settlements far removed from each other there are farms everywhere. The farmers lived in a lifelong isolation. Recently, however, their life conditions went through radical changes.

This study is based on observations done in farms situated at the outskirts of the town Bečej. These farms are in private ownership. The social processes of the farm life have been demonstrated across several factors. It has been pointed to the results of late years, as well as to the difficulties of the farmers' life conditions. It has been stated, among other things, that the achievements of industrialisation and urbanisation reached the farm world with difficulty, that in the last years, however, considerable results were achieved, especially in road building, which brought the sudden development of communication and made possible to draw profit from the advantages of the life in towns, such as employment, schooling etc. The changes, however, are not perceptible in all respects. So the farmers' conservative way of living has changed very little, and the same is with public health, alimentation and culture.

Az esztétikai, matematikai és kísérleti visszatükröződésről

Amikor József Attila ars poeticáját

„Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!”(1a)

szavakkal határozta meg, a megismerésre, mint az emberi törekvések egyik alapvető céljára mutatott rá. A képzelet, amely e megismerést lehetővé teszi, gyakran túllép a valóság határán, szinte végtelen lehetőségeket villantva fel az ember előtt, a természet által felállított örökérvényű korlátok azonban kérlelhetetlenül megjelennek, kikényszerítve a költőből:

„Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgysis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgysis.” (1b).

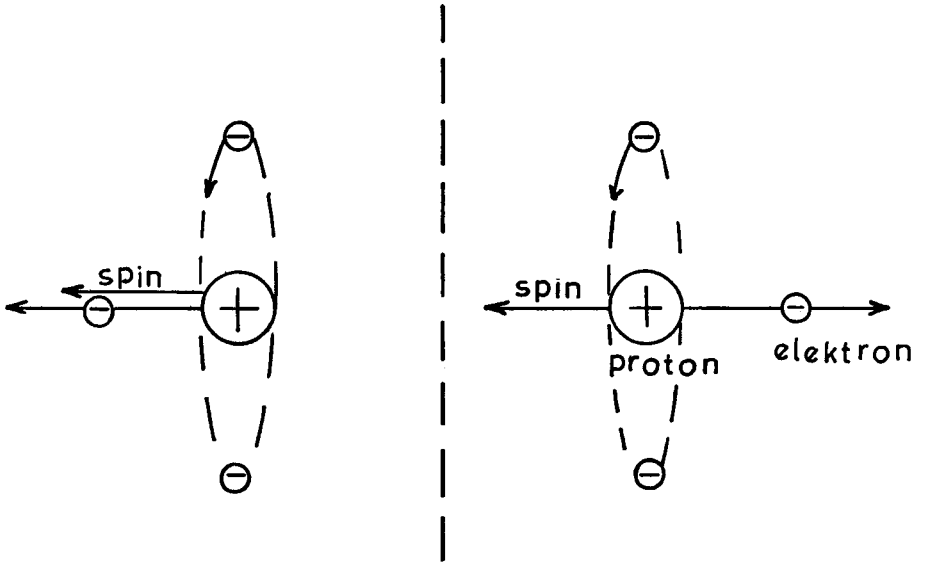
A valóság nélküli lehetőségek és a természet törvényei (mint korlátok) között vergődve halad tovább az ember, újra és újra felismerve, hogy értelme csak igazságon belül alkothat, fedezhet fel összefüggéseket, úgy, hogy ez ne ámításba, vagy önámításba fulladjon bele. Azt a folyamatot, amely segítségével az ember értelme felfedezi és közzéteszi az igazságot, visszatükröződésnek nevezzük. A megismerési lehetőségek határozzák meg a visszatükrözés módját, amely különféle, aszerint, hogy mi a visszatükrözés tárgya.

1. Matematikai visszatükrözés

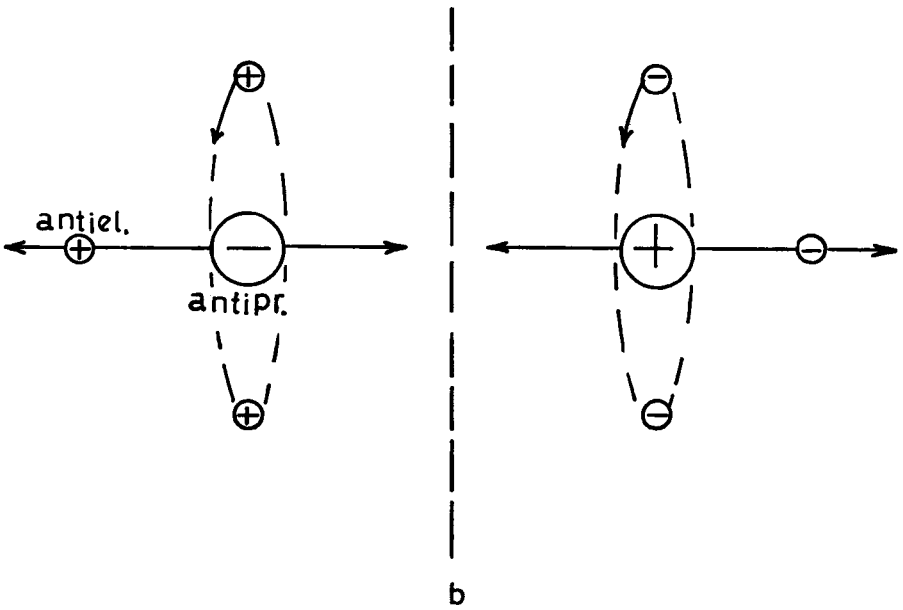
Amikor a természet tulajdonságait próbáljuk megismerni, a matematikai, vagy kísérleti visszatükröződésre támaszkodhatunk. Alapjában véve a természetet három elemből állíthatjuk össze; a tér, az objektum és a köl-

csönhatás fogalma segítségével. Ez egy zárt egységet jelent, amelyet teljes egészében szükséges valamiképpen leképezni. A matematika, mint visszautkrözési mód, átviszi ezt a zárt egységet a képzelet világába és a matematika tér (pl. egy halmaz tere), a szimbólumok és operációk segítségével ugyanilyen zárt egységet alkot. Amennyiben a fizikai térnek egyértelműen megfelel a matematikai tér, az objektumnak a szimbólum, a kölcsönhatásnak pedig az operáció, úgy a matematika zárt egységében a természet tükörképe jelenik meg. Ez a tény okozza azt, hogy ma az elméleti fizikusok a természet törvényeit úgy próbálják megismerni, hogy összefüggéseket keresnek a matematikai téren és az itt megkapott eredményeket vissza próbálják vetíteni a természet, tehát a való világ, tervébe. Ez a visszavetítés csak a képzelet és értelem segítségével történhet meg, tehát antropomorf, ember által közvetített jellege van. Úgy tűnhet, hogy az emberi „közvetítés” annál függetlenebbé válik magától az embertől, minél jobban kifejlődik a kísérleti tudomány és az absztrakt matematika, vagyis a való világ és a matematika között az összefüggések maguktól érthető-dőkké válhatnak. Sajnos, a természetben észlelhető mozgást, dialektikát a matematika világában ma még nem tudjuk magukból a matematikai alapelvekből kifejleszteni (2), inkább a kísérleti eredményeket utánozzuk s így az említett „közvetítés” antropomorf jellege nagyban korlátozza e megismerési mód lehetőségét.

A matematikus-fizikus olyan okokat keres az összefüggések magyarázására, amelyek már szinte identitássá nyilváníthatók. Így például, ha a térből eltávolítunk mindent, ami magában a térben és időben egyáltalán változhat, úgy egy homogén és izotrop (tehát egynemű) teret kapunk, amelynek minden pontja egyforma. Itt a különböző pontok egyneműsége jelenti az identitást, matematikailag ez egy üres halmaz tere. Ha egy ilyen térnek a szimmetriaszerkezetét vizsgáljuk ki, olyan alapvető törvényszerűségekre jövünk rá, amelyek magával az üres térrel (tehát a „semmivel”) vannak meghatározva. Hogy ezt bemutassuk, a következő példát elemezzük (3): az üres térbe beteszünk egy széteső atommagot (pl. radióaktív Co^{60}), amely elektronokat bocsát ki magából, a körülötte folyó áram által meghatározott irányban (1. ábra). A tér geometriája eredményeként ennek az eseménynek a „tükörképe” is ugyanilyen értékű, azaz, ha egy síkot húzunk, úgy a tér másik (bal) felében az ábrán látható esemény játszódik le akkor, ha feltételezzük, hogy az elektron tükörképe elektron, a proton tükörképe pedig proton. Mindjárt észrevehetjük azonban, hogy ekkor a spin vektor tükörképe fordítva jelenik meg, ami ellenkezik a tér szimmetriaszerkezetével (geometriájával). Az egyetlen lehetőség, hogy a szimmetria teljes legyen az, hogy az elektron „tükörképének” a pozitront (antielektront), a proton tükörképének pedig az antiprotont vesszük. Ez az eset az 1b. ábrán látható. Rájövünk tehát,

a

b

1. ábra

a térszimmetria elemzése alapján, hogy ahhoz, hogy anyag jelenjen meg a térben, elengedhetetlenül szükséges az antianyag is, ami a fizikai világ alapvető ténye. Az anyag-antianyag létezésének a szükségessége az üres tér szimmetriájának (geometriájának) a következménye és ahhoz, hogy ezt megváltoztassuk, az üres teret (tehát a „semmit”) kellene megváltoztatni, ami értelmetlen. Ebből a példából is látható a matematika (geometria), mint visszatükrözési mód jelentősége.

Egy esemény „tükörképe” matematikailag megfogalmazható és tulajdonságai kivizsgálhatók. Ha az esemény az x_1, y_1, z_1 tér és t_1 időpontban elindul és x_2, y_2, z_2 tér és t_2 időpontban befejeződik, úgy a folyamat képletesen egy S görbével ábrázolható az említett (x,y,z,t) négydimenziós térben. Az S' tükörképet úgy kapjuk meg, hogy egy O operációval hatunk az S folyamatra, tehát

$$S' = OS$$

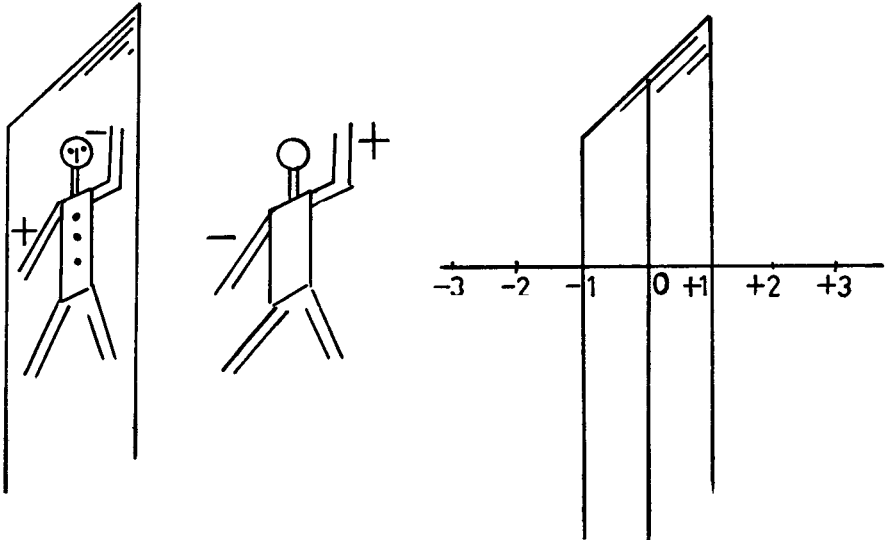
Ez tulajdonképpen megfelel egy tengely körüli elforgatásnak az adott térben. Ha ugyanezt az operációt alkalmazzuk az S' folyamatra, tehát a „tükörképre”, úgy az eredeti helyzetbe forgatjuk át az eseményt, vagyis

$$S = OS'$$

A két forgatásból az $S=O^2S$ összefüggés következik, ami

$$O^2=1$$

eredményt ad, mivel $S=S$, azaz az esemény mindig egyenlő önmagával. Ennek alapján

2. ábra

$$0 = \pm 1.$$

Itt látjuk tehát, hogy az előző példában említett tükörkép-tulajdonságok miért éppen olyanok, amilyeneknek vettük őket.

A számok halmazában a tér tulajdonságai ugyanígy jelen vannak: ha például egy ember tükörképének a jobb kezét (+) jellel adjuk meg, a balját pedig (—) jellel, úgy az ember, aki a tükörbe néz és felemeli jobb karját, azt látja, hogy a tükörképe a bal karját emeli fel, mint ahogy ez a 2. ábrán látható. Ha ezt az esetet összehasonlítjuk egy számsorral, látjuk, hogy a szimmetriasík jobb oldalán megjelenő pozitív számok tükörképei a sík baloldalán megjelenő negatív számok (2. ábra). Lukács György esztéta, akinek a munkásságára még visszatérünk, egy újságíróval folytatott beszélgetése közben azt a véleményét fejtette ki, hogy a matematika sokszor logikátlan és ezt egy példával jelezte: ha egy szobában van öt ember és ebből kivonunk hat embert, marad mínusz egy ember. Sze. inte, a mínusz egy embernek nincs semmi értelme. Hogy éppen ezen a példán mutassuk be a matematika logikáját és a világ hű leképzését, megjegyezzük, hogy a „kivonás” fogalma alatt mindig egy ellentétes tulajdonságú szimbólum „hozzáadását” értjük (4). Így lehetséges két ellentétes tulajdonsággal bíró részecske kölcsönhatását matematikailag összeadással (mint operációval) leírni. Ha az elektron tulajdonságát (—) jellel adjuk meg, a pozitronét (antielektronét) pedig (+) jellel, úgy a kölcsönhatás

$$(+1) + (-1)$$

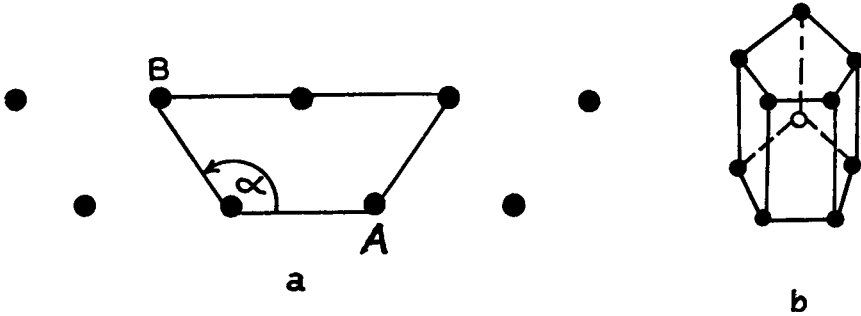
képlettel írható le. Amennyiben volt hat elektronunk és öt pozitronunk, úgy a

$$(+5) + (-6) = (-1)$$

reakció játszódik le és ennek végén egy mínusz tulajdonságú részecske marad meg, ugyanis a pozitron-elektron párok, az első példában bemutatott okok miatt, kettesével semlegesültek. Ez a fizikai értelme tehát Lukács György példájának. Mivel már kísérletileg is kaphatunk nemcsak anti-elemi részecskéket, hanem anti-atomokat is, elképzelhetünk olyan embert a világterben, aki ilyen anti-atomokból van felépítve. Ha öt ilyen (+) antiember összetalálkozik hat (—) emberrel, úgy a kölcsönhatás végén egy ember marad meg, ami a (—1) embernek felel meg a tárgyalt példában.

A matematikai visszatükrözés segítségével azt is be tudjuk mutatni (5), hogy az atomok világa, evvel egyidejűleg az elemek periodikus rendszere, szintén a terek szimmetriájával van meghatározva. Ebből következik, hogy olyan atomokat, amelyeket nem helyezhetünk ebbe a rendszerbe, sehol sem észlelhetünk, a világűrben, vagyis tőlünk távol álló világok (csillagrendszerek) sem lehetnek olyan atomokból felépítve, amelyek nem tartoznak az általunk ismert periodikus rendszerhez.

A makroszkópikus szilárd testek, mint például a kristályok, ugyanígy a tér geometriájának alapján jelennek meg. Tudjuk, hogy az egykristályok lehetnek kockaalakúak, szabályos hatszög alap és fedőlappal, valamint téglalapalakú oldallappal ellátott testek stb. Tetszésszerű alakot azonban semmiesetre sem ölhetnek. Hogy ezt bebizonyítsuk, újra a matematikához, mint visszatükrözési módhoz fordulhatunk: ha az egykristályban periodikusan elhelyezkedő atomokat szabályosan elosztott pontokkal jelöljük a térben (3. ábra), az α szöggel elfordított A atom újra egy másik B atom helyére kell, hogy kerüljön.

3. ábra

Ez a tény egy trigonometriai összefüggést ad,

$$\cos \alpha = \frac{1-p}{1}, \quad (p=3, 2, 1, 0, -1)$$

ami azt mutatja, hogy a kristályrács szimmetriatengelyei csak 2., 3., 4. és 6. rendűek lehetnek. Tehát szabályos ötszögű alaplappal ellátott kristályrács (3b. ábra) egyáltalán nem jelenhet meg a térben. A kristályokat rendszerezni lehet ilyen geometriai megfontolások alapján, teljes összhangban a kísérleti eredményekkel.

Habár itt csak néhány példán keresztül jeleztük e megismerés lényegét és lehetőségeit, a megjelenő törvényszerűségek idő és térbeli függetlensége hűen tárja elénk azokat a korlátokat, amelyeken túl az ember sohasem léphet, amiket meg nem változtathat s éppen ezért képzelete csak ezen elvek elfogadásával alkothat.

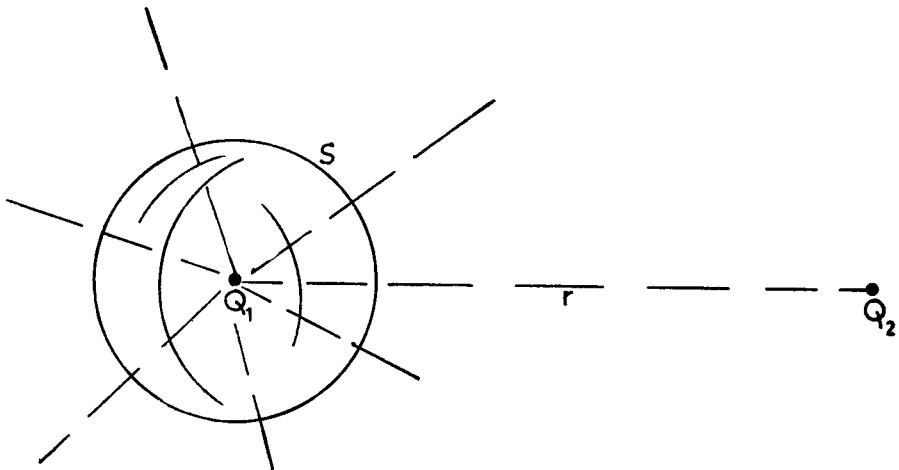
2. Kísérleti megismerés

Egy másik leképzési mód a kísérleti visszatükrözés, amelynek filozófiai alapja a nemteljes indukció. Élve a bizonyos számú kísérleti eredmény segítségével megállapított törvényszerűség, amely „hihetőleg” általános érvényű. Egy példán keresztül rámutathatunk néhány jellegzetességére:

ha két elektromos töltést (Q_1, Q_2) elhelyezünk a térben r távolságra egymástól, úgy a töltések között fellépő F vonzóerő és a távolság mérésével a következő összefüggést fedezhetjük fel:

$$F = k \cdot \frac{Q_1 \cdot Q_2}{4r^2\pi}$$

(Coulomb törvény), ahol k állandó (bizonyos mértékegység-rendszerben $k=1$). A megállapított összefüggéssel kapcsolatban a következő kérdéseket tehetjük fel: 1. Vajon az r kitevője valóban pontosan 2, vagy esetleg különbözik attól valamilyen kis mennyiséggel, pl. 2,00001? 2. Vajon a képlet érvényes-e bármilyen r távolságra, vagy csak néhány meghatározott, a véghezvitt kísérletben mért, távolságra? Mivel a mérőműszerek érzékenysége véges és a mért eredmények még elvileg sem lehetnek „teljesen” pontosak, világos, hogy az első kérdésre a kísérleti visszatükrözés nem adhat választ. Itt azonban bemutatathatjuk a matematikai leképzés előnyét, amennyiben geometrizáljuk a kísérletet. Mivel az erővonalak, amelyekén át az erőátvitel történik, a térben egy elképzelt gömb felszínén keresztül haladnak, melynek középpontjában a Q_1 , vagy Q_2 töltés áll, az erővonalak száma egy bizonyos felszínrészen keresztül fordított arányban áll a gömb felszínének nagyságával, vagyis $F \sim 1/S$ (4. ábra).

4. ábra

A gömb S felszínét ki tudjuk számítani teljes pontossággal, azaz

$$S = 4r^2\pi.$$

Így tehát matematikailag sikerült bebizonyítanunk, hogy az r kitevője pontosan 2 és hogy ez nem csak megközelítő érték.

Ha megfigyeljük a felírt képletet, látjuk, hogy az F erő végtelen nagy értékeket vesz fel, amennyiben az r távolság végtelenül kicsivé válik. Éppen ezért a második feltett kérdés nagyon is helyénvaló. Coulomb, aki felfedezte ezt az összefüggést, kísérletileg nem tudott ilyen végtelen nagy erőket mérni végtelen kis távolságok esetén. Ma már tudjuk, hogy ez a képlet kis r távolságokra egyáltalán nem érvényes, vagyis a törvény nem általános jellegű. A nemteljes indukció, a matematikai, vagyis teljes, indukcióval ellentétben, nem biztosít tehát bennünket abban, hogy az általa kapott törvényszerűség pontos és érvényes minden esetben. A kísérleti visszatükröződés, amely gyakorlatilag nagyon hasznos, csak akkor tudna általános érvényű összefüggéseket adni, ha a kísérletek száma végtelen lenne, azaz a bemutatott példában végtelen számú különböző r távolságokat kellene mérni, ami még elvileg is lehetetlen.

3. Az esztétikai visszatükröződésről.

A történelem folyamán a tudományos (matematikai és kísérleti) visszatükröződés nem segíthetett jelentősen az ember érzésvilága, az emberi és társadalmi viszonyok megismerésében. Habár a műszaki fejlődés minden időben meghatározta a társadalmi és emberi viszonyokat, ezen viszonyok az esztétika tükrében jelentek meg, éppoly igazságokként, mint a természeti törvények. Talán erre leghelyesebben Lukács György mutatott rá munkájában (6a):

„Épp itt nem ismételtük eléggé nyomatékosan, hogy a tudomány és a művészet ugyanazt a valóságot tükrözi vissza. Az esztétikai visszatükröződésben azonban, mint már kifejtettük, olyan világkép keletkezik, amelyben az emberekre való vonatkozás adja a megszüntethetetlenül alapvető elvet, amely éppen ezért egy felidéző hatás segítségével ezt a vonatkoztatást közvetlenül átélhetővé teszi.”

Mivel mind a tudomány, mind a művészet túllép a puszta megismerésen, fontos megismételni:

„Éppen mert itt olyan világos formában lép előtérbe az a tény, hogy a valóságot helyesen visszatükröző művészet és tudomány megegyezik egymással,..., mintapéldája jön itt létre annak, hogy a művészet és tudomány „külön-külön vonul fel, és vállvetve harcol”.” (6b).

Az esztétikai és tudományos módszerek, amelyekkel a kitűzött cél elérhető, mélyen különböznek egymástól. Amíg a tudomány feladata az embertől közvetlenül elvonatkoztatott objektumok és jelenségek hű leképzése, addig az esztétikában „...arról van szó, hogy a visszatükrözés, miközben az egyszerű észlelés közvetlenségét túlhaladja, a jelenség és a lényeg dialektikáját (persze más dialektikus ellentmondásokkal együtt) erőteljesebben

fejleszti ki, objektíve igaz összefüggéseit jobban megközelíti, mint ez a külvilág egyszerűen passzív befogadása révén lehetséges lenne.” (6c). Amíg egy tájban a kutató a tárgyakat szemléli, addig a vers,

„Fakó gyepét, kínlódó lombját,
Őszi virágát
Láttam ma a szigetnek
S fakó gyepét, kínlódó lombját
Őszi virágát
Legény-volt őszi szívemnek.” (7a),

az emberi sorsot tükrözi vissza, ugyanezen a tájon keresztül.

Alapvető eszközei e módszernek a lényeges kiemelése, a pozitívum és negatívum szembeállítása stb., amelyek a befogadást kell hogy előidézzék: „A művészi forma eszközként jön létre, amelynek egy társadalmilag szükségyszerű tartalmat úgy kell kifejeznie, hogy egy szintén társadalmilag szükséges, konkrét és általános felidéző hatás jöjjön létre. Egészen közömbös, hogy ez a tartalom, ez a szükséglet objektíve messzemenőig fantazmagórikus. Az akkor adott társadalmi körülmények között valódi társadalmi szükségletekről volt szó, amelyeket ezekben a formákban, e formák létrejöttével és kifejlődésével valóban ki lehetett elégíteni.”(6d).

Ady, versében,

„Bércek, tavak, folyók, sinek,
Bámész új népek, új napok,
Be sietek, be rohanok,
Be szaladok, be sietek
.....
.....
Panorámás, lázas világ
Lakasd jól a szemeimet,
Fogd be jól a füleimet:
Valaki utánam kiált.”(7b),

a legmegfogóbb esztétikai módon tárja szemünk elé a magyar jobbágyvilág minden kínját, amely „utána kiált”, éppen abban a pillanatban, amikor a művelt, előrehaladott francia társadalom, a „panorámás, lázas világ” minden fényével felragyog előtte.

Történelmileg tekintve az esztétikára, párhuzamot vonhatunk a biológiai és szellemi fejlődés között, amely meghatározza a műveltséget dialektikus mivoltában. Tudjuk, hogy az embrionális fejlődés folyamán az ember átéli biológiai múltját az egysejtűtől az alacsonyabbrendű állatokon át,

egészen az emberig. Másrészt, az esztétikai visszatükrözés eredete a mágikus korba nyúlik vissza s történelme folyamán a társadalom és műszaki fejlődés különböző szakaszaival van meghatározva. Az újszülött csecsemő szellemi fejlődése folyamán át kell hogy élje az emberiség társadalmi fejlődését, hogy megérthesse ezt és magáévá tehesse az óriási kincset, amelyet a társadalom eddig alkotott s ami az embert emberré teszi. Ha ebből kireked valaki, úgy éppen olyan „szellemi rokkant” válik belőle, mint amilyen testi hibákkal jöhet világra egy újszülött, akit embrionális fejlődésében megakadályoztak.

Megfigyelhetjük, hogy a kisgyerek milyen természetes szükségét érzi annak, hogy a mackójával, vagy párnájával beszélgessen, ami, értelme fokát tekintve, a „mágikus” korát jelenti. Ha ebben mesterségesen megakadályozzuk, úgy egy egész korszakot törölünk ki fejlődéséből, ami elszegényíti képzeletét és a későbbi, nehezebben felfogható-összefüggéseket-tartalmazó korok szellemét nem tudja átélni. Így a folytonosság megszakadhat, amit később immár lehetetlen pótolni. Ki kell hangsúlyozni, hogy az ebben a korban jelentkező visszatükrözés éppoly emberi és társadalmi igazságokat fed fel a gyermek számára, mint bármely más kor esztétikája. Ha szemügyre vesszük a legegyszerűbb népmesék, vagy gyermekmesék szerkezetét és tartalmát, látjuk, hogy az emberi viszonyok ebben az esetben is teljes egészükben mutatkoznak be: A szegény halász, aki a csodahalacskát kihúzza hálójával, visszaengedi a halat a tóba, amiért az három kívánságát teljesíti. Az első két kívánság teljesül, a harmadiknál azonban a halász elront valamit s ugyanolyan szegény marad, mint azelőtt. Ebben a tartalomban is benne rejlik a mély igazság, hogy egyetlen ember, vagy társadalom sem várhat csodákra, hanem csakis munkájával tud eredményre vergődni. Ilyen formában a valóság átélhetővé válik az alacsonyabb fokon álló értelem számára is.

Az ifjúsági regények világa, például, amit a már fejlettebb tudat élhet át, kétség kívül összehasonlítható történelmileg a nagy földrajzi felfedezések korával, amely az ókortól egészen az újkorig tart.

Végül a realizmus, amely a közelmúlt esztétikai módszere, olyan visszatükrözési módot fejleszt ki, amely a jelenségekre dialektikusan mutatva rá, az emberi viszonyokat és társadalmat azok fejlődésében mutatja be, összekötve és folytonosítva a következményeket az okokkal.

Amennyiben az ember szellemi fejlődése folyamán elér a realizmusig, képessé válik arra, hogy a ma társadalmát és művészetét megértse, sőt, azt alakítsa, részt vegyen annak megváltoztatásában, alkosson.

Mint már említettük, a művészet minden időben meg volt határozva közvetve, vagy közvetlenül- a tudomány és műszaki fejlődés fokával. A mai, élő művészet azt a filozófiát tükrözi tehát vissza, amit az idő folyamán a tudomány az emberre kényszerít. Mivel ebben az esetben az ember inkább

mint fizikai objektum jelenik meg a térben, semmint társadalmi lény, a művészetben is inkább a természetben megjelenő, korábban már tárgyalt, korlátok csúcsosodnak ki, elhomályosítva az eddig lényegnek tartott emberi viszonyok kérdését. Így jelennek meg a különböző áramlatok, mint pl. az egzisztencializmus (8), amelyekről Lukács György ezt jegyzi meg (6e):

„Arról a hatásról van itt szó, amelyet-társadalmi okokból kifolyóan, a tudományos visszatükrözés dezantropologizáló lényegének fokozódó kiépülése a művészetszemléletre gyakorol. A múlt évszázad elején Goethe és a maguk módján a romantikusok is védekeztek az ilyen tendenciák kezdetei ellen. Jelenleg és a közelmúltban sok művész és művészeti irányzat letette e kérdésben a fegyvert, feladta az esztétikai visszatükrözés sajátosságát és önállóságát egy fantóm: a korszerű tudományosság kedvéért.”

Lényegükben ezek az irányzatok borúlátóan, kilátástalan helyzetben mutatják be az embert, gondoljunk csak Kafka, vagy Camus műveire, mégis a realizmust túlhaladott ember műveltsége éppen úgy átéli ezen alkotásokat, mint pl. Thomas Mann műveit, hisz a tudomány által felfedezett törvényességek elismerése elől való menekülés újra csak ámításba, vagy önámításba vezetne. Szinte mintaképpül hozhatjuk fel Samuel Beckett „Godot-ra várva” című művének utolsó szakaszát:

„VLADIMIR Megyünk?
ESTRAGON Menjünk.

Nem mozdulnak.”(9).

A tehetetlenség, amellyel e mű át van szöve, kétségkívül a természet korlátait felismerő ember gondolkodásmódját tükrözi vissza.

Korunk társadalmi, sajnos, nem tudják biztosítani az emberiség által teremtett műveltség befogadását minden ember számára, így az alacsonyabbrendű, régen túlhaladott megismerési módok gyakran jelentkeznek napjainkban is. Ha elemezzük a különböző hippi szekták irányelveit, vagy a nálunk is jelentkező hivatásos sportolók, különböző énekesek stb. imádatát, könnyen kimutathatjuk, hogy ennek eredete a műveltségből kirekedt „mágikus” korát élő népréteg felismerési módja, melyet egy rosszul irányított társadalmi élet kényszerít rájuk.

Irodalom

(1a,b) József Attila-Összes versei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (1972).

(2) E. P. Wigner, Symmetries and Reflections. Indiana Univ. Press, Bloomington (1970).

- (3) F. A. Kaempfer, *Concepts in Quantum Mechanics*. Acad. Press. New York (1965).
- (4) J. V. Neumann, *Mathematische Grundlagen der Quantenmechanik*. J. Springer, Berlin (1932).
- (5) G. W. Mackey, *The Mathematical Foundations of Quantum Mechanics*. Benjamin, New York (1963).
- (6a) Lukács György, *Az esztétikum sajátossága*. I. kötet, 301 old Akadémiai Kiadó, Budapest (1965).
- (6b) I.m. 302 old.
- (6c) I.m. 341 old.
- (6d) I.m. 401 old.
- (6e) I.m. 643 old.
- (7a) Ady Endre-Összes költeményei. 136 old. Testvériség-Egység, Noviszád (1956).
- (7b) I.m. 169 old.
- (8) J. P. Sartre, *L'Être et le Néant*, Gallimard, Paris (1943).
- (9) S. Beckett, *Nagyvilág* X. 8 sz. (1965).

Rezime

Estetski, matematički i eksperimentalni tipovi odražavanja

Ljudske i društvene aktivnosti, usmerene ka upoznavanju istine, mnogostruke su i različite u zavisnosti od oblasti u kojima deluju. Ipak, pojedini tipovi odražavanja, kao što su estetski, matematički i eksperimentalni, međusobno su povezani i znatno utiču jedan na drugog. U ovom radu dat je prikaz metoda koji se koriste u ovim tipovima odražavanja i analiziran njihov međusobni uticaj. Pokazano je kako naučno odražavanje prikazuje istinu i istovremeno menja filozofiju umetnosti, tj. estetsko odražavanje.

Summary

Aesthetical, mathematical and experimental reflections

The human and social activities in seeking and investigating the truth are greatly differentiated and polarized, according to the fields in which they appear. Nevertheless, the different ways of reflection, as the aesthetical, mathematical and experimental, are deeply interacting and affecting each other. In this work the methods which are used in these reflection types are discussed and their mutual interaction analyzed. It is shown how the scientific reflection discovers the truth and at the same time changes the philosophy of arts, i.e. the aesthetical reflection.

A népi tudás, a népi hagyományok gyűjtése a felszabadulás után a jugoszláviai magyarság körében

0. Céлом nem az eredmények lemérése, elemzése, csak a megtett út emlékezetbe idézése. (Talán nem lesz felesleges munka, noha Kósa Lászlónak a Hungarológiai Intézet Közleményei 1972. június – szeptemberi számában jelent meg egy hasonló témájú tanulmánya Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában címmel.)

Mielőtt rátérnék a téma kifejtésére, szeretnék néhány munka közben felvetődött kérdésre válaszolni.

a) *Miért gyűjtjük a néphagyományt?*

Azért, mert a nép életét, szokásait, hagyományunkat alig ismerjük. Már pedig hagyomány nélkül nagyon nehéz újat teremteni. Az erdélyi Balladák könyve bevezetőjében találjuk: „a népkultúra közzétételének feladata, hogy önmagán túlmutasson, a folytatólagos kutatások szükségszerű mi-voltát hirdesse.”

Nemcsak azért gyűjtjük ezeket az alkotásokat, mert szépek, hanem azért is, mert sok információt tartalmaznak a társadalmi tudat megnyilvánulásairól. Hírt hoznak „az eltűnt időkről”, a már túlhaladott társadalmi, gazdasági viszonyokról, a művelődés, a civilizáció állásáról, az emberről, az ember helyéről ebben a társadalomban, közösségi életéről, életkörülményeiről, viselkedési és erkölcsi normáiról, köznapi tevékenységéről, környezetének és saját magának megóvására szolgáló, védő cselekedeteiről, hiedelmeiről, örömről, bánatáról, vágyairól, de sok másról is még, arról is, hogy az itteni emberek más népekkel együtt élve alakították valamikor is mindennapjaikat, s ez az együttélés nem múlt el nyomtalanul.

Ezek a múltra vonatkozó, mozgást, változást tükröző információk nemcsak a néprajzosnak mondanak valamit, felhasználhatja őket a történész,

a szociológus, a művészettörténész, a nyelvész, az irodalomtörténész, a régész, a földrajztudós, a csillagász, a zenész, az orvos, a filozófus, a lélektanl foglalkozó, tehát sok haszonnal jár ismeretük.

„Egészében szemlélve a hagyományt – mint Bori Imre írja – ott van az egyes megnyilvánulások mögött „az ember szokásrendje összes vonatkozásaival”... azt a kort őrzi, amikor az ember életét születésétől a haláláig ez a kultúra szabta meg mind szellemi, mind pedig tárgyi vonatkozásaiban”.

Célunk nem a holt anyag begyűjtése, leltározása, hanem az, hogy begyűjtve, megismerve, feldolgozva, értékelve a jelen munkáját segítsük elő vele, ne kelljen mindig mindent előlről kezdenünk, hisz a pozitív hagyomány felhasználása megkönnyíti a jövő munkáját. „A kultúra társadalmi hatóképességét akarjuk így növelni, nem óvó-megőrző-megrekesztő tevékenységet folytatni.” – mondta egy intervjújában dr. Szeli István.

A népi termékekben a hajdan való valóság tükrözése még mindig elég erős, noha a korszerűsödére való törekvés már kétségtelenül jelen van több termékben (mese, népdal, ballada stb.)

Az alkotásokban jelentkező helyi hagyományosság, a valósághoz kötöttség a hazai táj, a hazai ember, a hazai többnemzetiségű környezet szerepeltetésében is megnyilvánul, így az általános és magyar vonások mellett a mai saját színeink is megjelennek, ez teszi mássá az eredetileg közös forrású elemeket.

Munkánkat az a tény sürgeti, hogy a régi falusi életforma, a régi paraszti kultúra napról napra tűnik, ami természetes is, hisz a falu nincs többé elszigetelve sem gazdasági, sem művelődési szempontból. Gondoljunk csak a munkakörülmények megváltozására, a gépek egyre nagyobb fokú igénybevételére, az utazások, a tömegkommunikációs eszközök hatására. Ma már a falun is teljesebb, mozgalmasabb az élet, ennek eredményeképpen csökken a szájhagyomány ápolására, továbbadására szolgáló alkalmak száma és ideje. Különben is a szájhagyomány szerinti élés már nem felel meg az új, változott élet normáinak.

b) *Milyen területen folyt és folyik a gyűjtőmunka?*

Ha a gyűjtőpontokat és gyűjtőket térképre visszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy mivel a nádas-, mocsárvilágban rejtőzködő, még nem régen is stagnáló életmódot élő, ennél fogva hagyományörző Szlavónia szigetfalvainak ősi kultúrája sok kutatót vonzott – hazaiakat és külföldieket egyaránt –, ezért ez a vidék aránylag, a többihez képest, a legjobban kikutatott. A folyók közében elszigetelt Baranya is hasonló helyzetben van az ott élő és tevékenykedő lelkes gyűjtőknek köszönhetően. A Bácska és a Bánság kutatása kevesebb eredményt, ritkább gyűjtőhálózatot és kevesebb gyűjtési eredményt

mutathat fel. Szerémség és a Muravidék még szinte szűz terület. Hát még a Boszniában levő szórványok!

Megvan ennek a ténynek is az oka. A kezdő gyűjtő mindig valami érdekesre vadászik, olyasmit keres, ami egyedülvaló, érdekesnek tűnő. Ebbe a gyermekbetegségbe mindnyájan beleestünk. Hosszabb időnek kellett eltelnie, a gyűjtőnek is meg kellett érnie, kellő alázattal kellett közelednie a gyűjtéshez, le kellett vetkeznie az előítéletet, nagyképűséget, tudálékos-ságot, rá kellett döbbenie, hogy nemcsak a feltűnőt, a szokatlant nyújtó vidéket kell feltárnia, hanem a többit is, mert semmit sem szabad engedni kihullni a maga csinálta rostán.

A tanszék dolgozói gyűjtőmunkájuk során bizonyos terv szerint haladtak és haladnak. A gyűjtőmunka megindulásakor sietve a félreeső helyeket, a régi örökséget legtovább megőrzött telepeket keresték fel (a szlavóniai magyar szigeteket, a bánáti székelyeket, a muravidékieket, stb), mert itt tapasztalható a legnagyobb ugrás a fejlődésben, itt a legnagyobb mértékű a változás, a hagyományok a legrohamosabban itt tűnnek el.

Amíg az 50-es években mindenki adatszolgáltató volt, napjainkban lassan már csak az öregektől és a középkorúaktól lehet valamit gyűjteni ezeken a vidékeken is.

Nem kell azonban megijednünk, a más is regisztrálni kell, egyszer az is történelmi lesz.

[A gyűjtők munkaterületének áttekintése után is kederült, hogy még van munka bőven.]

c) *Kiktől gyűjtöttünk?*

A hagyományt ápoló, a hagyományozó, a hagyományt továbbadó-, továbbvevő réteg a várostól távol élő, idősebb falusi, tanyai ember, a szegényebb földműves, kubikos, halász és asszony, a nem régen kizsákmányolt osztály tagjai, és a fél paraszt, fél munkás „...a csillámló népdal mellé a sommás lányt; a fortélyos mese mellé a megtört öreg bérest kell elképzelni” – mondja Ortutay Gyula. A gazdag paraszt rangján alulinak tartotta az ilyesmikkel való bajlódást.

Mivel a hagyományozás, továbbadás, továbbvevés illetve továbbvívés közönséget tételez fel, ami már falun is egyre ritkábban akad, hisz egyre ritkul a közös munka, a közös szórakozás alkalma (fonó, kukorica-, tolfosztás, vasárnapi „tanyázás a” ház előtti kispadon), ma már mindenki a televíziót bújja. A hagyományozás, a hagyomány őrzése esetleg gyakorlása az életmód stagnálására épül, ez pedig már csak a nagyon öregeknél van meg, ezért még ők hordozzák ezt a fajta kultúrát, ők az adatszolgáltatók.

A fiatalok a változott körülmények miatt már nem törődnek, sőt szégyellik a régiek „babonáskodását”. Ők többnyire megtagadnak minden közreműködést, minden együttműködést a gyűjtővel.

d) *Munkaformák:*

A néphagyomány szájhagyományból való gyűjtésének nagy munkájában mi még csak a terepi gyűjtésig jutottunk el. Nálunk még mindig csak jó-részt a gyűjtőmunka folyik. Nem is csoda, hatalmas területen aránylag kevés gyűjtő tevékenykedik. Ha voltak is régi gyűjtő-elődök, azok sem végezték el a munkát, viszont új gyűjtésre is szükség van, mert a néphagyomány is történeti képződmény, a hagyományozódás során módosulhat, változataiban él tovább, esetleg csak a nyomai maradnak meg, vagy új elemekkel egészül ki a régi.

A rendszerezés, az elemzés (társadalmi, szociológiai, interetnikus hatások, esztétikai stb.) még várat magára, noha próbálkozások már történtek. A legfontosabb, a legsürgetőbb az anyag begyűjtése az adatszolgáltatók számának folytonos csökkenése miatt. Ezt példázza a nagyhagyományú finn gyakorlat is. A többi, a gyűjtés utáni munkafázis már íróasztal mellett is elvégezhető.

e) *Kik a gyűjtők?*

Néhány néprajzi szakember és lelkes gyűjtők, akik a legkülönbélebb foglalkozás területéről rándultak ki erre az izgalmasan szép és felette érdekes területre. Van közöttük parasztmenyecskétől fodrászon, kötelemmesteren keresztül orvosig, pedagógusig mindenféle foglalkozású.

I. A népi kultúra gyűjtésének a mi tájunkon már van hagyománya. Nem a felszabadulás után jelentkezik a gyűjtés igénye, ekkor csak folytatódik a már régen, még a XIX. században megkezdett tudatos gyűjtőmunka, melynek oly kiváló képviselői munkálkodtak e tájon, mint Hoblik Márton, Szarvas Gábor, Balassa József, Pével Ágoston, Kálmány Lajos, Bellosits Bálint, Hermann Ottó, Garay Ákos, Bartók Béla. Az 1930-as évektől a folyóiratok is felkarolták a faluval foglalkozó kutatásokat. A Kalangyában, a Hídban jelentek meg többek között Thomka Viktor, Kiss Lajos, Banó István, D. Bartha Katalin tudományos igényű gyűjtéseken alapuló dolgozatai.

1.1. A felszabadulás után közvetlenül a néphagyományokkal foglalkozó írás hiányzik a folyóiratokból. A gyűjtés még nem indult meg. Más kérdések kerültek előtérbe.

Az 1950-es évek elején egyéni vállalkozások eredményeként jelennek meg dr. Czimmer Anna, Tél József első néprajzi jellegű adatközlései.

A népi kultúrával való foglalkozás felmérésekor nem feledkezhetünk meg az időközben megalakított Tanárképző Főiskola Magyar Tanszékének szerepéről sem. Mindkét tanára a nép régi és szocializmusbeli életének minél teljesebb megismertetésére tanulmányi kirándulásokat szervezett a tanulóifjúságnak. Ezek a közösen tett kirándulások, valójában tanulmányutak lehetővé tették, hogy a hallgatók a tethelyen a forrásnál, ismerkedjenek meg a népi kultúrával. A kirándulások kiváló alkalmak voltak társadalomtudományi ismereteik gyarapítására is, megismerték az emberek szociális viszonyait stb. Mivel minden hallgatónak megvolt az egyéni munkája, feladata, munka közben, önálló tevékenységük során megtanulták az emberekkel való kontaktus felvételét, megtanultak különbséget tenni a jó és rossz adatszolgáltató között stb. Az eredmény néhány olyan említésre méltó dolgozat születése volt, mint pl. Huszár Tiboré, Bóna Júliáé, Sörös Piroskáé, Pénovátz Antalé, Dávid Andrásé.

A főiskola volt hallgatói közül Bóna Júlia már tanulmányai idején elkötelezte magát a néprajzi kutatásnak, noha ekkor még főleg mint költő, prózaíró jelentkezett a lapok hasábjain. A néphagyományokkal való foglalkozás szeretete vitte el azután a szegedi egyetemre, hogy ott a néprajzkutatás egyik kiváló professzoránál, Bálint Sándornál megvédje a szlavóniai magyarok életével foglalkozó doktori disszertációját.

Ebben az időben kezdi meg munkáját a népzenekutató Király Ernő. Fáradhatatlanul járja a falvakat, gyűjti a népzenei alkotásokat, a zenés, énekes népi játékokat, lakodalmi szokásokat, énekeket, lírai dalokat, balladákat. Nem egyszer társult be hozzám egy-egy gyűjtőútra. Többek között együtt jártunk Szlavóniában, Kórógyon, Szentlászlón, együtt kerestük fel a vojlovicai székelyeket, Gombost, Doroszlót, Temerint. A begyűjtött anyagot a Vajdasági Múzeum népzenei osztályán helyezte el, ahol később szabad idejében lekottázta őket. Több könyv, tanulmány, hanglemez tanúsítja a gyűjtés eredményességét. (Gondoljunk csak a Vojlovicai farsangra, a Moholi lakodalomra és egyéb népdal feldolgozásaira.)

Én magam népnyelvi kutatásokat végeztem, de hogy adatközlőim természetes nyelven beszéljenek, őket érdeklő dolgokról, a körülöttük levő világról, régi szokásokról, a régi életről beszéltettem őket. Közben, ha megfelelő adatközlőre akadtam, meséket, balladákat, szöveges folklór termékeket is lejegyeztem illetve magnetofonszalagra vettem. A Híd c. folyóiratban közöltem belőlük szemelvényeket.

A népi táncok avatott gyűjtőkre találtak. Azóta sem foglalkozott senki – tudtommal – a hazai kutatók közül a népi táncokkal. Debeljak Margita testnevelő és tánctanár Iljin Milica társaságában összegyűjtötte a vajdasági magyar táncokat, munkájuk meg is jelent 1953-ban a Vajdasági

Magyar Kultúrtaács támogatásával Mađarske narodne igre iz Vojvodine címen. A népviseletekről szóló részt Bóna Júlia írta.

Ebben az időben a kiszállások anyagi fedezetét a Vajdasági Magyar Kultúrtaács, a Matica srpska, a Tanárképző Főiskola biztosította, de maguk a gyűjtők sem riadtak vissza a saját zsebükbe nyúlni az útiköltségért. Csak az útiköltséget kellett előteremteni, az ellátás, a szállás kérdése könnyen megoldódott. A faluban szívesen látták a gyűjtőt egy-két napra, sőt még egy-egy hétre is. A tiszta szoba lakót kapott, a koszt meg kikerült. Különben sem voltak nagyigényűek a gyűjtők.

Mindegyikönket hajtott a munka láza. Magamról tudom, néha 16-18 órát is dolgoztunk naponta szinte megszállottan, csak hogy minél jobban kihasználjuk az időt. Ezekben a „hősi idők”-ben sok barátság, még napjainkban is tartó barátság szövődött a vendéglátók és a gyűjtők között.

A 60-as években a „bocskoros kultúra” kiközösítése a gyűjtőket kényszer pihenőre szorította, illetve a legtöbben folytatták munkájukat, de nem publikáltak, mert az érdeklődés megcsappant, nem volt „keletje” az ilyen tárgyú dolgozatoknak.

Az 1952-ben megtartott palicsi Magyar Ünnepi Játékok alkalmával kiderült, hogy nagy szükség van szervezett és irányított néprajzi kutatómunkára, t.i. egyes népi táncsoportoknak nem volt eredeti népi viselete, hanem valamiféle „magyarosch” ruhában léptek fel, az is megesett, hogy nem eredeti népi táncokat jártak. Ennek elkerülésére a Vajdasági Magyar Kultúrtaács keretében 1953-ban megalakult a néprajzi bizottság, mely egy néprajzi-népnyelvi gyűjtő tanfolyamot szervezett, megismertette a gyűjtés fontosságát, célját, módszerét, technikáját.

Időközben, 1954–55-ben Göttingenben a híres etnológus, Wilhelm Peuckert professzor előadásait hallgattam 3 szemeszteren át, doktori szigorlatom egyik tárgya is általános néprajz volt. Így valamivel több közöm lett a néprajzhoz papíron is, mint nyelvésznek volt.

1958-ban az újvidéki egyetemen megnyílt a Magyar Nyelvi- és Irodalmi Tanszék. Ez a tény a népi kultúra kutatásában is érezte hatását. Megkezdődött a jugoszláviai magyarság népi nyelvének rendszeres, tervszerű tanulmányozása. Mivel Jugoszláviaszerte a magyarok lakta helységeken népnyelvi gyűjtés eddig rendszertelenül folyt, megbízható, gépi felvételezés még nem igen történt, ezért adattár illetve magnetofonszalag-archivum megteremtésére törekedtünk. Ez azt jelentette, hogy a szalagok számot kaptak, jelzetet, külön füzetben pontosan jelöltük a magnetofonszalag tartalmát, az előadók nevét, korát, foglalkozását, tartózkodási helyét, azaz a felvételezés helyét, idejét, a felvételező nevét, a magnetofon márkáját, a felvételezés sebességét. Ezekre a technikai adatokra a későbbi lejegyzés, illetve feldolgozás céljából volt szükség. Már az első tanév téli és nyári szünetében elindult a gyűjtőcsapat. Az adatszolgáltatókat – mint

már előbb is említettem – népi szokásokról, a régi életről, hiedelmekről, népi gyógyításról, régen megesett történetekről faggattuk. Nagyon sok értékes és hasznos adat „jött elő” másodtermékként. Az első generáció egy kisebb csoportja (Mirnics Zsuzsa, Matijevics Lajos, Vlahovics József) kedvet kapott a ludasi népelet kutatására. Egy téli szünetüket áldozták rá. Sajnos, még mindig kéziratban hever a dolgozat nagy része, noha megérdemelné a megjelentetést. Csak a balladákkal foglalkozó tanulmány jelent meg a Tanulmányokban. Egy másik csoport Kádár Károly vezetésével Padét majd később Magyar-Ittabét látogatta meg és felvételezett egy teljes lakodalmat. Toldi Vera Topolya meséit gyűjtötte, Borus Rózsa is Topolya népének tudását, hagyományát rögzítette. Magyar János Kupuszinát választotta gyűjtőhelyéül, Barabás Anna Székelykevéen, Vajda-Sárvári Zsuzsa Feketiczen tevékenykedett.

A hallgatók népnyelvből írt szemináriumi dolgozatainak függelékében szereplő népi szövegekben is sok még eddig feldolgozatlan illetve részben feldolgozott adat szunnyadozik.

Hallgatóinkkal minden évben kiszállunk egy-egy községbe. Többnyire olyan helyre megyünk, ahol volt tanítványaink dolgoznak s meg tudják szervezni az ingyenes ellátást, szállást, tekintve, hogy a Kartól csak minimális segítséget kapunk, éppen csak annyit, amennyi fedezi az útiköltséget és valamilyen csekély ajándékot a vendéglátók számára. Nem panaszkodhatunk, eddig idestova 15 éve minden évben volt olyan falu szerte Vajdaságban, Baranyában, Szlavóniában és a Muravidéken, ahol szíves vendégszeretettel fogadták a kb. 20-20 főből álló csoportot. Ezeknek az utaknak az eredményei a gyűjtőfüzetekben, magnetofonszalagokon várják feldolgozójukat.

A meséket már sikerült közölni a Jugoszláviai magyar népmesék c. kötetben.

Nemcsak a hallgatók vették ki részüket ilyenformán a munkából, a tanárok még külön is minden téli és nyári szünetben útra keltek. A Muravidéket Jámbor Lászlóval és Satai Pál akkori tanársegédekkel jártuk be, Baranyát és Szlavóniát Satai Pállal, Szerémséget, Bánságot Matijevics Lajossal kerestük fel. Bácskában Matijevics Lajossal és Virág Gáborral gyűjtötünk még egyetemi hallgató korukban. Többször segített kiszállásaink alkalmával diákkorában Kádár Károly és Vlahovics József is.

Tanszékünk magnetofonszalag-archivumában 60 szalag őrzi a külön füzetekben is regisztrált anyagot. Nem megvetendő kincs!

Sok adatközlőnk azóta már régen meghalt, ezek a szalagok azonban őrzik őket, nem hagyják feledésbe menni tudásukat. Nem egy mesefa, nótafa, „boszorkány”-nak, „tudó”-nak tartott személy átéltségtől perzselő hangja van bezárva ezekben a dobozokba.

A Tanszék a Vajdasági Múzeummal karöltve kétszer, 1962-ben és

1964-ben önkéntes néprajzi és népnyelvi gyűjtőpályázatot szervezett tanulóknak és felnőtteknek. A befutott dolgozatok megfeleltek a vára-kozásnak. Ekkor ismertük meg néhány kiváló gyűjtő nevét és munkáját, akik még ma is szinte megszállottként, belső kényszerből végzik ezt a nem könnyű, de szép és hasznos munkát. Ekkor ismertük meg Berta István kötelesemestert Hetényből, több kötetnyi 300-400 oldalas füzetre való szellemi kultúrkinccs (mese, monda, szokás, babona, közmondás, csúfnév, dalok) lapul fiókjában, az ásatásokból kikerült különféle kincsek, régi használati tárgyak, eszközök pedig lassan kiszorítják lakásából. Sajnos, ezek egyelőre még holt értékek, nem közkinccsek.

Szőlőskei Erzsike kórógyi fiatal menyecske, kiváló gyűjtő is ezeken a pályázatokon tűnt fel. Később ő lett egyik állandó adatszolgáltatóm, mondhatnám nyelvmesterem a Szlavóniai (kórógyi) szótár készítésekor.

Hasonlóképpen értékes munkával jelentkezett szintén Kórógyról a korán elhunyt Gyöke Lajos fodrász.

Erős Teréz háziasszony, kedves adatszolgáltatóm, Kovács Juli néni lánya Vojlovicáról, szép mesékkal pályázott. Kár, hogy ideje nem engedi lejegyezni az édesanyjától tanult sok szép mesét!

Pataki András tanító Baranya fáradhatatlan kutatója is részt vett a pályázatokon kiváló dolgozataival könnyedén szerevezve meg az I. díjat, Magyar János tanár Kupuszináról írt dolgozata szintén pályadíjat nyert.

Anyagiak hiányában sem akkor, sem később nem jelenhettek meg a dolgozatok, még a díjazottak sem. Ugyancsak az anyagiak hiánya okozta, hogy több önkéntes gyűjtőpályázatra nem kerülhetett sor, noha mind a Vajdasági Múzeum akkori igazgatója Rajko Nikolić, mind a Bölcsészeti Kar dékánja, Đorđe Sp. Radojčić igen hasznosnak és megisméltésre, folytatásra méltónak minősítette.

Időközben a Tanszék megerősödött, a munka is szervezettebben folyt, a végzett hallgatók közül is többen átvitték tanítványaikra a népi kultúra, a néphagyomány iránti érdeklődést. Önállóan is, tanítványaikkal együtt is gyűjtöttek és gyűjtettek legszűkebb környezetükben. Okvetlen meg kell említenünk néhány pedagógus nevét, akik időt és erőt nem kímélve gyűjtenek, jól tudván, hogy az öregek eltávozta után nemigen lesz kitől gyűjteni a változott társadalmi, gazdasági, művelődési körülmények miatt. Említésre méltó munkát végez Magyar János (Zombor), Barta Sándor és felesége (Zenta), Tőke István (Zenta), a nemrég fiatalon elhunyt Barabás Anna (Székelykeve), Borús Rózsa (Topolya), Bagi Ferenc (Becse), Virág Gábor (Topolya), Balog György (Vojlovica), Saffer Vera (Kanizsa), Papp György (Kanizsa), Fekete József, Belovai Margit (Telecska), Kovács Ilona (Gombos), Tudorovics Erzsébet (Orom) stb. Sítai Pál tanügyi tanácsos még csantavéri tanár korában több mint 1000 darabból álló babonagyűjteménnyel jelentkezett, újabban Padén végez kutatásokat,

de az iskolákban is szervezi a néphagyományok gyűjtését. Az ő segítségével gyűlt össze Petőfi a néphagyományban c. dolgozat anyagának jórésze is.

Már odáig jutottunk, hogy folytatva a régi, 20 évvel ezelőtti zentai hagyományt, a középiskolások néprajzi pályázatát, a becsei diákvetélkedőn felvették a néprajzot is önálló pontként. Az első ilyen vetélkedőt a topolyai gimnázium szervezésében Virág Gábor irányításáva 1972-ben meg is tartották, szép eredménnyel. Ezzel a néphagyomány, a népköltészet megbecsülése az iskolába is eljutott. A diákkörök szabad foglalkozásain számos iskolában foglalkoznak gyűjtőmunkával, munka végeztével azután beszámolnak az eredményről, szemelvényeket mutatnak be.

A tömegkommunikációs eszközök sem megvetendő segítséget nyújtanak. Az újvidéki rádió iskolarádió részlege is sokat segít, részint a népi kultúra megismertetésével, részint gyűjtőpályázatok kiírásával. Fehér Magda nevét nem hallgathatjuk el, mikor erről a tevékenységről szólunk.

Az egyes napi- és hetilapokban megjelenő riportok, ismertetések a régi életmódról, régi szokásokról, népi termékekről számban és minőségben sem elhanyagolhatók. Mindig figyelemre méltó anyagot találhatunk a Magyar Szóban (Németh István), a Kilátóban, ahol különböző szerzőktől találunk adatközléseket (Tóth Ferenc, Matijevics Lajos, Penavin Olga, Tőke István, Virág Gábor), a Magyar Szó különféle mellékleteiben, pl. a Dunatájban Baranya szerelmesétől, Schneider Júliától, Herceg Jánostól, Székely Máriától, a bánátiak gyűjtője, Bálint Zoltán is sok alkalommal teszi közzé dolgozatait, a Tiszavidékben Tőke Istvántól olvashatunk népi adomákat, a Magyar Képes Újságban régebben Herceg Jánostól, Döme Izrától, újabban Pataki Andrástól, Loboda Gábortól, aki még nagyszerűen megválasztott fényképekkel is illusztrálja, kíséri szövegeit, a ma már megszűnt Ifjúságban, a nyomdákba lépő Képes Ifjúságban, a 7 Napban, a Dolgozóknak, a Mézeskalácsban, Jó pajtásban szintén találunk alkalom adtán néprajzi tárgyú írásokat, sőt még a Református Képes Naptárban is.

Az 50-es években Eszéken megjelenő, ma már megszűnt Magyar Néplap hasábjain Döme Izrael írásait a szlovéniai magyar szigetek népéről mindig nagy érdeklődéssel olvasták az olvasók.

A Szlovéniában megjelenő Népújság hasábjain is helyet kap alkalom-szerűen egy-egy néprajzi tárgyú cikk, fénykép. A muraszombati rádióban is elhangzanak ilyen tárgyú ismertetések, előadások. Arról is hallottunk, hogy megjelent egy összefoglaló mű is. De még nem jutott el hozzánk legnagyobb sajnálatunkra.

Mint érdekességet kell megemlítenünk, hogy néprajzi regény is született e vidéken. Írója egy székelykevei állatorvos, Barabás Pál, maga is székely és a régi élet hiteles emlékeinek lelkes gyűjtője. Székely nyelvjá-rásban írta meg egy székely család viszontagságait „móduvai” hányatott

életétől szinte napjainkig. A történet feldolgozásakor tudományos hitellel írta le az egyes népszokásokat, hitéletet, babonáskodást, lakodalmat, disznótort, halált, temetést stb. Érdemes lenne kiadni még írói, kompozíciós gyengeségei ellenére is, hisz székeleink életének, kálváriájának, itteni beilleszkedésüknek, kulturális hagyományaiknak leghitelesebb forrása. Felér egy tudományos monográfiával.

Van már néprajzi „musical”-unk is, hogy divatos névvel nevezzem meg Döme Izra népi énekes, zenés történetét a régműltből. Kórógy vára, hírös vára címen. A történet szerint az utolsó kórógyvári gróf, Rozgonyi titkos mátkája, egy igen szép lány, akinek egy „láncsa”-ja is volt már a gróftól, a gróf és egy német hercegisasszony esküvőjén a vízzel telt vársáncba ölte magát és gyermekét, előbb azonban megátkozta az egész várat minden lakójával együtt. Mikor megtudta a gróf, mi történt, lóhátra ült és elvágtatott a sötétbe. Sokáig nem hallották hírét. Egyszer azonban híre jött, hogy Taliányországban halt meg a háborúban. A félbe maradt lagziról a menyasszony visszament hazájába. A gróf anyja is belehalt nagy bánatába. Az átok fogta vár is pusztulni kezdett. Azóta minden hetedik esztendőben a szegény lány vízbeölése napján éjfél-től kakasszóig járja a vár környékét, sírva keresi kedvesét.

A történet alapja Bali Boris ángyó elbeszélése. Ki imigyen kezdte elbeszélését:

„Kórógyvára hírös vára,
Három szanccsal körülzárral,
Szancson által dobogóval,
Fölötte meg kűtornyokkal...”

Nem szabad megfélekednünk Pap Ferenc kereskedő (Gombos), Sturc József tanító (Kupuszina) önfeláldozó munkájáról sem, időt és energiát nem sajnálva teremtették meg illetve újítták fel a gyöngyösbokrétát, menyecskekórust. A tárgyi néprajznak is számos darabját mentették meg az elkallódástól. Az „ötösfogat” hiteles gyűjtések alapján mutatja be a népi táncot, népviseletet, szervezi bemutatóit, találkozóit.

A zentai Ifjúsági Szövetségtől kezdeményezett, végső soron dr. Burány Béla és Tripolszky Géza népdalgyűjtő munkájának köszönve a Tiszából a Dunába folyik a víz című 1972-ben megrendezett népdal vetélkedő is nagy sikerrel járt, szebbnél szebb régi dalok, balladák kerültek elő több mint 300 népi énekes előadásában.

A szerény iskolamúzeumok, egy-egy szobácskában a falu lakóitól begyűjtött és kiállított népi eredetű tárgyak, viseletdarabok, eszközök, bútorok, fényképek, kézimunkák, zeneszerszámok, a mindennapi élet lassan kivesző tárgyai mindig nagy érdeklődésre tartanak számot mind a tanulóifjúság, mind a falu lakosai előtt. Számtalanszor meggyőződünk

róla, többek között Székelykevéen, ahol Barabás Anna és Szofrán Tamás szervezte meg a kis múzeumot, vagy a kórógyi kis múzeum Lebár József odaadó munkája nyomán, kinek mindig segítségére sietett Döme Izra, a szlavóniai szigetmagyarság életének, történetének forráshűségű ismerője, feldolgozója.

A szerény iskolamúzeumok több helyen falumúzeummá növekedtek a falu lakóinak támogatásával. Ez történt Horgoson, Vörösmarton, Székelykevéen. Mindegyik egy-egy lelkes, önfeláldozó személy munkáját dicséri.

A Hungarológiai Intézet 1969-ben történt megalapítása végre a néprajzi kutatást is helyére teszi, intézményesíti. Az intézet kutatómunkájának egyik főágaként szerepel a néprajz. Önálló kutatója is van Tóth Ferenc személyében. Ő azonban nemcsak kutat, hanem szervez és irányít is. Zentán 1970 óta minden évben megrendezi az intézet kiküldöttként az önkéntes néprajzi gyűjtők szemináriumát, ahol a legjelesebb külföldi szakemberek az állandó előadók (Katona Imre, Kiss Lajos). Reméljük, minél hamarabb sikerül útnak indítaniok egy tehetséges és ügyes kutatógárdát.

Az intézet folyóirata, a Hungarológiai Intézet Közleményei állandóan megélnkülő gyűjtőmunkáról ad hírt részint a vegyes tartalmú kötetekben, részint az önálló néprajzi tematikájú számokban. Ezekben a kötetekben találkozunk Ortutay Gyula, Burány Béla, Fábri Jénő, Tripolszky Géza, Bóna Júlia, Matijevics Lajos, Penavin Olga, Tóth Ferenc, Katona Imre, Körmöci Erzsébet, Szabó Jolán, Tőke István, Vajda S. Zsuzsanna, Bálint Sándor, Bori Imre, Bányai János, Pataky András, Dávid András, Andelić Magdaléna, Kovaček Božidar, Delorko Olinko, Nedić Vladan nevével és munkáival. A népi kultúra lekülönfélébb területeiről közölnek a fent említett szerzők. Van itt tanulmány, adatközlés, ismertetés az epikus népköltészetből, van ballada, mese, lírai dal, népzene, hitvilág, gyógyítás, gyermekjáték, történeti ének, tréfa, anekdota, igaz történet, varázslás, babona, színjáték szerű szokás, betlehemezés, lakodalom leírása stb.

Az adatközlés mellett megjelenik a kontrasztív, összehasonlító tanulmány is a magyar és délszláv hagyomány kapcsolatát, a délszláv epika magyar vonatkozásait vizsgálva. Az ilyenfajta vizsgálatokat ki kellene terjeszteni más területekre is, mert ezen a vidéken a kölcsönhatások olyan erősek, hogy egyik nép sem ismerheti meg a saját hagyományát a többi itt élő nép hagyományainak ismerete nélkül.

A dolgozatok között van egy érdekes tudományos kísérlet is egy népmese struktúrájának leírására.

A népi tudás iránti egyre nagyobb érdeklődést jelzik az újvidéki egyetem Bölcsészeti Kara évkönyvében és a Tanulmányokban, a Magyar Tanszék kiadványában megjelent közlemények is.

Napjainkban nagy divatja van a népi kultúra, a népi tudás, a népművészet felfedezésének. Nem a divat szülte, hanem a lassan pusztuló népi értékek megmentésére, megbecsültetésére, közkinccsé tételére irányuló szándék hozta létre elsőként Bori Imre *Idő, idő, tavaszidő* című 1971-ben megjelent antológiáját a hazai magyar népköltészet valamennyi rétegéből, értékes bevezetővel és jegyzetekkel, valamint Penavin Olga Jugoszláviai magyar népmesék (1971) 211 mesét élő hagyományként tartalmazó kötete és ennek gyermekeknek szóló változata *Szélördög* címen (1971).

Baranyai-Schneider Júlia Gyertyafény, Laskó, egy régi falu krónikája (*Órsziget*, 1961) című munkájában szíve egész melegével ír az ő Baranyájáról Laskó történetén keresztül. Hasonlóképpen említést érdemel a Dunántúban folytatásokban megjelenő Baranyát, történetét, híres embereit, íróit, történeteit, mondáit, azaz Baranya gazdag kulturális és művészeti hagyományait feltáró sorozata.

Nemcsak hazai kutatók publikálják anyagukat, a magyarországi szakembereket is érdekli a mi tájunk, mert sok régi tulajdonságot konzervált amellet, hogy a más népekkel való együttélés eredményezte kölcsönhatás sok újat is hozott a régi hagyománykincsbe. A külföldi szakemberek művei: Katona Imre: *Sárkányölő ikertestvérek*, Kopácsi népmesék (1972). Egyetlen falu mesekincséről ad számot a kötet a legmodernebb módszerekkel és igények szerint, méltóképpen reprezentálva Kopács mesemondóit.

A magyar-jugoszláv kultúrkapcsolat keretében nálunk járt debreceni egyetemi tanár, Újváry Zoltán *Népdalok és balladák egy aldui székely községből*, Debrecen 1968. c. munkája főleg a vojlovicai Kovács Juli nénitől származó történeti énekeket, balladákat tartalmazza.

Szlavónia különösen vonzó ősi, jól konzervált népi kultúrája miatt, sok hazai és külföldi kutató keresi fel. A szlavóniai szigetmagyarokkal foglalkozik többek között Gáborján Alice, a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa, a szlavóniai népi öltözet magyarországi és európai kapcsolatát világítva meg *A szlavóniai magyar falvak női viselete összetételének néhány jellegzetessége* (Eth. 1969) című munkájában, Berkes Eszter pedig részletes néptánc-monográfiájában, *A szlavóniai magyar népsziget táncmagyományai* c. munkájában (*Táncudományi Tanulmányok 1967-1968*) is a szlavóniai magyarok táncait tárgyalja.

A gyűjtők bizonyára nem teljes névsorának végére érve – ha valakit kihagytam, nem szándékosan tettem – levonhatjuk a következtetést, nemcsak régen, hanem a felszabadulás utáni periódusban is vannak lelkes és eredményes munkásai a népi hagyománygyűjtésnek. Örömmel kell üdvözlönnünk, hogy megkezdődött az egyéni vállalkozásokat felváltó csoportos munka, melyet intézmények szerveznek, irányítanak és támogatnak anyagilag is.

Források:

- 1) Magyar néprajzi irodalom Jugoszláviában 1945—1955 Összeállította: M. Bóna Júlia, Rajko Nikolić, Vilko Novak, Index Ethnographicus 1956.
- 2) Kósa László: Magyar néprajzi Kutatások Jugoszláviában (Néprajzi és településtörténeti áttekintés) Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1972. 11—12. sz.
- 3) saját feljegyzéseim

Rezime

Prikupljanje narodnih umotvorina, narodnog predanja posle oslobođenja među mađarskim življem u Jugoslaviji

U svom radu autor je reprodukovao pređeni put u prikupljanju narodnih umotvorina, a ne rezultate prikupljanja. No međutim pre svog prikaza odgovorio je na nekoliko otvorenih pitanja: zašto prikupljati narodno predanje, gde je obavljen i gde se obavlja rad na prikupljanju, od koga prikupljati, kakvi su metodi rada primenjivani? Odgovarajući na najbitnije pitanje *Ko su prikupljači?* autor ukazuje na postojanje tradicija koje u ovim krajevima postoje u prikupljanju narodnih umotvorina na mađarskom jeziku. Naime već od XIX veka javljaju se takvi renomirani predstavnici osmišljenog prikupljanja kao što su Hoblik Márton, Szarvas Gábor, Balassa József, Pavel Ágoston, Kálmány Lajos, Belosits Bálint, Hermann Ottó, Garay Ákos, Bartók Béla, a od novijih Thomka Gábor, Banó István, D. Bartha Katalin.

Posle oslobođenja važan rad na organizovanom prikupljanju nastavljaju požrtvovani i pasionirani pojedinci, zatim nastavnici i studenti Katedre za mađarski jezik i književnost, unutrašnji i spoljni saradnici Hungarološkog instituta. O rezultatima se možemo obavestiti iz Saopštenja Hungarološkog instituta i mnogobrojnih drugih obuhvatnih radova i studija. Mnogobrojni korisni i uspešni individualni poduhvati postupno ustupaju mesto timskim radovima koje organizuju, usmeravaju, pa čak i materijalno potpomažu pojedine institucije.

Summary

The gathering of popular poetical work and tradition of the Hungarian population in Yugoslavia in the period after the liberation

In this paper the author presents a reproduction of the gathering itself, and not the results of the gathering. However, in the introductory part she answered some questions: what is the use of gathering popular poetical work, where has it been going on, who it should be gathered from, what techniques have been applied? Answering the most important question *Who are the gatherers?* the author points to the tradition of collecting

popular poetical work in Hungarian on the territory of Yugoslavia. From the nineteenth century on many renowned representatives of organized gathering appear: Márton Hobblik, Gábor Szarvas, József Balassa, Ágoston Pavel, Lajos Kálmány, Bálint Belosits, Ottó Hermann, Ákos Garay, Béla Bartok, and Gábor Thmoka, István Banó, Katalin D. Bartha among the most recent ones.

After the liberation important work has been done by devoted and impassioned individuals, professors and students of the Department of Hungarian Language and Literature and the researchers of the Institute of Hungarian Studies. One can read about the results in the Papers of the Institute of Hungarian Studies and in other studies. Many useful and successful enterprises are gradually substituted by team-work organized, directed and sponsored by institutions.

A szlavóniai magyar népsziget tánc hagyományai

A Jugoszláviában élő magyarság egyik nevezetes – mintegy 3000 lelket számláló – kis népcsoportja az un. szlavóniai népsziget. Az Eszék (Osijek) közelében levő négy református magyar falu – *Szentlászló* (Laslovo), *Haraszt* (Hrastin), *Kórógy* (Korođ) és *Rétfalu* (Retfala) – a Dráva és Száva közötti honfoglaláskori települések maradványai. A mohácsi vész utáni évtizedekben Szlavóniából – az akkori Valkó vármegyéből (később Szerém, Verőce és Pozsega megyék) – elmenekülő és kipusztuló magyarság töredékei a Dráva mocsaras nádasaiban, szigetein találtak menedéket. A későbbi századok folyamán e töredék a dunántúli és bácskai magyarságtól egyre inkább elszakadva élte életét. Peremhelyzete révén népi kultúrája olyan archaizmusokat őrzött meg a mai napig, melyek a magyar nyelvterület központi részein a gyorsabb ütemű fejlődés egységesítő hatása miatt már szükségszerűen eltűntek. Éppen ezért a nyelvészeti, néprajzi és népzenei kutatások¹ már több ízben fordultak e népcsoport felé, táncairól, táncéletről azonban úgyszólván semmit sem tudunk. E hiányosság részbeni pótlását célozza tanulmányunk.² Népi tánc kultúránk összképének, regionális tagozódásának, történeti fejlődésének meg-rajzolása szempontjából e terület vizsgálata éppoly fontos, mint a déli szomszédainkkal való interetnikus kapcsolatok tanulságai miatt.

I. Leánytáncok

A szlavóniai magyar népsziget régies kultúráját vizsgáló kutatók közül *Kiss Lajos* jellemzi elsőként a tavaszi leánytáncokat:

„Eredeti szórakozás volt Szentlászlón a kalalázás. Istentisztelet után a leányok baljukban piros zsebkendőt tartva, jobbjukkal pajtásnőjük kendőjét fogva, hosszú, színpompás láncban, énekszóval vonultak a falun

végig a főtéren levő tánchelyig. Ott aztán kezdetét vette a tánc: a rezálás. Főként vasárnap járták a falu terén a kocsmá előtt zeneszó nélkül, a maguk dallására. Hasonló népi tánc volt Kórógyon a derenka. Ma már csak öregasszonyok tudják; valamikor a lányok és menyecskék járták körbefogódzva, kezdetben lassan, majd egyre jobban belemelegedve: ugráltak, száládtak, frissen jártaók”³

Kiss Lajos feljegyzi és több ízben közli a táncok dallamait is,⁴ de maguknak a táncoknak a rögzítése ekkor még nem történt meg.

A kalalázás⁶ csak szentlászlói szokás volt, bár tavaszi, falukerülő leánytáncra Harasztiban is tettek homályos célzást. Húsvét táján, a szép idő beálltakor kezdődött. A vasárnapi templomozás után a lányok sorba álltak és nótaszóval járták végig a falut: „A Kis utcán, Nagy utcán, még a legelőre is elmentünk délután. Az volt a fontos, hogy az egész falut bejárjuk”. A tavaszi – termékenységi ritusokhoz fűződő – falukerülés lehetett a kalala elsődleges, legfontosabb funkciója.

Máskor is sor került rá, leggyakrabban a szőlőörzés⁷ idején. Az este beszélgetve, dalolva hazafelé tartó leányok a falu széléhez közeledve színes kendőiket⁸ kezükbe fogták, s láncszerűen összefogódtak felfelé hajlított karral, vállmagasságban tartott kézzel. Egymás után, vonalban, lassú ünnepélyes, rugózó sétalépésekkel dalolva haladtak végig a falun. A láncba néha a legények is bekapcsolódtak, vegyesen egy lány, egy legény fogódzott össze a keszkenőkkel. A falukerülő játékokban, sortáncokban, gyermekjátékokban gyakori kígyózó kapuzás, kapu alatti átbújás is jellemző formája volt a kalalának: „Kalaláztak körös-körül. A keszkenővel úgy mentek körül-körül. Sokan vótak, s akkor úgy által-által bucskázódtak a keszkenő alatt. Sorba mentek mind”. Egy-egy ilyen színpompás hazavonulás mindig nagy érdeklődést keltett a faluban. „Az olyan szép volt az a sok tarka kendő, hogy a népek kiálltak a kapuba, úgy nézték”. Ilyenkor járta az a nóta:

„Allj ki rózsám kiskapudba,
Most értünk be a faluba,
Gyűjtsd ki a gyertyavilágot,
Még az éjjel veled hálók”.

„Mentek egy kicsit, ahol kedvük volt megálltak, körbeálltak oszt rakták a táncot. Mikor úgy rakták körbe, az volt a rezálás”.

Fő dallamát (1.sz. dallampélda) még sokan ismerik, számtalan szövegstrófiával⁹. A mixolid hangnemű, hatszótagos táncdal 2/4-es tripódiája miatt régi dunántúli karikázó dallamaink metrikai rokona.¹⁰ A dallam közeli változatát Fejér megyéből ismerjük, ahol szintén leánytánchoz kapcsolódik.¹¹ Ezt a kalala dallamot szóbeli közlések szerint a rezálás-

hoz – a későbbi tárgyalandó leánykörtánchoz – is használták, tényleges táncolás esetén azonban adatközlőink sohasem ezt vették elő. A versszakok cserélődése, keveredése, vándorlása természetzerű a különböző dallamok hasonló funkcióban való együttes alkalmazása miatt.

2. példánkat Szentlászlón kizárólag s egyértelműen kalala dallamként jelölték meg. A Déldunántúlon bordalként ismert régi stílusú dallam¹² helyi variánsának szövegei jórészt megegyeznek az 1.sz. dallaméval, a szótagszámbeli eltérést az „ihajla” és „valaha” toldalékokkal igazítják

1. KÁLALÁ” v. RÉZÁ-NÓTA” SZENTLÁSZLÓ¹⁶

$\text{♩} = 120-192$

1) ————— 2) —————
 1. Hát nap ván egy hét-be, He-te dik vá-sár-nap,
 3) ————— 4) —————
 Bőr-csák ked-ves ró-zsám, Egy-ször lát-hát-nā-lók.
 1a) ————— 1b) ————— 2) ————— 3) ————— 4a) ————— 4b) —————

2. KÁLALÁ”, SZENTLÁSZLÓ

$\text{♩} = 85-150$

1) ————— 1) —————
 1. Szé-nā vān ōz ól-bā, a szé-nā-tār-tó-bā.
 2) —————
 Még-csó-kol-lók ró-zsām i-hāj-lá!
 3) ————— 8 —————
 A kocs-mā-āj-tó-bā vā-lā-há!
 1) ————— 2) ————— 3) —————

3. KÁLÁLÁ”, SZENTLÁSZLÓ¹⁷

J. 174

1) Aq- gās bo-gās sū- rű töjj- fā,
 Nēm laq̄- tām ō rōzsaom̄mégmā.
 Nēm is volt még māvíg nā- pom,
 2) Ho- mōly- bā bo- rult csil- lā- gom.
 1) 2)

ki.¹³ A heteropódikus dallam 3-4 sorának tripodiája itt is a régi karikázó dallamok jellegzetes metrikájára utal.

A 3. dallamot¹⁴ főként a szőlőörzésből való hazatéréskor szokásos kalalázásnál énekelték, mint az egyik kedvelt „szőlősi nótót”. A régi stílusú friges táncdal ritmusképlete néhány ritkább, régi táncdalunkat idézi emlékezetünkbe.¹¹

A kalalázás szokását az első világháború előtti években, a régi színeskendős „kebél” viselettel együtt, hagyták el, a többi leánytánc azonban egy-két évtizeddel még túlélte.

Az általánosan ismert énekes *leánykörtánc* helyi változata a *lászlói rezálás*¹⁸ és a *kórógyi dērenka*¹⁹. Harasztiban „karikázó”, „karikatánc” néven is ismerik. Az Eszék szomszédsága miatt leginkább polgárosult és kevert lakosságú Rétfaluban e táncnak már nem akadhattunk nyomára.

A rezálás korában szerves tartozéka volt a kalalázás szokásának. Az ünnepélyes tavaszi falukerülést időnként megszakította, felváltotta a falu nevezetesebb, táncra alkalmas pontjain a vidám helyben, körben táncolás.²⁰ A rezálást elsődleges – a kalalához kapcsolódó – funkcióján kívül önállóan, más alkalommal is táncolták. Kórógyon pedig a derenkát csakis önálló körtáncként emlegetik. Éppen a tavaszi rituális falukerüléstől való függet-

lenülése, elszakadása, tehát funkcióváltozása hosszabbította meg ideig-óráig a tavaszi leánytáncok életét.

A karikázót leginkább leányok és fiatal menyecskék járták, de néha legények is beálltak. Vasárnaponként a templomból kijövet összegyűltek egy-egy tisztáson – Kórógyon pl. az un. Kerekdombon. Néha harmonikás is odavetődött. „Templom után körbe álltak, körös-körül mind elfogdolódtak körbe, mindig mentek körül-körül, az egész utcát befogták, úgy fogták magukat mint kóléba, körbe-körbe mindig egyfelé mentek” – jellemezték adatközlőink a táncot. A vasárnapi körtánc a fiatal leányok egyedüli szórakozása volt, ugyanis míg az ismétlő iskolából ki nem álltak, addig a felnőtt fiatalság kocsmai táncában nem vehettek részt. Ha valamelyikük megszegte az illetet, az éber presbiterek szégyenszemre kihajtották őket. „Hát úgy összekapcsolóztak a lányok. Úgy ahogy fenn voltak készülve, odafenn az utcán. A kocsmá mellett volt ott egy szép kerek hely. Nem ugráltak, csak szép csöndesen balra kezdték. Vótak húszan is, összekötődtek karéjba. Minden vasárnap csinálták, egyforma lányok.” Rendes táncmulatságban és lakodalomban pedig zeneszűnetben énekszóra járták a rezát meg a derenkát.

Az első világháború alatti időkben a szlavóniai községekben még virult a leánykörtánc divatja. A polgári társastáncok térhódításával a 20-as, 30-as években már csak a lakodalomban táncolták. A karikázó legtovább Kórógyon élt, 17 éve még előfordult lakodalomban. A legidősebb korosztályok emlékezetében azonban még élénken élnek e táncok nyomai a reza- és derenka nótákkal együtt.

Az eltűnő leánykörtáncot a szlavóniai magyarok legrégebb hagyományaik között emlegetik. Ezt a táncsal kapcsolatos meséik, mondáik, naiv népetimológiák tükrözik. Némelyek szerint: „A legrégebb magyar tánc, amit még az ősök hoztak be Ázsiából”. Egy kórógyi történet pedig a török idők emlékéhez kapcsolja a derenkát:

Még a török uralom idején történt, hogy a kórógyi menyecskék összegyűltek a Körömcse dombján. A török basa meg kiült közéjük bársony vánkusára gyönyörködni bennük. A menyecskék már nem mertek visszafordulni, s hogy meg ne bántsák a basát, elkezdték a derenkát. Hogy mégis valamiképpen kifejezzék a török iránti érzésüket, minden vers folytatásaként – mintha a nótához tartozna – ritmikusan azt kiáltották:

Nagy kénytelen, kelletlen, ugyan meg kell tenni, kutyateremtette!²¹
A basa ennek igen örült, azt gondolván, hogy hízelegnek neki a menyecskék.²²

A rezálásban és derenkában – mint minden énekes leánykörtáncban – fontosabb szerepe volt a dalnak, mint a táncnak. A karikázóhoz több különböző dal kapcsolódik, számtalan szövegstrófiával, s ezeket váltogatják, nem pedig a különböző tánclépéseket. Mindig a legjobb nótás, táncos

leányoké volt az irányító szerep.²³ Szentlászló egyik legjobb idős énekese – a 84 éves Kántor Mária néni – máig büszkén emlegeti, hogy leánykorában mindig ő volt a „nótákezdő” a „rezákezdő”.

A körtánchoz több különböző *dallam* kapcsolódik. A lászlói kalala régies hatszótagos dallamát (1.sz. dallampélda) egyesek szerint a rezához is használták. A tánc másik újabb dallama hétszótagos (4. sz. dallampélda).²⁴ Tipikus karikázó dallamok a 2/4-es tripódikus 11-szótagúak is.²⁵ Ilyen a Kórógyon legkedveltebb kétsoros derenka nóta (5.sz. dallampélda), Szentlászlón pedig négysoros 11-szótagos reza nótát is ismernek (6 sz. dallampélda).

4. RÉZÁ-NÓTÁ” SZENTLÁSZLÓ²⁶

♩ = 106-120

1. Jól meg-ré-zöld a fá-rod, Ki-nek an-ni a-ká-rod.
 An-nák a-dom a fá-rom, Á-ki-nek én a-ká-rom.

5. DĚRĚNKÁ, KÓRÓGY²⁷

♩ = 110-120

1. Há ez a víz tisz-ta vol-ná, jó vol-ná,
 Ir-ná né-kem oly sze-rel-mes lĚ-vĚ-let,
 Há a ró-zsām ír-ni tud-ná, jó vol-ná
 Bā-ná-tim-ból ki-mĚn-te-ne en-ge-met

6. RÉZÁ-NÓTÁ, SZENTLÁSZLÓ

$\text{♩} = 150$

Á-zért jüt-tem i-de kő-ri-köz-ni,
 Hogy sze-re-tóm itt tá-lál-ná lēny-nyi,
 Ke-zem lā-bám ki tá-lál-ná tör-ni,
 Tá-lān fog-nā ráj-tám szā-nā-koz-ni.

7. KARIKÁZÓ, HARASZTI²⁹

$\text{♩} = 110 - 120$

1. Gā-ri-bál-di temp-lo-má ji-de lát-szik,
 Kő-rös-kő-rül dup-lá szög-fű vi-rág-zik.
 Fe-le pi-ros, fe-le sār-gá, fe-le mās,
 Fe-le pi-ros, fe-le sār-gá, fe-le mās,
 Há vé-tőt-tem, kis-án-gyál-kām meg-bo-csöss.
 Mēg-öl ěn-gőm bā-nā-tom-bā á sí-rās.

A sokstrófás karikázó dallamok szövegeinek egymás közötti cserélődése, keveredése igen gyakori, amit a megegyező szótagszám tesz lehetővé. A szótagszám eltérése esetén pedig kitoldják a szöveget, pótló szócskákat

alkalmaznak, (pl: hajka) A karikázó dallamok kizárólag lírai szövegei között a tréfás, csúfolódó, legényeket figurázó, kiéneklő tartalmúak igen gyakoriak.

Itt említjük meg, hogy régi táncaink egyik jellegzetes kísérőjelensége, az un. *ujjogtatás*, vagy csujogatás, mely ma már jóformán csak lakodalomban fordul elő, a szlavóniai leánykörtánc előadására is jellemző volt. Tánc közben egy-egy versszak végén időnként magas fejhangon kiáltották: Ijjuju! s a motívumsort megszakítva, mintegy lezárva hármat toppantottak: „Mind kitopott a lába alatt”. Az újabb szövegstrófa ezután indult.³⁰

A szlavóniai leánykörtánc jellemző *összefogódzási módjai* a következők: 1. egyszerű kézfogás; 2. vállmagasságban, felfelé hajlított karral fognak kezet; 3. vállfogás lazán nyújtott karral; 4. egymás dereka mögött keresztezett kézfogás; 5. karolás; 6. karolva csípőre tett kéz.

A körtánc lényegében *egyetlen motívumfajta* vég nélküli ismétlésből áll, amit időnként a fentebb említett toppantások szakítottak meg. Ezt természetesen számtalan jelentéktelen egyéni változatban táncolják. Ez a motívum legegyszerűbb karikázóinkra jellemző, balra haladó nyitó-záró lépés, mely a kör lassú egyirányú jobbra keringését eredményezi.³¹ E motívumot sajátos előadásmódja különbözteti meg a még egyszerűbb palóc leánykarikázók hasonló lépésétől: a két -es lépés ritmikai elaprózását eredményező -os térd, illetve bokarugózás (). A táncsal kapcsolatos szóbeli említések erre több ízben felhívták figyelmünket: „A därenkát rázósan járták...”, „az öregek olyan reszketősen járták...”, „a därenkát lábujjhegyen járták, mindig rázták...” stb.

A szlavóniai leánytáncok – eddigi ismereteink szerint – nem abban az értelemben kétrészesek, mint másvidéki rokonaik (tehát nem lassú lépő és gyors forgó részből állnak), hanem Szentlászlón lassú sétáló kalalát és középgyors rezát (=110-120), Kórógyon pedig két azonos, közepes tempójú (=110-120), de részben más motívumanyagú derenkarészt különböztethetünk meg.

A szlavóniai falvakban manapság szintén igen divatos *körcsárdásban*³² – de még a páros csárdásban is – megtaláljuk a régi leánytánc fő motívumát. A csárdás és a leánykarikázó motívumkincsének affinitása nem elszigetelt jelenség, a magyar nyelvterület más részeire is jellemző. Legközelebbi párhuzamként a sárközi – dunamenti területre utalhatunk, ahol ugyanezt a karikázó motívumot a csárdás, körcsárdás lépéseként szintén megtalálhatjuk. A divatját vesztett, kihalt leánykörtáncok motívumanyaga tehát a még életerős körcsárdásban részben tovább él.

A csárdással való összefüggése mellett meg kell említenünk a *szerb-horvát kólókkal* való természetszerű affinitását is. Több egyszerű szerkezetű, régies kóló-fajtában az állandó egyirányú lépegetés, a kör lassú keringése-

éppen a rezgő mozgással kapcsolódva alkotja e táncok szinte egyetlen motívumát.³³ A kóló motívumok plasztikai és előadásmódbeli hasonlósága mellett ritmikai azonosságuk – a ♩-os aprózás is – szembetűnő. Míg a szlavóniai magyarok a horvátok és sokácok „kólé” – itt gyakran azonosítják a derenkával, addig a környező horvát falvak lakossága „magyarac”-nak nevezi a derenkát. Távolabbi, más szerémségi horvát falvakból is ismerünk olyan kóló formákat, melyek megegyeznek a karikázóinkkal és a „magyarac” (magyaros) és „santavi magyarac” (sánta magyaros) nevet viseli.³⁴

Összefoglalva: A szlavóniai körtáncok leánytáncaink igen archaikus vonásait őrizték meg funkcionális, zenei és formai sajátosságaikban egyaránt.³⁵ A tavaszi falukerüléshez való kapcsolódásuk, a dallamokban jelentkező 2/4-es tripódai, az esetleges 6/8-os, sőt 7/8-os ritmus, a régi népdalstílus jelentős szerepe, az ujjogtatás, az egyszerű motívumkészletük, az általánostól eltérő táncszerkezet (különleges kétrészség) alapján együttesen a legrégebbi karikázó típusaink között tarthatjuk számon a szlavóniai körtáncokat. Legközelebbi, de már fejlettebb párhuzamait a sárközi, dunamenti, baranyai táncdialektus területéről ismerjük.³⁶

A fentiek illusztrálására közöljük a táncfolyamatokat rögzítő példatárban (1.sz. tánc) Kórógyról a „*Dërëká frisse*” leírását. Az eredeti kiadványban (Táncstudományi tanulmányok 1967-1968) 262 motívum és 14 eredeti táncfolyamat van Laban-féle táncjelírással lejegyezve.

II. Kanásztánc, ugrós

Régi táncaink egyik jellemző típuscsaládjának, a kanásztáncnak a szlavóniai magyarság táncéletében is éppoly jelentős szerepe volt, mint Somogyban és Baranyában. A régi pásztorélet emlékei már halványabbak ugyan, de az elszórt adatokból, kirajzolódó táncformai sajátosságai megegyeznek a dél-dunántúli változatokkal, sőt e táncsalád fejlődésének iránya is hasonló volt.³⁷

A pásztorok virtuóz férfitánca a falusi parasztság táncéletében mutatványos, virtuskodó, alkalmi táncformaként élt tovább, melyre csak a tánckedv végső kivirágzásakor, a lakodalom hajnali óráiban került sor. Más vidékek szórványos adatait megerősítve, itt szokatlanul sokszor utálnak arra, hogy nők is táncolták:³⁸ „A kanásznótát vagy cigánytót asszony is járta. Megfogta a kanászbótot s úgy járta, mint keresztül-kasul hányt a lábát. Hol tanulták? Hát a disznóknál! Aira a nótára ment:

„Elszaladt a kis göbe kilenc malacával,
Utána ment a kanász a kis baltájával,
Megállj, megállj kis göbe, elütöm a lábad,
Hazaviszem, megfőzöm, jó lesz kocsonyának.”

A *kanásztánc* régi *eszközös formájának* emlékanyaga még meglehetősen gazdag. A kondásbaltára már csak a nótaszöveg utal, de a bot és seprű tánceszközként való emlegetése és használata még mindennapos. A szlavóniai adatok alapján a botos kanásztánc és seprűtánc nemcsak hogy rokon, hanem teljesen egybefolyó tánckategóriák. A két eszköz egymást helyettesítheti, s a velük kapcsolódó jellegzetes táncmozzanatok is összefonódnak:

„Két botot össze kell tenni keresztbe, bot vagy söprű is lehet. Ezen ugrál, azon ugrál (ti. a bot közepiben) nem mindenki tudta. Nagyon régen járták, arra a nótára:

Búzába ment a disznó kilenc malacával,
Utána megy a kanász hosszú ostorával.
Hü ki göbe a búzából, mer’ a búza drága,
Ha megtudja a gazdája, száz forint az ára.”

(Szentlászló)

„Söprűvel is táncolták a kanásztáncot, verték a lábikat mindig.” (Kórógy). „Úgy járta a söprűvel: egyik kezéből a másikba dobta. Megfordította az ujjával. Ó is megfordult abba a gyorsaságba. Azt mondták rá: kanásztánc. Külön kótája volt: Az oláhok, az oláhok facipőbe járnak...”³⁹ (Rétfalu.)

Az eszközhasználat módja alapján a kanásztánc két altípusa – helyesebben *két jellemző mozzanata* – bontakozik ki adataikból:

a) *Földre helyezett eszköz* – két keresztbe tett bot vagy seprű feletti vagy körüli tánc: „Két botot tesznek le keresztbe, körösztü l ugorja.” (Szentlászló). „A botot letették, azon keresztül táncoltak. Vagy 30 évvel ezelőtt Ferenc János csak aszonta a cigányoknak: a kanásztáncot akarom jární! Azok már tudták: Az olájok, az olájok facipőbe járnak...” (Rétfalu). „A kanásztáncot csak az öregebbek tudták. Én az édesapámtól láttam. Keresztbe tett két botot, átugrálta. Mikor egy kicsit szeszes vót, akkor csinálta a konyha közepin. Erre a nótára járta: Csíp engem egy tetű...” (Rétfalu.)

A Rétfaluról közölt – asszony előadásában rögzített – kanásztáncrészlet ezt a formát szemlélteti (lásd 2. sz. tánc).

b) *Kézben tartott eszközzel* való táncolásnál elsősorban annak földre

támasztásáról és láb alatti átdugdosásáról szólnak adataink, de forgatását, sőt a láb közé szorítását is említették:

„Bottal táncolt, rakta a lába alatt.” (Kórógy.) „Amikor táncolták a kanásznótát – 50—60 évvel ezelőtt – a földön bot vót, átugrotta és a lába alatt átvette.” (Szentlászló.) „Vót, aki a söprút a lába közé fogta.” (Rétfalu.)

A bot láb alatti átkapkodása a kanász- és a seprútáncos leggyakoribb, országszerte elterjedt motívuma.⁴⁰ Figyelemre méltó, hogy e táncban (Kórógyi seprútánc) a 2/4-es kíséző zenével ellentétes 3/4-es motívumok meglehetősen gyakoriak éppúgy, mint a kanásztáncsal rokon ugrós tánc-típus másvidéki változataiban.⁴¹

A régi eszközös pásztortánc mellett a szlavóniai falvakban a tánc *eszköz nélküli változatai* is élnek. „Kanásztánc”, „ugrós”, „kétugrós”, „mulatós” vagy „cinege” néven.⁴² A kanásztánc Somogyból, s általában Dél-dunántúlról ismert átalakulása itt is végbement. A tánc funkciójában, formakincsében bekövetkezett változást a zenei anyag némi módosulása, bővülése is kísérte.⁴³

Mutatványos, virtuskodó funkciójuk révén a *szóló* változatok kapcsolódnak közvetlenebbül az eszközös formához. Jó táncos férfiak vagy asszonyok „járják úgy magikba a muzsika előtt” (Szentlászló), vagy „még az asztal tetején is eljárták a lakodalomban Az olájok-ra” (Rétfalu). Az egyik lászlói öreg „a cinege madárra mindig leguggolt”; „a cinegét magukba járták, tapsoltak, összementek, billentősen járták” (Kórógy); mások szerint meg „egyugrósan táncolták a cinege madarat. Ez volt a mulatós” (Szentlászló).

Két férfi szemben jobbkézfogással is szokta járni. „Ha arra jól megemlékszem, a kanásztáncba összefogták a kezüket.” (Kórógy.) „Kettesbe ugrósan járják a cinegét.” (Haraszti.) „Most is előfordul, hogy két férfi összeáll, aztán rakják.” (Szentlászló.)

Párosan, nővel is járják, sőt a dunántúli *négyes kanásztánc* forma, csillag alakban összefogóva is előfordul. Egy lászlói lakodalom hajnali óráiban láthattuk ezt, amikor a zenészek kanásznótát, majd cinegét játszottak. A vőlegény rokonságába tartozó „pusztai horvátok” közül egy pár táncba kezdett, jobbkézfogással járták a motívumokat. Később még egy pár csatlakozott, s most már „négyesben” keresztkézfogással, csillagban járták tovább a táncot. Ez az alakzat kis idő múlva felbomlott, elengedték egymást s toppantós lépésekkel a szemben levők egymással helyet cseréltek, majd folytatták a táncot a korábbi helyzetben.

Rétfalun a páros kanásztánc egyik különleges formáját – mely a sárközi ugrós változatokhoz hasonló – „Rica csárdás”-nak, „Kondorosi csárdás”-nak vagy „Volt szeretőm csárdás”-nak nevezik az állandó kíséző dallamok nyomán. Ezek az ugrós újabb típusú kíséző dallamai közé tar-

toznak. A tánc e változatai bizonyos dallamokhoz kötődött, fejlettebb szerkezetű és motívumkincsű megmerevedett formák, melyek névleg is elszigetelődtek az ugrós régiesebb formáitól.

A kanásztánc, illetve rugós eszköz nélküli változatainak *motívumkincse* is a dél-dunántúli kanásztánc, illetve verbunk vagy ugrós formakincsével közeli rokon. A háromlépés, valamint ennek fejlettebb és ritmusú összetett formái jellemzők reá. Az összetett motívumok gyakorisága révén a sárközi, bácskai ugrósokhoz jobban közelít, mint a primitívebb somogyi verbunkosokhoz. E motívumok közül az egyik leggyakoribb – érdekes módon – a dél-dunántúli anyagban nem is fordul elő (az ún. „kétugrós” motívum,) csak fordított ritmusban.

A kanásztánc – ugrós táncfajta motívumkincse révén érintkezik egyrészt a délszláv kólókkal másrészt a polkával.

A szlavóniai kanásztánc és ugrós táncsalád *dallamanyaga* változatos. Megtaláljuk közöttük a régi dunántúli táncdallamok legjellegzetesebb fajtáit. Ilyenek mindenek előtt a kanásznóták, melyeknek régibb és újabb fajtái egyaránt ismertek. Más régi stílusú ugrós dallamok mellett természetesen sok újabb divatos dallam is előfordul.

*Lakodalomban menettánc*ként és vegyes *körtánc*ként is az ugróshoz hasonló táncot járnak, bár ezek motívumkincse többnyire már a körcsárdás motívumaival is megegyezik. A menettánc kísérő dallamai különböző ugrós, vagy pedig eszt-tam kísérettel játszott csárdásdallamok.⁴⁴

8. KANÁSZTÁNC”, RÉTFALU⁴⁵

♩. 110-120

Az o-lá-jok, az o-lá-jok fa-ci-pó-be jár-nak,
 A-zok é-lik vi-lá-gu-kat, kik pá-ro-san hál-nak.
 De én i-lyen sze-gény le-gény csak e-gye-dül há-lok,
 Kö-rös-kö-rül ta-po-ga-tok, csak fa-lat ta-lá-lok.

III. Üvegtánc

A kanásztánc, ugrós táncsalád közeli rokona az üvegtánc, nemcsak hasonló tempója és metruma, hanem motívumkincse miatt is. E táncot Kórógyon és Harasztiban még ma is sokan tudják, a lakodalom elmaradhatatlan tánca. Férfiak, nők egyedül és csoportosan, vegyesen is táncolják. Mindkét faluban ugyanegy állandó, meghatározott dallam kapcsolódik hozzá, ez eredményezhette a tánc elszigetelődését a kanásztánctól, szemben pl. Somoggyal, ahol a közös kísérő dallamok miatt a kanásztánc és üvegtánc fogalma keveredik.⁴⁶

Az üvegtáncnak két fajtájáról, illetve két mozzanataról emlékeznek meg adatközlőink.⁴⁷

1. *Fejre tett üveggel* való táncolásról Szentlászlón és Rétfalun hallhatunk: „A mi nászunk a fejire tette a literes üveget, úgy táncolt.” Mindkét nembeliek táncolták. Az üveges tánc e formája koreográfiaileg inkább a csárdáshoz kapcsolódott.

3. Gyakoribb a *földre tett üveg* körüli táncolás. Ennek motívumanyaga a kanásztáncéval közeli rokon.

Egy Harasztin látott lakodalmi üvegtáncra éjfél után, a menyasszonytánc utáni hosszabb szünetben került sor. Az asztali mulatás közben a zenészek az üvegtánc dallamába kezdtek. Egyik menyecske a nóta hallatára üveget fogott, s a földre helyezett üveg körüli táncba kezdett. Másik asszony, majd egy férfi követte példáját, s végül rövidesen még két nő kapcsolódott a táncba. Mindegyik a másiktól függetlenül, a maga kedvére táncolt: három nő egymáshoz közel, félkört formálva helyezte el üvegét, a férfi tőlük távolabb, teljesen függetlenül, más frontirányban szélesebb lendületű motívumot járt, a negyedik nő pedig még távolabb, a zenészek előtt mulatott. A nők mindnyájan egyforma lépéssel táncoltak. A három-négy percig tartó táncnak a zenészek vetettek véget, a táncosok üvegeiket felszedve elvonultak. A lakodalmi táncrendben ezután polka következett.

A Kórógyiak szerint: „Az üvegtáncot mikor befejezik, fel kell rúgni. Kis Palkó Etel még az asztal tetején is eljárta. Ő hozta a táncot Harasztiból.”

IV. Békatánc

Csak Szentlászlón ismert lakodalmi tánc az ún. békatánc. Inkább férfiak járták a lakodalomban, bár nőre is utalnak. A táncot „Sír a mezei pacsirta” kezdetű nótára és a cinegére járták. „Ha eztet keztek, ere táncóták, most ugyancsak ara a taktusra ment. Danótuk is, táncótuk is. Egymagában

soha nem járták, öten-hatan Labada Zsófi úgy járta, kis vékony asszony vót. Még disznótorkor is járták. Ha vótunk többen, egy középen járta.”

A békatánc erőt, ügyességet kívánó, mutatványos szólótánc. Kétféle változatban járnak: 1. Mély guggolásban, kis terpeszben, két kézzel hátulról megfogják a bokájukat, vagy 2. a kezeket a lábak mögé a földre helyezik, s páros lábbal ugrálnak jobbra-balra fordulgatva: „egy helybe ugrál, forog, mint a pacsirta”.⁴⁸

Hasonló játékos, állatutánzó, guggolós táncok az egész Kárpát-medencében elterjedtek szarkatánc, cidruska stb. néven. Az effajta guggolós motívumok régi stílusú táncainkban, a dunántúli kanásztáncokban is előfordulnak.⁴⁹

V. Gúnártánc

A lakodalmi társasjátékok csoportjába tartozik a gúnártánc. Dallama és motívumanyaga révén, valamint a dunántúli változatok alapján közvetve ez is kapcsolódik a kanásztáncok rokonsági köréhez.

„Lakodalom nem is mehetett el gúnártánc nélkül”, de táncmulatságban gyakran járták. A tánc divatja még ma is eleven, a fiatalok is mind tudják, s szívesen táncolják. Főként Szentlászlón és Kórógyon ismerik.

„Lakodalomhelyt elgyütt az egy óra, két óra. Mikor éjfél után ellustulnak, akkor szokták táncolni a gúnártáncot. A zenészek a gúnárnótát játsszák. Egy férfi, a gúnár fog egy kendőruhát. Törülközőt kér a szakácsnéktől büttyöt tesz rá, vagy pedig söprűt fog s a nép tuggya már, mire való. Mindig csak férfi a gúnár, s a lakodalomba leginkább söprűt fog. Újévváráskor, mikor bál van, akkor söprű nincs kéznél, olyankor kendősüt fognak s a végire büttyöt kötnek.”

A gúnár kezdetben néhányszor táncolva körüljár a helységben, kendőjét játékosan pörgetve választja ki a táncosokat. „Akit megüt vele, annak menni kell”, azaz csatlakoznia hozzá. Egymás ruháját vagy vállát fogva sorakoznak libasorba az egyre szaporodó férfiak és nők. Ha valaki nem akar beállni, addig üti a gúnár, amíg be nem áll. Kigyózva kacskaringóznak a tánchelyen. A kiválasztásnál néha egyeseket be is csap a gúnár. Van aki várja kijelölését, de a gúnár hirtelen meggondolva magát másfele fordul, s mégsem választja ki az illetőt, hanem váratlanul másra csap. Egyre többen, már hosszú libasort formálva kigyóznak tovább és a gúnár lassan felszedi az egész lakodalmas népet. Közben különböző tréfákat eszel ki, amit a résztvevőknek pontosan utánózniok kell. Átugrik, átmászik a széken vagy asztalon, az ablakon keresztül büjik, egy nőt megcsókol vagy hátbavág vagy bekeni szurokkal a kezét stb. „Gágá – mondja a gúnár s akkor mindenkinek úgy kell tenni. Aki nem utánozza, jót rá-

húzott a kezében tartott, összecsavart törülközővel vagy söprűvel. Húzák soká, míg mindenki föl nem ébred az álmából. Így nem álmasodik el a nép.”⁵⁰

Egy régebbi Kórógyi feljegyzés szerint gyermekjátékként is előfordul: „körbe állnak, egy a gúnár, összesodort kendő a korbácsa. Amit tesz, mindenkinek utánoznia kell. Aki elhibázza, korbácsbüntetést kap.”⁵¹

Az Európa-szerte közismert ún. labirintus tánc típus a Kárpát-medencében is rendkívül népszerű lakodalmi tánc. A legközelebbi dunántúli, bácskai és Duna menti változatok⁵² mellett az Arany János említette darutáncra, a zempléni bojnyik táncra, a bukovinai székelyek bűdös vornyik-jára, a szigetközi gyertyástáncra vagy a nyírségi, bihari lakodalmak tréfás verbuválására utalhatunk párhuzamonként. A kelet-európai pásztor-táncok egyik jellegzetes kísérődallamának – az ún. dozemok dallamának változata tulajdonképpen a szalvóniai gúnár nóta, melyet Kórógyon a párnástánchoz is használnak, s a Duna mentén pedig az egyik legkedveltebb ugrós nóta.

VI. Párnástánc

Másik kedvelt lakodalmi társasjáték a párnástánc, vánkostánc vagy zsák-tánc.⁵³

Lakodalomban nők, férfiak körben állva kétlépéses csárdást vagy más motívumokat járnak egyszerű kézfogással vagy hátul keresztfogással. „Egy fölfogott egy vánkost” és sasszé léptekkel körbe táncolt, aki tetszett neki, az elé dobta. Mindketten a párnára térdelve megcsókolták egymást, azután helyet cseréltek, átadva egymásnak a párnát. Valameddig a másik táncolt a kör közepén, majd ismét egy újabb kiválasztott elé röpült a párna. „Az a viccös, ha öregöb cselédhöz dobja, aztán megvicceli, csalogatja, elkapja a párnát. Odamegy idősebb asszonyhoz, úgy tesz, mintha meg akarná csókolni, az már szinte rátérdel a párnára, akkor hirtelen elkapja onnan és másik fiatalabb menyecskéhez teszi. Sokszor órák hosszáig is eltáncolták, röpült a párna. A cigány ha keresni akart, csak a vánkostáncot húzta, mert külön pénzt kapott érte.”⁵⁴

VII. Csárdás

A csárdás még ma is uralkodó párostánc a szlavóniai falvakban.

A magyar nyelvterület más részein általános – a párostáncot mindig megelőző, bevezető – férfitáncnak itt kevés nyoma van. A férfiak magányos táncára, a verbunkra vonatkozó elszórt adataink igen homályosak,

s nem annyira a párostánc kezdő férfitáncra, mint inkább a már tárgyalt kanásztánc eszköz nélküli formájára utalnak. A szlavóniai falvak verbunk hiánya ismét a Dél-dunántúl táncéletével való hasonlóságra, azonos irányú fejlődésére hívja fel a figyelmet.⁵⁵ Magát a verbunk táncnevet szintén alig ismerik, csupán egyetlen adatközlőnk említette a „verdung” alapváltozatot: „Amikor a cigány verdungot húz, akkor lassú csárdást táncolnak. A lassút mondták verdungnak.” A verbung táncnév a magyar nyelvterület nyugati felén sokhelyütt (Sárköz, Galgavidék, Szigetköz, nyugati palócság) a lassú csárdás értelmében használatos, s a „verdung” alakváltozattal Duna mentén, Kalocsavidéke a lassú csárdást jelölik.⁵⁶

A csárdás a szokásos két részre, lassúra és frissre tagolódik.

A *lassú csárdásban* – épp úgy – mint általában a magyar nyelvterület nyugati felén – csupán a kétlépéses motívumot járják, legfeljebb forognak. A tánc megjelölésére különféle neveket használnak: verdungos, palotás, kettes, kettős, kállai kettős, kétugrós, rázós öreges csárdás.

Ezek a nevek a lassú csárdás jellemző sajátosságait különböző oldalról világítják meg. Néha egy-egy jellemző mozzanat, motívum neve vállalik az egész táncjelölőjévé. Más nevek gyökerei pedig azok a hatások, affinitások, vagy utólagos képzetársítások, melyek a lassú csárdás fejlődésére szintén bizonyos szempontból fényt vethetnek.

Az említett verdungós elnevezés közvetve utal a párostáncot megelőző férfitáncra, melynek nevét a lassú csárdás örökölte. A palotás név pedig az úri-polgári divathatás tükrözője.

A kettes tánc, kettős, kállai kettős elnevezés részint a tánc páros, kettős mivoltára utal, de egyúttal a lassú csárdás uralkodó motívumára is vonatkozik: „Kettesen, kettősbe járták vagy ugrották a lassú csárdást”. A kállai kettős elnevezésében az országszerte közismert szólás miatt („Eljárnak vele a kállai kettőst!”) valamiféle nehéz tánc képzele rejlik s a csárdás párostánc és a csárdáslépés kettős mivolta miatt természetszerű a képzetársítás.

A kétlépéses csárdás másik elnevezése a „kétugrós”: „A kétugró a csárdásba van...”, „Meg kell ugrni kettősbe a lassú csárdást...”, „Valamikor vót az a kétugrós, a csárdásba vót. Jobbra is meg balra is...”, „A kállai kettős az kétugró”. Figyelemre méltó, hogy parasztságunk gyakran a lépő jellegű motívumokra is az ugrós kifejezést használja, mint jelen esetben a kétlépéses motívumra. Egy másik – a kanásztáncból kölcsönzött, de a csárdásban is alkalmazott – motívumra szintén használják a kétugrós nevet, ez viszont már valóban ugrós jellegű.

A kétlépéses csárdás jellegzetes előadásmódját, a rezgést is sokan hangsúlyozták: „Lábujja hegyén, igen reszketősen járta, jobbra is meg balra is”. A rezgős táncolást öregesnek is mondják, s az így járt táncot „rázós,

öreges csárdás"-nak. Kórógyon a legjobb táncosnak Bece Márit tartották, mert igen rezgősen tudott táncolni: „Ő volt a falu eleje, aki duflán megrázi, mert az tarti az apja tempóját. Mikor táncolt, köréje gyülekezett a nép s mondták: Megnézzük, hogy járik meg a kállai kettőst. Aztat már igen megrázik”.

A rezgés különleges jelentőségére a leánykörtánc esetében már utaltunk. Déli népcsoportjaink lassú csárdásában is kiemelkedő szerepe van ennek az egyébként országszerte megtalálható előadási stílusnak.

A *friss csárdás* formakincse más jellegű, s jóval gazdagabb a lassúnál. Elnevezései a domináns motívumok nyomán szintén sokfélék. Legáltalánosabb az „ugrós” név:⁵⁷ „A frissre ugrós ment...”, „Nagyokat ugrottunk a frissben”. A friss egyik gyakori motívumát, az egy lépéses csárdást és a vele rokon szökdelő motívumot pedig „egyugró”-nak nevezik. „A csárdásba vót ez a lassú és friss, csak van úgy, hogy egyesén, van úgy, hogy kettesen. Az egyes az ugrós vót.”

A friss másik uralkodó motívumát – az országszerte elterjedt lippentőst⁵⁸ – néha szintén mondják ugrósnak, de saját jellemzőbb, csak reá vonatkozó elnevezései: a lippentős, lippentyűs, libbentős, lipegős, libegős és mártogatós.⁵⁹ „Lippentünk a csárdásba”, „A frissbe libbentősen járták...”, „A frosset lipegősen kell járni...”, „A frissben dobott ide, dobott oda, leköllött guggolni. Mikor belegabalyodtunk, akkor minden libögött, lobogott...”, „A lippentőst hol erre, hol arra járták. A férfi állt egyhelyben, a nő járta hol innenre, hol oldalra. Forgatta a nőt, megfordította, eleresztette.”

A mai szlavóniai frissben a helyben figurázó és forgó részek váltakoznak, s a régies lippentős és párelengedős, csalogatós mozzanatok már háttérbe szorultak. A forgás fent vagy hangsúlyos forgólépéssel vagy ennek ritmikailag aprózott formájával történik. A fiatalok és középkorúak friss csárdása tapasztalataink szerint túlnyomórészt fenthangsúlyos, de a zene és tánc hangsúlyviszonyának következtelensége – a lent- és fenthangsúly keveredése – is gyakori. Az öregebb generációk frisse azonban inkább lenthangsúlyosnak látszik.

A magyar nyelvterület más részeihez hasonlóan a *körscárdás* („Körbe”) divatja ma Szlavóniában is igen élénk. A csárdás táncolása közben körök alakulnak, a párok szinte teljesen elfogynak, s az egész táncterem népe hátulkeresztezett kézfogással, kisebb-nagyobb körökben táncol. Rendszerint két pár négyesben járja, de sokszor tizenöt-húszan is összekapaszkodnak. Lakodalmi menetek közbeni megállásoknál – utcán, templom előtt stb. – is ezt járja a fiatalság. Az idősebbek szerint a körscárdás itt is újabb jelenség. A csárdást „körben csak mostanában járják, régebben csak ketten táncolták. Elfajult a nép.”

A körcsárdás motívumkincse szegényesebb, mint a páros csárdásé. Ezt időnként balra haladó, fenthangsúlyos forgás váltja fel.

A csárdás zenekíséretét Szlavóniában is az általánosan ismert új stílusú dallamok és népies műcsárdások alkotják. A tánc tempója igen gyors (lassú $\text{♩} = 140\text{—}170$; friss $\text{♩} = 180\text{—}220$), a dunántúli csárdásokéval megegyező.

A szlavóniai csárdás formakincse, a lassú és friss éles különbsége, zenekísérete és gyors tempója révén a nyugati dialektus terület⁶⁰ csárdás típusához kapcsolódik. Bizonyos motívumfajták uralkodó szerepe és jelenléte pedig a baranyai, bácskai, Duna menti és sárközi területek csárdásaival hozza közvetlen rokonságba.

VIII. Délszláv táncok

A leánytáncok, a kanásztánc és csárdás kapcsán már érintettük, hogy a magyar és a balkáni jellegű szerb-horvát táncok között bizonyos érintkezés mutatkozik.⁶¹ A leánykarikázó körtánc formájánál fogva, a kanásztánc tempója és motívumkincse következtében, a lassú csárdás pedig rezgő előadásmódja révén bizonyos részletmozzanatokban érintkezik a szomszédos délszláv anyaggal. Ezek a hasonlóságok, motívummegegyezések azonban nem teljes átvételre, hanem csupán természetes kölcsönhatásra vagy véletlen konvergenciára utalnak. Ezek a hatások nem érintik a táncok lényegét, teljesen formai és tartalmi egészüket, csupán átszíneződésüket eredményezték. Figyelemre méltó, hogy éppen a régi típusú kólók egyes sajátosságai, motívumai, részletmozzanatai gyakoroltak hatást a hagyományos magyar táncfajtákra, nem pedig az újabb kólók.

A szlavóniai magyarság mai tánckészletében akadnak azonban olyan táncok is, melyek már kifejezetten a balkáni lánctánc-kultúra stíluskörébe tartoznak. Ezek a szerb-horvát táncokból való újabb átvételek az első világháború után elterjedő újabb délszláv táncok.⁶² Figyelemre méltó, hogy már nem épülnek be szervesen falvaink tánckincsébe, nem asszimilálódnak, hanem szinte változatlan formában terjednek el, hű átvételként. Talán éppen ezért a táncéletben komoly szerepet már nem is kaphattak.

A lakodalmakban, táncmulatságokban a tamburabandák – melyek a környező horvát és szerb falvakban is muzsikálnak – gyakran játszanak délszláv hangszeres muzsikát, kóló zenét is. Magyar-horvát vegyes házasságok esetén a lakodalmas nép összetétele miatt ez különösen gyakori. Szentlászlón és Harasztin tapasztalhattuk, hogy a horvát vőlegény rokonságára való tekintettel kóló zenét is többször játszottak.

Az ún. lassú kólókra nem táncoltak, csupán daloltak, mulattak. A gyors kólók némelyikére azonban egy-egy jó táncos kezdeményezésére körbe vagy félkörbe állva néhányan kólózni kezdtek. A résztvevők száma azonban mindig csekély volt, s nem fordult elő, hogy az egész lakodalmas nép egyetlen láncba vagy körbe fogózva járta volna, mint ahogy a balkáni táncmultságokban szokásos. Inkább csak a szándék volt meg a kólózásra, hiszen az egy-két egyszerű motívumokból álló táncot, sem tudták egységesen járni és a 6—8 fős láncot is ide-oda rángatták, végül nem tudván összhangba kerülni, nemsokára abba is hagyták.

A szlavóniai magyar falvakban a fenti módon használatos kólók a következők:

A legegyszerűbb motívumkincsű, s bizonyos mértékig kötetlen szerkezetű kóló forma a szentlászlói lakodalomban látott s Kórógyon is emlegetett „*Sokac kóló*”. A kör két egyszerű lépésfajtaival mindig balra halad. Ezek közül az egyik a reza ill. derenka lépés rokona, a másik pedig a körcsárdás, egyik gyakori motívuma. A kör lassú forgását időnként helyben dobogó figurázás váltja fel. Ez a leánykarikázóval és a körcsárdással rokon egyszerű kóló-forma tűnik a legrégebbnek a szlavóniai magyar falvakban táncolt kólók közül.

Az egymással rokon, kötött szerkezetű új típusú kólóformák lényegében néhány azonos alapelemből, egyszerű motívumból különbözőképpen felépülő rövidebb-hosszabb 3—6 ütemes motívumkombinációk, ill. rövid motívumsorok. Egyetlen ilyen hosszabb motívum ismétlésből áll a táncfolyamat.

Szentlászlón „*kólé*”, Harasztin pedig „*szerbjanszka kóló*” néven egy tripódikus motívumkombináció azonos ismétléséből álló kóló-formát táncolnak.

A szentlászlói változatban a kör balra halad, Harasztin pedig a dél-szerbiai kólókra jellemző jobbra haladás fordul elő.

Az új típusú kólók többsége nem egyirányba halad – vagyis a motívumsorok belső szerkezete, vagy állandó szimmetrikus ismétlődése következtében a kör nem forog –, hanem mindig egyenlő kilengésű ide-oda inga mozgást végez.

A szlavóniai falvakban ismert kólók többsége nem nyitott lánc, hanem zárt, körformájú, s vegyesen résztvesznek benne férfiak és nők. Csupán a „*szerbjanszka kóló*”-t láthattuk egy alkalommal nyitott láncban is.

A jellemzett kólókon kívül néhány táncnevet említettek még, mint a „*Bunjevácska kóló*”-t, a „*Logovac*”-ot és a „*Vranyanka*”-t. Ezeket azonban tényleges használatban nem láthattuk.

A *csókos kólét* lakodalomban nők és férfiak vegyesen járják. A kör közepén levő táncosnak, ha a körből valakivel táncolni akar, pénzzel kell megváltania. A pénz a zenészeké lesz.

Megemlítjük végül, hogy a kóló fogalma nem mindig azonos a csoportos lánc- és körtáncsal a valóságos táncéletben. Olyan alkalmi formák is adódnak, amikor kóló zenére kólószerű motívumokat *szólóban* vagy *párosan* is járnak. A lászói lakodalomban pl. egy férfi magában is táncolt kólót a banda előtt: magasra felkapott lábbal járta a háromlépést. Kétízben is feltűnt a páros kóló-forma Harasztin egy lakodalomban. Kézfogással párosan táncolták az említett ritmusú háromlépést.

A kóló ezen formái a kanásztánc eszköz nélküli formájához állnak közel, ezzel magyarázható a néha köztük levő fogalmi keveredés is.⁶³

Kólóként tartják számon a *hármastáncot* is, a bácskai bunyevácok kedvelt „momačko kolo”-ját, mely itt „*Todore*” néven él. Egyik kórógyadatközlőnk utalt rá, Harasztiban pedig a lakodalomban táncolták. Egy férfi két nőt kapott a karjára, ritmusú szökdelő lépést jártak, forogtak majd a nők átvétele következett. Ez a kóló-forma a Kárpátmedencében gyakori hármastáncok típusába tartozik, mely a magyarság körében hármastánc csárdásként fordul elő.

IX. Németes táncok

Az idegen táncok másik csoportjába a nyugati, polgári, német eredetű kötött szerkezetű páros táncokat soroltuk. Míg a balkáni lánc-táncok szerepe máig jelentéktelen a szalvóniai magyar falvak táncéletében, addig ezek a táncok rendkívüli népszerűsége tettek szert a századforduló óta. Öregek, fiatalok egyaránt tudják és táncolják még a táncmulatságokban. Eltejedésük a parasztság táncéletének polgárosulásához kapcsolódik. E táncok különböző utakon, úri-polgári közvetítéssel, tánciskola útján vagy közvetlen népi átvételként – a környező svábságtól, a polgárosultabb horvát ill. szlovén parasztsággal való érintkezések révén kerülhettek falvaink tánckészletébe.

Közös sajátosságuk a kötött, szabályozott szerkezet, a strófikus felépítés. Az állandó, meghatározott kísérődallamhoz a táncgyűsék pontosan illeszkednek. E dallamok mindegyike németes jellegű vagy városi eredetű műzene. A táncok formakészlete is – a sétáló lépések, a páros polka – vagy keringőforgás, a tapsolás, a gesztusok – a német, osztrák, cseh polka jellegű táncok formakincsével váltak egybe. A táncokat többnyire a kísérődallam szövegének kezdeté után nevezik Goljának, Lengyel zsidónak, Zsidó nanónak stb. Némelyiknek horvát vagy szerb neve van – Raspa, Pallegraj, Hoppá cuppa – mely azonban nem a tánc végső eredetét, hanem inkább csak az átvétel útját jelzi. E táncok mindegyikét a párok oszlopba vagy sorba, illetve körben elhelyezkedve, egyformán járók s a dallamok szövegeit rendszerint éneklük is.

Kiemelkedő népszerűségű közöttük a *Golya*.⁶⁴ A régi táncokról való beszélgetések során ezt a táncot mindig a csárdással együtt a leggyakrabban emlegették adatközlőink mind a négy faluban. Népszerűségére jellemző, hogy idősek, fiatalok ma is egyaránt táncolják. A lászói, haraszi lakodalokban, a kórógyi táncmulatságon néha több ízben, de legalább egyszer mindenképpen sorra került, s szinte mindenki járta. A zenészek igen sokáig húzták egyfolytában, s a tánc tempóját fokozatosan, különösen a végén gyorsították.

A „*Zsidó nanó*”-t Kórógyon ismerik. A táncot különösen népszerűvé teszik a tréfálkozásra alkalmat adó meghajlások. Gyakran megtréfálják egymást a szembenálló táncosok azzal, hogy egyikük szándékosan elvéve a fordulásiirányát párjának „farral hajlik meg”. Ezt a nézők szórakoztatására váratlanul beiktatott figurát „becsapás”-nak nevezik.⁶⁵ Figyelemre méltó, hogy a tánc első részének alapmotívuma a kanásztánc fő motívumával egyezik meg.

A „*Krajc polka*” szentlászlói változatában a szokásos krajcpolka – lépés helyett ugyancsak a kétugrós kanásztánc motívumot táncolják. A tánc tempója szintén fokozatosan gyorsul, mint a *Golya* esetében.

A „*Tapsos valcert*” Szentlászlón és Kórógyon ismerik.

A „*Lengyel zsidót*” egy szentlászlói lakodalomban több ízben is eljárták. A szintén Lászlón ismert „*Lifity-lafaty*”-ot azonban már csak 40–50 évvel ezelőtt járták.

A „*Raspát*” Szentlászlón és Harasztiba⁶⁶ (lásd a 13. táncot), a „*Hoppá cuppát*”⁶⁷ és a „*Pallegrajt*” vagy „*Pallegramm*”-ot Szentlászlón ismerik.

X. Polgári társastáncok

A paraszti táncélet polgárosulásának későbbi szakaszában Szlavóniában is megjelentek a modern polgári társastáncok. Ezek eleinte szórványosan kisebb jelentőséggel, a 30–40-es évek táján egyre inkább tért hódítva kerültek be a paraszti táncélet vérkeringésébe, s napjainkra a fiatalabb generációk általános táncaivá válva szorítják ki végleg a hagyományos táncokat, de még a polgári eredetű táncok korábbi, kötött rétegét is.

Legkorábban a *polka* jelenik meg. Kórógyon mintegy 40–50 éve honosodott meg. Szlovéniai mezőgazdasági munkások révén. Fiatalok, öregek egyaránt gyakran járják a mulatságokban. A táncrendben sokszor szerepel, különösen Harasztiban. Kíséretként a 30–40-es években divatos foxtrott zenét alkalmazzák.

A *keringőnél* mindig jobbra forognak, sokszor nők is táncolják együtt.

A *tangónak* – (2 lépés balra. 1 jobbra formában táncolják) – is egyre nagyobb szerep jut a régi táncok kiszorításában. Harasztin pl. meny-

asszonytáncként jó ideig tangót jártak, s csak nagysokára követte ezt csárdás a hagyományos menyasszonytánc dalammal (lásd a 8. sz. dallampéldát). Ezután ismét tangóra váltottak s végül gyorscsárdással fejezték be a menyasszonytáncot.

Ritkán a *sxamba* is előkerül, melynek alapfiguráját (3 lépés, felugrás) járták. Szentlászlón a *rumba* zenéjére tangó-szerű lépést táncolnak. A fiatalabbak Harasztin „jenki” néven a letkiss alaplépését is táncolják egymás mögé állva, vállfogással.

XI. A táncalkalmak

A fonó, a játszóház, a bál, valamint a lakodalom voltak a legáltalánosabb táncalkalmak a szlavóniai falvakban is.

A *játszóház* és a *fonó* Rétfalun együtt volt. Télre szobát béreltek, a fal mentén dúcokat ásta a földbe, deszkát tettek rá s azon ültek körben a leányok. A legények egy forintot, a lányok egy koronát fizettek havonta. Kórógyon a fizetés fejében felváltva kosztolták a házigazdát, mert átengedte a szobát játszónak. A téli fűtéshez felváltva hozták a fát. A játszó mindig a vasárnapi templomozás után kezdődött. „Mikor kijöttünk a templomból – másik ruhát vettünk és hatig itt voltunk.” Templomi ruhában nem volt szabad játszani, hanem ún. mosóruhát vettek fel a lányok, amit Rétfalun „cic”-nek neveztek. Sötétedéskor a lányok hazamentek, Harasztiban esti harangszókor kellett indulniuk. A legények gyakran cigarettával vesztegették meg a harangozót hogy késleltessék a harangszót. Kutba estem, fordulj hóba vagy Bolhácska voltak a kedvelt játékok, meg „danoltak, füttyültek, ki meg szájmuzsikát hozott”. Táncok közül leginkább a csárdás és a Golya ment. Kis ünnepkor, vagyis Karácsony, Húsvét harmadik napján a legények muzsikát is fogadtak, bort hoztak, a lányok pedig kalácsot, süteményt vittek. A játszóház az első világháború utáni években szűnt meg. „1925-ben már felhattak a játszóházzal.”

A táncélet központja azonban a *kocsma* volt, mint a legfontosabb tánchely. Harasztiban korábban a falu határában levő hodály is táncchellyül szolgált, míg be nem tiltották a gyakori helytelenkedések miatt. 30–40 éve Rétfaluban még három magyar kocsmá volt, ahová Eszékről is kijártak mulatni. A kisebb lányok nem mehettek kocsmába,⁶⁸ a nagyobbak azonban körül ültek a padon, majd ketten-ketten táncba fogtak, meg karikába álltak. Ha sokan voltak, a kör közepén is táncoltak. Szünetben karonfogva sétáltak és énekszóra jártak.

A második világháború előtt Rétfaluban két vonós *cigánybanda* is játszott. Az Eszéktől 7–8 km-re fekvő Kravicáról jártak ide muzsikálni.

Mindkét bandának egy-egy magyar tagja is volt. A háború során a németek elhurcolták a kravicai cigányokat, azóta a környéken nincs vonós zenekar. „Most inkább pöngetött zene van, de ezek sem Rétfalusiak.” Ha lakodalom van, Lászlóról, Kórógyról hoznak muzsikásokat Rétfaluba. A többi magyar faluban korábban nemigen voltak zenészek, most azonban Kórógyon tamburásból, kontra-, brácsa- és bőgőtamburából áll, néha egy hegedűs vagy harmonikás is csatlakozik hozzájuk. Harasztiban tamburaprímás vezetésével egy hegedűsből, két harmonikásból és egy bőgősből álló zenekar játszott egy lakodalomban 1967-ben.

A *bálók* nagy ünnepek másnapján, karácsonykor, húsvétkor, János-napkor, aratáskor és szüretkor voltak. Szüreti multság 4—5 is volt ősszel. A kocsmáros előleget adott a rendező legényeknek, akik szőlőt, díszeket vásároltak, s a bevételből megvendégelték a csószlányokat, legényeket. A háromnapos disznótör sem múlt el tánc nélkül. A hívatlan vendégek maskarában, cigánynak öltözve állítottak be a házakhoz, „lárfát” (lárva, álarc) tettek, jósoltak, kolbászt, kalácsot kaptak érte.

XII. A lakodalom

A legnagyobb táncalkalmat, a lakodalmat régen mindig november két középső szerdáján tartották, az „elő- vagy utószerdán” ritkán. Ma már szombat-vasárnap, s többnyire nem is háznál tartják, hanem a tűzoltóotthon nagy termét bérelik ki.

A lakodalom csupán tánccal kapcsolódó mozzanatainak ismertetésére szorítkozhatunk.

A lakodalom kezdetét jelző *vonulgatások* során kerül alkalom első ízben táncolásra. Lakodalmi menetben elől a násznép megy, a fiatalság utánuk majd a korosabb férfiak következnek, s mögöttük a zenészek. A férfiak vállon összekapaszkodva dalolnak, a menetiránynak háttal fordulva, néha kezet fogva járnak, ütik a csizmájukat, mindenkit kínálgatnak. Néha asszonyok is táncra kerekednek a menetben. Harasztin egy-egy jókedvű asszony táncolt a lakodalmi menet élén, Szentlászlón pedig egyik híres táncosról, Kocsis Julisról mesélik, hogy asszony létére térden táncolta végig a falut. Ilyenkor kerülnek elő a lakodalmi kiáltások:

„Sárga körte, piros alma, Egyed Julis lakodalma.”

„Több száz gyújtó pakliba, Jaj de jó a lagziba.”

Egy-egy rigmus pedig a béméskodóknak szólt:

„Jaj de sokan néznek minket, Áldja meg az Isten őket.”
„Aki eztet irigylí, Keze lába törjön ki.”
„Aki minket kicsúfol, A kútba hason csússzon.”
„Kapufára támaszkodik, Bögösünkre kívánkozik.”

A vonulások során a főbb állomáshelyeken, induláskor, a menyasszonyos ház udvarán, a templom előtt, valamint a vőlegényhez való megérkezés-kor egy-egy csárdást húznak a zenészek, s az egész lakodalmas sereg táncra kerekedik, nagy kört formálva, rendszerint körcsárdást járnak.

A *vőlegényes házhoz* való megérkezéskor megkezdődik a tánc. Egy szent-lászlói lakodalomban (1965) a menyasszony megérkezése és a vacsora közötti időszakban a következő volt a *táncok rendje*: lassú és friss csárdás; lassú csárdás, keringő, gyors fox; lassú és friss csárdás; Kukunyeste, Uzsicsko kóló és Lengyel zsidó. Ezután a lakodalmi vacsora következett.

A csárdás közben gyakran alakultak kisebb-nagyobb körök, vegyesen, olykor csak a nőkből. Mivel a vőlegény rokonsága horvát volt, a zene-
kar néha kólót is játszott. Régebben a csárdás közben is rigmusokat ki-
áltottak:

„Kicsi nekem ez a ház, Kirúgom az oldalát.”
„Ez a lábam ememez, Jobban járja mint emez.”
„Három éjjel, három nap, Nem elég a lábomnak.”
„Ez a lábom jól vigyázz, Mer’ a másik meggyaláz.”
„Öregösen, högyösen, Rakd a lábod kényösen.”
„Ez az élet minket illet, Nem a régi öregöket.”
„Sárga répa, fokosom, Komám bajszát lef...m.”
„Ez a magam szekere, Ki parancsol belőle, Ujujuj!

A zenészek *vacsora alatt* hallgatókat, csárdásokat, ugrósokat muzsikál-
tak. A *vacsora utáni tánc* rendje az említett lászlói lakodalomban a követ-
kező volt: lassú csárdás, ugrós, majd friss csárdás után hosszabb tánc-
szünet következett. A zenészek eközben a lakodalmas asztaloknál körbe-
járva újra asztali muzsikát húztak: lassú csárdás, lassú kóló és hallgató
nótákat. Ezután újabb tánciklus következett, melyben polka, Golja,
csárdás, krajcpolka, pallagraj, tapsos valcer, végül rumba követték egy-
mást.

A *menyasszonytáncra* pontban éjfélkor került sor.⁶⁹ A vőfény székre
áll kezében tányért tart s a zenét túlharsogva kiáltja:

„Szép csikó, jó csikó, Ki veszi meg? Eladó!
Nem is olyan drága, Ezer dinár az ára!”

A zenészek rázendítenek a hagyományos menyasszonytáncra (lásd a 9.sz. dallampéldát) s valamelyik rokon már nyújtja is a pénzt. A vőfény a pénzt tányérra téve folytatja: „1000 dinárért Bocka Esztikéé a menyasszony!” Egy idő után, hogy a menyasszony pihenhessen „3000 dinárért leül a menyasszony!” Egyidejűleg a vőlegényt is táncoltatják: „2000 dinárért táncol a vőlegény Bece Juliskával!” A menyasszonytáncot végig lassú csárdásban járják, a két pár néha összekapaszkodik s négyesben csárdásznak, forognak. Az ajándékokat (méteráru, edények, paplan stb.) a vőfény kibontja, felmutatja, s mindig kikiáltja hogy ki mit adott, ki mennyit fizetett és hogy éppen kivel táncol a menyasszony. A zenészek a menyasszonytánc dallamát jó ideig ismétlik, s időnként vaskos szövegeit is eldalolják:

9. MENYASSZONYTÁNC, SZENTLÁSZLÓ⁷⁰

♩ · 144

1. Hal-lod-e te vő-le-gény, Van-e ná-lad jó ke-mény?
Ha nincs ná-lad jó ke-mény, Nem is vagy te vő-le-gény.

2. Hallod-e te menyasszony,
Van-e nálad jó haszon?
Ha nincs nálad jó haszon,
Nem is vagyol menyasszony.

3. Násznagy uram bujába,
Beült már a sarokba.
Ki se mer onnan bújni,
Mert nem tud jól táncolni.

A menyasszonytánc sokszor egy óra hosszáig is eltart. Szentlászlón 1965-ben egy lakodalomban a 24.00—1.50 h-ig tartó menyasszonytánc folyamán végig csárdást jártak. A menyasszonytánc többször ismételt nótája után még mintegy 34 lassú csárdás nótát (egyet-egyét 2—3-szor ismételve) játszottak el nyolc kisebb szünettel. Egy 1967-es haraszi lakodalomban viszont az egyórás menyasszonytánc jó részét már a tangó foglalta el a hagyományos lassú és frisscsárdás mellett.

A menyasszonytánc azzal ér véget, hogy a vőlegény a menyasszonyt

kézenfogva kifuttatja a teremből. A vőfély ekkor az üres tányért földhöz vágva darabokra töri, s a tányér cserepeit a kifutó menyasszony után vágják. A menyasszony kiszöktetésekor a lassú csárdást rövid – két nótányi– frissre fordították a zenészek s duhaj táncolás közben röpködnek az ideillő vasos táncrigmusok:

„Új a hordó, új a lik, Majd az éjjel bedugik.”
„Kerekre kötték a fejit, Mer’ kifurták az elejit.”

A menyasszonytáncot hosszabb zeneszünet követi. Ezalatt a menyasszonyt felkontyolják, a lakodalmas nép pedig asztali mulatásba kezd. Ekkor már kezdenek elálmosodni a vendégek, s előkerülnek a különböző tréfás mutatványos táncok és játékok, mint a *gúnártánc*, a *békatánc*, a *vánkostánc* vagy a kutbaesőcskésés. A „*kukactáncnál*” férfiak mésszel vagy szurokkal kenték be a kezüket, csípőre vagy hátra tették s magukban táncolgattak, tréfálkoztak. Némának tették magukat, nem énekeltek, legfeljebb „hümmögve” dúdoltak. Egy óvatlan pillanatban összemaszatolták a gyanútlan vendégeket. Egyre hosszabbak a zeneszünetek, egyre kevesebben táncolnak s a zenészek ilyenkor külön megrendelésre húzzák a különböző táncokat. Ekkor kerül sor az *üvegtáncra*, *seprűtáncra*, a *kanásztánc* különböző formáira, az *ugrósrá*.

A vőlegény és menyasszony eközben valamelyik szomszédba vagy rokonhoz szökött aludni. Néhány óra múlva azonban a játékból kifogyó, elálmosodó vendégsereg elindul megkeresni, felébreszteni az új párt. Mikor rájuk lelnek, össze-vissza dobálják az illető ház udvarát szalmával, kukoricaszárral. Tepsivel, fődővel éktelenül csörömpölve nyomulnak be a szobába és valósággal kiverik az ágyból a fiatalokat. Az új asszonynak össze kell söpörni a széthányt udvart, de amit az egyik percben összetakarít, a következőben újra szétszórja a vidám népség. Végül 2–3 kupacban meggyújtják a szalmát s kézenfogva átugrálják a tüzet. Rövid ideig mulatnak s aztán hajnal felé megkezdődik az ún. „*salujárás*”. „Az embörök összeállnak úgy magik, egy körbe mennek, s táncolva járnak végig a falut” szórakozás, csínytevés céljából. Ez néha délután két óráig is eltart. Maszkába öltözve járnak, ellopják a kiakasztott nyúlboröket, paprikafüzéreket, leütik a tyúkok lábát, hogy „legyen mit főzni”. A zenészekkel minden meghívott házba ellátogatnak köszönteni, kínálgatják egymást üvegből. Egy részük táncol, mások pedig folytatják a mókázást. Disznókopasztó teknő elé lovat fognak, s zenekísérettel húzzatják végig az utcán „ilyenkor a lakodalom másnapján van a java, ott minden összegyün – jótúl a rosszig!”

1967. november.

JEGYZETEK:

¹ A szlavóniai magyarság történetére, kultúrájára vonatkozó néhány fontosabb munka: Botka Viktor: Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről. Századok, Pest 1868. 7. füzet; – Balassa József: A szlavóniai magyarokról. Budapesti Szemle 1894. – Uő.: A szlavóniai nyelvjárás. Magyar Nyelvőr 1894. – Szarvas Gábor: A szlavóniai tájszólás. Magyar Nyelvőr 1876. – Garay Ákos: Szlavóniai régi magyar faluk. Néprajzi Értesítő 1911. 221. 1. – D. Bartha Katalin: Tanulmányúton a szlavóniai magyaroknál. Magyar Népryelv, Debrecen 1939. I. 112. – Kiss Lajos: Szlavóniai magyar népdalok. Kodály Emlékkönyv Bp., 1943. 317. 1. – Uő.: Délvidéki daloskönyv, 108 magyar népdal. Bp. 1943. – Uő.: A szlavóniai népszízet népzeneje. MTA I. Oszt. Közl. XIV.(1959.), 269.1. – Uő.: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virasztó énekekben. Ethnographia LXXVII (1966.), 153. 1. – Penavin Olga: Szlavóniai (Kórogyi) Szótár.

² Tanulmányunk anyagát három alkalommal végzett gyűjtőmunka szolgáltatta. Első ízben 1964 decemberében végeztem tájékozódó jellegű gyűjtést. 1965 nyarán Martin Györggyel folytatott a munkát s film- és magnetofonfelvételeket is készítettünk. Végül 1967 júliusában kiegészítő gyűjtést végeztem és újabb felvételeket készítettem.

Gyűjtésünk mind a négy szlavóniai magyar falut érintette, legtöbb anyagunk Szentlászlóról és Kórogyról, származik. A jelentős mennyiségű kéziratos adatanyag és helyszíni lejegyzés mellett mintegy 100 fényképfelvétel cca. 200 dallamfelvétel, továbbá csaknem 400 méter mozgófilm készült. (A filmek a MTA Népzene kutató Csoport archívumában 556., 576., 578., 577., 614. leltári számon találhatóak).

Itt mondok köszönetet mindazoknak a szentlászlói, kórogyi, rétfalusi és haraszi lakosoknak, akik táncukkal, elbeszéléseikkel, közléseikkel, szíves meghívásaikkal lehetővé tették a szlavóniai magyarság tánc hagyományainak megismerését és rögzítését. Gyűjtőmunkám során hasznos útbaigatásokat, szervezési segítséget kaptam a Horvátországi Magyarok Kulturális Szövetségétől, Pappé István szövetségi titkártól, Gyurkovics Ernő rétfalusi, Sipos Mihály kórogyi, Szabó Zoltán szentlászlói református lelkészeiktől, valamint Döme Izraeltől, akiknek ezuttal mondok köszönetet. Különös hálával gondolok továbbá Egyed Illésné, Gyurkovics Emese szentlászlói és Lebár Lajos kórogyi pedagógusokra, akik munkámban fáradságot nem kímélve osztoztak.

E tanulmány elkészítésében, a táncanyag rendszerezésében, a dallamok lejegyzésében gyűjtőtársam, Martin György nyújtott segítséget. A közölt táncok és motívumok filmről való lejegyzését Lányi Ágoston végezte.

A helyi nyelvjárás régies jellegzetességeit (illabiális Á-zás, zárt e-zés stb.) csak a táncnevek, dalszövegek és idézőjeles szó szerinti közlések esetében jelöltük. A fonetikus közlést csak a magnetofonfelvételek alapján lejegyzett szövegeknél valósíthattuk meg, a helyszíni lejegyzések utólagos fonetikai rekonstrukcióját nem láttuk jogosultnak.

³ Kiss Lajos: Szlavóniai magyar népdalok. Kodály Emlékkönyv Bp., 1943. 320. 1

⁴ Lásd Kiss Lajos 1. jegyzetben id. munkáit.

⁵ A „kálálá”, „kálálázás”, „kálálázni” táncnévvel kapcsolatban felvetődött a délszláv kolo – am. karika, körtánc – névből való származtatás lehetősége. (Vö. Kiss Lajos: A tánczenegyűjtés problémáiról. Táncművészeti Értesítő, Bp., 1956. 62. 1.) Ezt a feltevést támogatná az, hogy a magyar nyelvterület más pontjain – pl. az északsomogyi Karádon – is akad olyan leánytánc név, mely talán a délszláv kóló szó átvétele (skoč kolo – kocsikala). E származtatás ellen viszont az szól, hogy a szlavóniai magyarság a kóló, kolé szót változatlan formában alkalmazza az átvett balkáni lánc táncokra, de sohasem vonatkoztatja a szóban forgó leánytáncra. A kalala név szűkebb értelemben éppen nem a kóló formájú táncra vonatkozik, hanem az ünnepélyes énekes falukerülő szokás neve.

Az alaki megfelelés (kolo – kalala) problémátikus volta mellett a jelentésbeli különbség sem támogatja az egymásból való származást.

6 A tavaszi termékenységi ritusok egyik legjelentősebbike a falu, ill. határkerülés, melyhez gyakran éppen a leánytáncok kapcsolódnak. Lásd: Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp., 1925. VII. fejezet.

7 Szőlőéréskor a leányok dolga a szőlőpásztorokodás. Ilyenkor valamennyi leány egész nap a szőlőben van, együtt szórakoznak, miközben a madarakat zavarják. Garay i.m. 226. 1. – Ugyanezt a szokást a Sárközben teljesen hasonló formában találjuk meg. Katona Imre: Sárköz. Bp., 1962. 152 – 157.1.

8 A női viselet (lásd az 1. sz. fényképet) legfontosabb darabja a tiszta fehér, bő ráncos „kebel” volt, a tulajdonképpeni felsőruha. Ezt övvel szorították le („futa”). Színes, díszített mellényt („fuszlik”), s hosszú, színes selyemkötényt („takarító”) vettek a keblére. A vállra pedig színes selyemkeszkenő került. Emellett a „kézbevaló keszkenő” is fontos tartozéka volt a viseletnek.

9 E dallam változatainak korábbi közlései: Kiss Lajos: 108 magyar népdal, 15. sz. - Uő. A szlavóniai magyar népszízet népzeneje, 22. a-b. dallampéldák. Figyelemre méltó, hogy mind három változat jelentős ritmusbeli eltéréseket mutat. Garay Ákos 1910-ben gyűjtött rubatós előadású változata (Kiss Lajos 22. a. példa) bipódikus, míg az 1940-ben feljegyzett változat (108 magyar népdal, 15 sz.) aszimmetrikus 7/8-os ritmusú. Az általunk is közölt tánchoz használt tripódikus formával vág egybe az ötvenes években gyűjtött változat (22. b. példa).

10 Vö. Kodály Zoltán: A magyar népzene. Bp., 1952. Példatárt szerk. Vargyas Lajos. Példatár 21—22. sz. – Somogyi táncok. Szerk. Morvay Péter – Pesovár Ernő. Bp. 1954. 44—45. sz. dallamok.

11 Pesovár Ferenc: Fejér megyei népi táncok I. Alapi táncok. Alba Regia 1 (1960) Székesfehérvár. 24. sz. dallampélda, 6. sz. táncpélda.

12 Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. Pécs, 1940. I. kötet 582. 1. – Kodály – Vargyas i.m. Példatár, 219. sz.

13 A toldás nyilvánvalóan utal arra, hogy a szöveg másodlagosan kapcsolódhatott ehhez a dallamhoz.

14 Közli Kiss Lajos: 108 magyar népdal, 4. sz.– Uő.: A szlavóniai népszízet népzeneje, 2. sz. dallampélda.

15 Vö. Kodály – Vargyas i.m. Példatár, 61—63. sz.

16 Énekelte Győke Illésné sz. Kántor Mária 84 é., Kelemen Mihályné, sz. Kántor Éva 67 é.

17 Dalolta Kántor Mária 84 é. és Kocsis Sára 70 é. Dallamvariánsok Kocsis Sárától.

18 A leánykörtáncot jelölő rëzá, rezálás táncnév (rezánóta, rezá-kezdő) a köznyelvi riszálás – am. derékforgatás – szlavóniai alakváltozata. „Körbeállták, megrezálták á fárikát” (Haraszti).

19 A körtánc értelemben használt dërënká táncnév magyarázataira vonatkozólag csupán annyit említettek, hogy talán a derékon való összefogódzásból ered.

20 A lakodalmi vonulások mars-táncát is a helyben járt csárdás és karikázó szokta felváltani. A rábaközi búcsútkban a faluhosszanti dussolás közben időnként megállnak s „elverik a karéjt”, majd újra tovább dussoznak.

21 A kíséredallam megszakítása ritmikus kiáltással, „ujjogtatás”-sal gyakran előfordul a leánykarikázók közben is. Lásd az alábbiakban.

22 Elmondta özv. Bencze Istvánné, Borka Mária 65 é. kórógyi asszony 1965-ben.

23 A leánykarikázóknál – a balkáni kóló-vezetőkhöz hasonlóan – mindig a legjobb táncosok, dalosok töltik be a táncvezető szerepét.

24 A dallam változatait közölte: Kiss Lajos: 108 magyar népdal, 16 sz. Uő.: A szlavóniai magyar népszízet népzeneje, 23 .sz.

25 A sárközi un. lépő nóták többnyire 11 szótagosak, néha még a gyors „futó-nóták” is.

26 Dalolta Kántor Mária 84 é.

27 A dallamot – 1. vsz.-ot Bencze Istvánné, sz. Borka Mária 63 é. előadása nyomán közöljük.

28 Dalolta Kántor Mária 84 é.

29 Dalolta Dudás Écsó Estőr 86 é.

30 Ez a jelenség a sárközi-dunamenti karikázókban is előfordul, mégpedig Duna-szekcsón és Dunafalván a leánykörtánc „röztgő” részében.

31 A régi európai ének-körtáncokban – s velük együtt a magyar leánykarikázókban – általában a kör balra halad, mialatt jobbra kering.

32 A körcsárdás ma a magyar nyelvterület minden részén rendkívül elterjedt, divatos táncforma.

33 Borbély Jolán: Egy horvát tánc típus magyar kapcsolatai. Tánc tudományi tanulmányok, 1961–62. 160–161. oldalon a „csizmaverős” az I. és V. motívum típusa, valamint a 188–189. oldalon a „drmes”, motívumai: 1–4., 6–8. mot.

34 Jankovics L. és D.: Narodne Igre V.k. Belgrád, 1949. „Stantavi magyarac” 168. 1. – „Szremszki magyarac” 170. 1.

35 E fejezetünk adatanyagának főbb közlői: Győke Illésné, sz. Kántor Mária 84 é., Kocsis Sára 70 é., Kelemen Mihályné, sz. Kántor Éva 67 é., Mercz Józsefné 63 é. szentlászlói születésűek, Somogyi Biber Julis, 62 é., Bózsó Döme Mária 90 é., Bencze Istvánné 65 é., Tóth Árvai Éva 60 é., Lebár Lajos 36 é. Kórógyiak és Dudás Écsó Estőr 86 é. Haraszti.

36 Katona Imre: Sárköz, 203–204. 1. – Martin Gy.: Sárközi-Duna-menti motívumár. A karikázó motívumai I–XII. motívum típus (224–291. mot.).

37 Somogyi táncok, 58–72. 1. – Pesovár Ernő: A simonfai verbunkók formai elemzése. Néprajzi Értesítő XLII. (1961.), 51.1. – Pesovár Ferenc: Alapi táncok, 104–108.1.

38 Mind a történeti, mind pedig a recens adatok szerint e tánc típus előadói között gyakran nők is szerepelnek.

39 Lásd a 8. sz. dallampéldát.

40 Molnár István: Magyar tánc hagyományok, Bp., 1947. 313., 320., 323. 1. – Martin György: Magyar tánc típusok kelet-európai kapcsolatai, 77. 1.

41 A rábaközi „dus”-ban, az alföldi „oláhos”ban, valamint a cigánytáncokban szintén feltűnően gyakoriak a 3/4-es tánc motívumok.

42 Bácskában, a Duna mentén e tánc típus „duss” néven ismerik.

43 A sárközi-dunamenti tánc dialektus területén a kanasztánc eredetű ugrós tánc fajta zenei kíséretében egyre nagyobb szerepet kaptak az újabb keletű marsnóták, polkadallamok, századeleji kuplák és cigány nóták a régi stílusú tánc dalok rovására.

44 E fejezet anyagának fő adatszolgáltatói voltak: Antal János 63., Antal Jánosné sz. Egyed Júlia 55 é., Zsíkó Sándorné 69 é., Békási Juliska 53. Rétfalusiak; Kocsis Sára 70., Kántor Éva 67 é., Lovrics Ibolya 40 é., Ember Gyula (1893.) Szentlászlóiak; özv. Bencze Istvánné 65. é., Szőlőskei Julis 59 é., Győke Lajos 48 é., Sipos Mihály ref. lelkész Kórógy. Petrovics József 52 é. Haraszti

45 Dalolta Antal János, 63 é.

46 Somogyi táncok, 222. 1. – Pesovár F.: Alapi táncok, 108–109. 1.

47 Az üvegtánra vonatkozó adataink fő közlői: Kocsis Sára 70 é. Szentlászló; Bencze Istvánné 65 é., Lovrics István (1923.) Kórógy; Petrics Stefica 39 é. Haraszti.

48 A békátánra vonatkozó adataink főbb közlöi: Bajusz Sándorné 38 é. és Kocsis Gergely 47 é. Szentlászló. – MTA Ft. 614. 14. sz. tánc. Továbbá Kelemen Mihály 57 é. és Gajnok Dávid 41 é.

49 Lásd Lugossy E. – Gönyey S.: Magyar néptáncok, Bp., 1947. 51–53. 1. – Somogyi táncok, 65. 1.

50 A gúnártánra vonatkozó adataink főbb közlöi: Mercz Józsefné 62 é., Bajusz Sándorné 38 é., Lovrics Ibolya 40 é. Szentlászló; Egyed Jánosné, sz. Miskolczi Mária 22 é. Kórógy. – MTA Ft. 614. 3. sz. tánc.

51 Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok – 870. sz.

52 Somogyi táncok, 219. 1. – A Magyar Népzene Tára III. B. Lakodalom, 90., 97–99. sz. táncok. – MTA Ft. 479. Uszód, Bács-Kiskun m. Ludas játék. – Újbezdnban ugyancsak gúnártánc néven ismerik ezt a táncfaját.

53 Laskón, Baranyában a vánkostáncot zsáktáncnak nevezik mivel párna helyett zsákkal táncolják.

54 A pártánra vonatkozó adataink főként Békási Juliska 53 é., Hegedűs Ferencné 56 és Zsikó Sándorné 69 é. rétfalusiaktól származnak.

55 Dél-Dunántúlon, valamint a Duna mentén a verbung típus jobbára hiányzik, vagy csak szorványosan fordul elő, szerepét általában a kanasztánc, ill. ugrós táncfajta tölti be.

56 Hegedűs László: Kalocsa és környékének táncélete. Népünk hagyományaiból, 1956. szerk. Morvay P. – Simon J. – Igaz M. 120. 1.

57 Az ugrós nevet nemcsak a friss csárdásra, hanem az eszköz nélküli kanasztánra, sőt néha a táncolás általános fogalmára is használják.

58 Lányi Ágoston: Lippentős. Táncudományi Tanulmányok, 1961–62. 99–136. 1. Martin György: A sárközi-dunamenti táncok motívumkincse. Friss csárdás XVII. motívumtípus.

59 Lippögő elnevezéssel a papucsot is jelölik.

60 Az un. nyugati táncdialektus a magyar nyelvterület nyugati felét – a Dunántúlt, a Kisalföldet, a Duna mentét és a nyugati Palócvideket foglalja magában.

61 Vö. Borbély Jolán: Egy horvát tánc típus magyar kapcsolataihoz. Táncudományi Tanulmányok, 1961–62. 183–186. 1.

62 Borbély Jolán i.m. 138. 1. 3. jegyzet.

63 Borbély Jolán i.m. 185. 1.

64 Szlovéniában a golját „fejvár”-nak nevezik, a Szabadka környéki bunyevácok pedig „siritica” (árvalány) néven táncolják. (Lebár Lajos és Gyurkovics Levente közlései.)

65 A baranyai Vörösmarton Arschpolkának (s. ggpolkának) nevezik ezt a táncot. Farukkal megbillentik egymást s utána polkát járnak. Ezután a párok szétválva odamennek a közönséghez, táncra kérik őket, s így már 2 pár táncol tovább stb. – A bukovinai székelyek „köszöntős”, „Ez az Ádámé” néven táncolják ugyanezt a táncot.

66 A Raspát hasonló formában járják a baranyai Dályi hegyen is. (Dalj Planina).

67 A magyarországi délszlávok körében is kedvelt tánc. Lásd Kricskovic Antal: Magyarországi délszláv táncok. Kiadta: A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. 60–63. 1.

68 Itt említünk meg néhány énekes-táncos gyermekjátékot, melyekkel gyűjtésünk során a szlavóniai magyar falvakban találkoztunk. Felsorolásukat azért tartjuk lényegesnek, mert az eddigi irodalom gyermekjátékokat alig említ e területről. Haj szénárom, szénárom. Bujj, bujj zöldág..., Cica ide párom..., Szűröm azt a két utót, Kaskaléla bodoléla, Flórián, Flórián.

69 Itt említünk meg néhány olyan szokásmozzanatot, melyek pár évtizeddel ezelőtt még a menyasszonytáncokhoz kapcsolódtak. A menyasszonytánc helyett vagy mellett

szokásban volt a menyasszonycsók. A menyasszony körbe járt a vendégek között, a násznagy tányéron gyűjtötte a pénzt meg az ajándékokat. „A menyasszonytáncnál régen csókoltak. Még a cigányt is meg kellett csókolnia a menyasszonynak, meg azt a sok gyerköt is.” – Harasztiban és Kórógyon a vacsora után a két násznagy felállított az asztalra egy kivájt tököt, melynek tetejére két szál égő gyertyát helyeztek (Kórógyon hosszában fektetett tökön 2 sorban 4—4 gyertya volt). Amíg a gyertyák égtek, addig, a fiatal párnak együtt kell maradnia a násznéppel. A vőlegény megkísérli eloltani a gyertyákat, meglöki az asztalt stb., de a násznagyok éberen vigyáznak, s az elégett gyertyák helyébe is újat tesznek. Ilyenkor dalolják: „Addig a házamból el nem mégy, Míg három szál gyertya el nem ég” A vőlegény egy óvatlan pillanatban végül is leütötte a gyertyákat, ekkor a fiatal pár elvonulhatott.

⁷⁰ Dalolták Szentlászlón a lakodalmások 1965-ben. Változatát közli Kiss Lajos: A szlavóniai magyar népszíget népzeneje, 21 . dallampélda.

Rezime

Tradicionalne igre mađarske nacionalne manjine u Slavoniji

Malobrojna mađarska etnička grupa u Slavoniji je grupa sa arhaičnom kulturom mađarskog živilja u Jugoslaviji. Grupu sačinjava 4 sela u blizini Osijeka – Rétfalu (Retfala), Szentlászló (Laslovo), Kórógy (Korodi) i Haraszi (Hrastin) sa živiljem od otprilike 3000 duša. Mađari koji su se naselili u Slavoniji u zadnjim talasima seobe naroda, skoro su nestali za vreme turske vladavine, zadržući se u svega nekoliko sela pored Drave. Živeći izolovano od centra gde se govorio mađarski jezik, njihova je kultura sačuvala neke arhaične primese. Izučavanje njihovih plesova može uveliko doprineti otkrivanju istorijskog razvoja mađarskog narodnog plesa i međuetničkih veza sa drugim etničkim skupinama današnje socijalističke Jugoslavije.

Oslanjajući se na uspomene, sećanja i na danas još žive plesove, cilj je ove studije istraživanje plesnog bogatstva i razvoja istoga za poslednjih 80—100 godina. Većina tradicionalnih igara iz ove oblasti spada u stara ili novija nalazišta mađarskih narodnih igara. Stari tipovi igara su devojачke igre poskočice tzv. kalala, reza, derenka (melodije primera od 1 do 7, igre br. 1 i motivi br. 1—20), igra pastira (primer plesa br. 3) igra štapovima (ples br. 2) igra flašama i igra poskočica. Noviji i vrlo popularni primer plesa je čardaš (primer plesa br. 4 i 5). Među svadbenim plesovima nalazimo zabavne igre (igra sa jastucima, igra gusaka) i igre pri kojima se imitiraju životinje (ples žaba). Može se zaključiti da je mađarski tzv. plesni dijalekt u Slavoniji, blizak izvoru igara Južne Mađarske, Južnog Podunavlja, u prvom redu, a u stvari je arhaična vari janta pomenutih.

Autor razlikuje 2 grupe novijeg plesa sa stranim izvorom: 1. Lanac-igra sa Balkana, pozajmljena od susednih Srba i Hrvata (motivi 244 i 254) i 2. Igre parova sa primesom nemačkog i buržuaskog porekla, čije širenje potvrđuje postepenu urbanizaciju seoskih načina igara (primer br. 6—14) Na kraju, autor daje opis na koji se način igre izvode, uključujući i svadbe.

Nekoliko tipičnih primera igara je prostudirano i snimljeno na film, kao što su i svi motivi publikovani.

Dance traditions of the Hungarian ethnic enclave in Slavonia

The small Hungarian ethnic enclave in Slavonia is a group with archaic culture of the Hungarians living in Yugoslavia. The group consists of four villages near Osijek – Rétfalu (Retfala), Szentlászló (Laslovo), Kórógy (Korodi) and Haraszti (Hrastin) – with a population totalling some 3000 spuls. The Hungarians who had settled in Slavonia during the last wave of the migration of nations almost entirely perished during the Turkish rule leaving only a few villages along the Drava River. These lived isolated from the central Hungarian-speaking area and thus their culture has preserved certain archaic traits. The examination of their dances may greatly contribute to revealing the historical development of Hungarian folk dances and the interethnic ties with other ethnic groups of the present day Socialist Yugoslavia.

Relying on reminiscences and on the dances still alive, this study wishes to survey the wealth of folk dances and their development over the past 80 to 100 years. Most of the traditional dances of this area belong to the old or the new layer of Hungarian folk dances. The old dance types are the spring dances of the girls, the *kalala*, the *reza*, the *derenka* (cf. tunes 1 to 7, dance example no. 1 and motives nos 1 to 20), the broom dance (dance example no. 3), the swineherds' dance with sticks (dance example no. 2), the bottle dance and the jumping dance. The new and widely popular type is the czardash (dance examples 4 and 5). Among the wedding dances we come across games (dance with pillows „goose dance”) and animal-imitating dances (frog dance). It may be concluded that the Hungarian dance dialect in Slavonia is organically linked with the dances of South Hungary, of southern Transdanubia, in the first place, being, in fact, an archaic variant of these.

The author distinguishes two groups of the recent dances of foreign origin: 1. the chain dances of the Balkans, borrowed from the recent layer of the neighbouring Serbo-Croatian dances (of motives 244—254) and 2. couple dances with set patterns of German and bourgeois origin whose diffusion testifies to the gradual urbanization of peasant dance life (cf. 6 to 14 dance examples). The author finally gives a survey of the occasions on which dances are performed, including the wedding.

A few typical examples of dances were studied and recorded on film as well as all motives are published in Labanotation.

A magyar parasztság történelemszemlélete

Célkitűzés

A teljesség vagy a végleges megoldás minden igénye nélkül igyekszünk választ keresni arra a kérdésre, hogy a magyar parasztság miként szemlélte a történelmet, benne elsősorban saját szerepét? E kérdés az utóbbi időkben mind gyakrabban hangozik el, főként a legilletékesebb néprajztudományon belül, az eddigi érdemleges eredmények sem teszik azonban az újabb vizsgálódásokat feleslegessé.

A címben szereplő fogalomkörök meglehetősen összetettek, leghelyesebb tehát ezek meghatározásával kezdeni.

A parasztság fogalma

A *parasztság* fogalomköre önmagában is összetett, a még kiterjedtebb *nép* fogalomnál mindenesetre egyszerűbb: 1. az 1848 előtt a lassan kibontakozott, de annál hosszabban tartó *feudalizmus* időszakának *jobbágyságát*; 2. majd 1848 után a *kapitalizmus* korának *parasztságát* jelenti. Bár ez utóbbi az előzőnek szerves folytatása, kettőjük közé mégsem lehet minden további nélkül egyenlőségjelet tenni.

1, A *jobbágyság* alávetett *osztálya* volt a feudalizmusnak és bár rétegződése idővel mindjobban előre haladt, egysége nem bomlott fel véglegesen. Mindenesetre a *mezővárosi parasztpolgárok*, a falusi *telkes jobbágyságok*, továbbá a *házas és házatlan zsellérek*, valamint a *földesúri szolgák* és *cselédek* stb. történelmi szerepe, ennek megfelelően történelemszemlélete is meglehetősen eltérő lehetett, erre azonban korabeli szakszerű gyűjtések híján biztos választ nem adhatunk. Későbbi gyűjtésekből visszakövetkeztetve, a feudális jobbágyság tudatának közös jellemzői lehettek a

következők: a kereszténység előtt elemeket is megőrzött *vallásos világkép*, a röghözkötött *feluközösségi szemlélet*, a feltétlen *úrellenesség* és ennek mintegy ellentétéként a *jó királyba vetett rendíthetetlen hit* stb. A parasztság gondolkodása tehát *feudális* jellegű volt és maradt még sokáig a kapitalizmus időszakában is. Az írástudatlanság által huzamos ideig konzervált *szóbeliség* is közös jellemzője mind a két korszaknak.

2. A *parasztság* nem maradt többé egységes osztálya a *kapitalizmusnak*, hanem kizsákmányolókra, kizsákmányoltakra és közbülső rétegekre bomlott. A sok feudális vonást őrző és vontatottan polgárosodó *gazdag-parasztság* családi munkaerejét meghaladó birtokát állandó idegen munkaerő igénybevételével műveltette, a *középparasztság* etekintetben önálló és egyben önellátó is volt, míg a *szegényparasztság* időszakosan, az *agrárproletariátus* pedig állandóan idegenben való munkavállalásra kényszerült; a századforduló körül megjelentek a mezőgazdasági és az ipari *munkás-ság* közötti kategóriák (kubikosok, erdőmunkások stb.) is.

E meglehetősen éles osztálytagozódás ellenére sem mondható, hogy a paraszti tudat és vele a történelemszemlélet is ugyanígy szétesett. Kapitalizmus kori parasztságunk kulturális szempontból – nagy megszorításokkal – jó ideig még egységesnek vehető, tudata és egyben történelemszemlélete is jóval lassabban alakult át, mint léte. Továbbra is megmaradt, bár az iskola és a sajtó (elsősorban a *ponyva*) hatására nagyot csökkent, a *szóbeliség* szerepe és jelentősége. Ezzel párhuzamosan erősödött a *racionális* szemléletmód és csökkent a vallásos-biblikus világkép fontossága; megmaradt, sőt tartalmában kibővült az úrellenesség és a századfordulóval hanyatlott le a jó királyba vetett hit. Időközben felerősödtek a *szociális* tendenciák; a kizsákmányoltak osztályösztonosságát mind határozottabb osztálytudatosság váltotta fel. A századfordulón megkezdődtek az agrár- és munkásmozgalmak, melyek döntő változást vittek a parasztság gondolkodásába is.

A fiatal magyar néprajztudomány a kapitalizmus időszakában alakult ki, lényegében máig ennek az időszaknak paraszti társadalmát, kultúráját kutatja és alig lépett ki ebből a körből. Mivel a legtöbb kutató egységes osztálynak vélte a parasztságot, a társadalmi különbségekre csak kevéssé figyelt, így a tudati tagozódást is nagyon nehéz nyomon követni. Abban mindenesetre valamennyien megegyeztek, hogy a legszegényebb és egyben legerősebb csoportok (pl. az uradalmi cselédek) őrizték legtöbbszörösen tagolt széles skálán belül arra is felfigyeltek, hogy a *történelem* iránt a falusi középrétegek (középparasztok, kisiparosok stb.) és értelmiségiek tanúsítottak legnagyobb érdeklődést, míg pl. a szinte társadalmon vagy inkább a faluközösségen „kivüli” cselédség a legkevesebbet.

A protestáns vidékek látásmódja általában történetibb, míg a katolikusoké vallásosabb volt. A férfiak mindenütt többet tudtak a közéleti kérdésekről, mint a nők stb. Ilyen és hasonló megállapításokkal gyakorta találkozhatunk, az említett különbségeket többnyire *táji* jellegűeknek tekintik, helyesebb azonban mindezt *fejlesztési fáziskülönbségekként* számon tartanunk.

A magyar néprajztudomány az ország lakosságának a legutóbbi időkig döntő többségét kitevő parasztságra összpontosította szinte minden figyelmét, ezért használjuk mi is a *nép* fogalma helyett a *parasztság* terminust. Mindvégig köztudott volt ugyan a falusi (vándor) *kisiparosság* élénk közéleti érdeklődése és a katonákkal, falusi értelmiségiekkel (iskolamesterek, kántorok stb.) együtt betöltött közvetítő szerepe, e rétegek néprajzi kutatása azonban semmiféle szempontból nem volt kiemelt.

Ma még nehéz lenne még csak megközelítő választ is adni arra a kérdésre: melyek a történeti tudat nemzeti és nemzetközi vonásai, mindenestre a magyar paraszttársadalom szinte „külön utas” fejlődéstörténete (a jobbágyság viszonylag kései kialakulása, sajátos rendi helyzete, a második jobbágyság, a fokozódó zselléresedés stb.), mindenkori éles tagozódása (pl. a kapitalizmus kori három millió koldus) és a történelem menetének alakulása jelentik a legbiztosabb alapot, melyen a nemzetközi motívumokból a népibb-nemzetibb jellegű típusok mindig kiformalódhattak. E történelmi-társadalmi alap azonban nem annyira közvetlenül, mint inkább közvetve jelentkezik a paraszti köztudatban és számolnunk kell az uralkodóosztályok erős eszmei hatásával is.

A történelemszemlélet fogalma

A közgondolkozást, így a paraszti köznapi tudatot is általánosságban két nagy tartományra oszthatjuk: 1. a természeti és a 2. társadalmi tudat szférájára. A történelmi tudat vagy saját szóhasználatunkkal: a történelemszemlélet a társadalmi tudat része, mely azonban központi helyet foglal el és magába olvaszthatja a lokális, (falusi, táji stb.), közösségi (vérségi-rokonsági-nemzetségi-törzsi-népi-nemzeti), osztály-, állami, politikai, jogi és erkölcsi tudat nagyobb részét is; különösen így van ez parasztságunk esetében. A tudomány előtti írástudatlanság vagy szóbeliség fókán nem válik el a természeti és a társadalmi tudat sem: a társadalomban élő ember nem szűnik meg a természet gyermekeként élni, bár közösségi létének alakulása mindinkább pusztán a társadalom fejlődésének függvénye.

A természeti-társadalmi tudat teljes összefonódottságának számtalan

példáját sorolhatnánk fel, itt azonban elegendő lesz két fontosabb kérdéskörre utalnunk. 1. az idő múlása és nagyban vagy kicsinyben való mérés-kélése paraszti körben még a szervezett államélet időszakában is természetközeli: évszakok, holdváltozás, csillagjárás, napszakok, gazdasági munkák stb. szerint történik és minderre számtalan nyelvi mozzanat is utal (hajnalbasadás, telik-múlik az idő stb.), ebbe a *ciklikus* rendszerbe illeszkednek végző fokon az egyházi ünnepkörök is. A látszólag változatlan és körforgást végző természet sugallja bizonyos mértékig az egyéni élet, a társadalmi lét körforgásának, változatlanságának látszatát is. A paraszti időszámítás, ill. időszemlélet csak fokozatosan tud átváltani a *lineáris* elképzelésre, amely a történeti tudat kialakulásának alapvető feltétele. A lineáris időszemlélet kialakulhatott ugyan már a nemzeti fokon is, főként a nemzeti arisztokrácia körében, e tudatforma azonban semmiképpen nem válhatott köztulajdonná, azaz köztudattá. A *visszavonhatatlan és megismételhetetlen idő* lényegében a legújabb korokig ismeretlen fogalom maradt, innen magyarázható és érthető mindaz a sok jelenség, mellyel a folklórban és a köznapi gondolkodásban a legújabb korokig oly gyakran találkozhatunk: pl. a hősök halhatatlansága, visszatérése, az elmúlt korszakok teljes átjátszása az újabbakba, az idő sűrűsödése, a múlt közelsége stb.

A köztudat természetközelsége azonban ennél jóval többet jelent: a természet nemcsak a népköltészetben keret és az emberi élet aktív részese, hanem a köznapi tudatban, így a paraszti történelemszemléletben is. Dózsa parasztforradalmától a századforduló agrármozgalmáig minden megmozdulást égi (üstökös, csillaghullás, véres eső stb) vagy földi (árvíz, földrengés, kétszeri virágzás stb.) jósjelek vezettek be, ill. kísérték; a 18. századi jobbágyi tudatban Rákóczi még esővarázslói szerepet is betöltött és az év hónapjainak megfelelően, 12 varázsló és ugyanennyi sárkány állt rendelkezésére. (Ilyen példát még tucatjával idézhetnénk.) E természetközeli közgondolkodás – ha jóval kopottabb formában is – lényegében máig tart mint ahogyan a közvetlen isteni beavatkozásba vetett hit is csak legutóbb foszlott szerte.

A korábbi köznapi tudat a történelem egész menetét külső isteni beavatkozás művének fogta fel: bűn és bűnhődés, bűnbakok keresése, a megsértett világrend helyreállítása stb. e gondolkodás főbb jellemzői. A természet és a társadalmat mozgató valóságos erők és törvényszerűségek felismerésig nem jutottak el, a fennálló rend volt a mérce, a saját ügyet abszolutizálták, ebből következőleg az ellenfelet minden lehető rossz tulajdonsággal felruházták és semmiféle büntetést nem tartottak eltűzottnak. E szélsőséges gondolkodás maradványai talán éppen a paraszti történelemszemléletet jellemezték legtovább: pozitív hősei csak szélsőségesen jó, a negatív figurák pedig csak rossz tulajdonságokkal rendelkezhettek; a saját ügy védelme minden tettet megszépített (népi betyárromantika) és a népi büntetés épp-

úgy nincs arányban a büntetettel, mint ahogyan pl. a középkorban sem volt. (V.ö. a boszorkányüldözéssel.) A paraszti történelemszemlélet azonban nemcsak általában szubjektív és szelektív, amint legtöbb kutatónk említi, hanem osztályszempontból elfogult és saját faluközösségi normáit viszi át a nagy társadalomra is. (Ennek legszebb példáit utóbb főként a népmesékben találhatjuk.)

A külső isteni beavatkozás feltételezése a paraszti történelemszemlélet számára is lehetővé, sőt adott esetben szükségessé is teszi a különben fel sem ismert történelmi-társadalmi törvényszerűségek *tetszőleges felfüggesztését*: csodás testi és szellemi képességű hősök születnek vagy térnek vissza, a valamikori aranykor is újra visszatérhet; szorongatott helyzetekben égi vagy messziről érkezett idegen hadak segítenek stb. Tények és vágyak, tapasztalatok és hiedelmek látszólag kusza, a népi valóságban nagyon is jól elrendezett szövevényével állunk itt szemben. Mindig megelhetők a valószínű társadalmi-történelmi alapok!

Költészet és valóság (a műfajok kérdése)

Parasztságunk történelemszemlélete vizsgálható *kötött* népköltészeti műfajok (alkotások) és *kötetlen* visszaemlékezések formájában; e két pólus között azonban állandó a tudati „ingamozgás”, következőképpen nem lehet éles vonalhatárt sem megvonni. Amíg a népköltészet ereje eleven, megvan a művészi kiformalódás lehetősége is; minél jobban közelítünk azonban a mához, annál inkább az egyszerű tényközlések, és személyi visszaemlékezések nyomulnak előtérbe. Jobb híján ezekre vetette rá magát a kutatás, amiből számtalan pontatlanság és félreértés adódott. Először tehát ezeket kell eloszlatnunk!

A nemzeti társadalom hivatásos előadót kívánó nagyméretű *bősepiakai* műfajait a feudálizmusban fokozatosan az udvari környezetben elhangzó, a valósághoz közelítő, majd az irodalomba is átlépő *történelmi ének* váltotta fel. A népi szóbeliségben egyidejűleg a hivatásos előadót nem kívánó, magánéleti problémákhoz közeledő történelmi ballada is jelentkezett, újabb korokban pedig a ponyvai história. (Ez utóbbinak már vajmi kevés köze van a történelmi eseményekhez!) A prózai műfajok vonalán -mutatis mutandis- hasonló fejlődés zajlott le: előtérbe került a félig valós, félig költői legenda és monda, majd a különféle visszaemlékezések és elbeszélések (szóbeli „naplók”), ezek egy részét nehéz paraszti kezek írásba is foglalták, és mindjobban terjedt a naptárakba bejegyzett időjárási és történelmi „krónika” is. Míg az új kötött formájú műfajok szinte elsöpörték a korábbiakat, a kötetlen prózaiakról korántsem lehet ugyanezt elmondani: így mindvégig

eleven maradt, sőt sokfelől érkező régiségeket menekített át újabb korokra pl. a tündérmese.

Idők folyamán tehát mindenképpen megkevesbedett azoknak a népköltészeti műfajoknak a száma, aránya, szerepe és jelentősége, melyek segítségével parasztságunk saját történelméről vallott felfogását művészi, általánosító, jelképes formában kifejezhette. A változott viszonyoknak megfelelő új műfajok (a félnépi történeti énekek) általában nem a nép körében alakultak ki, de „válogatott” kisebb részük beilleszkedett a néphagyomány rendszerébe, bekerült a szájhagyományba. E műfaji csatorna is bőven öntötte a felülről érkezett hatásokat népünk tudatába. A hatás a ponyvairodalom, az iskola, a modern hírközlő eszközök megjelenésével tovább folytatódott, így számolnunk kell azzal, hogy népünk történeti tudásának jelentős része eredetileg nem saját tapasztalati-költői összegezése volt, hanem készen kapta másoktól. A népi és nem népi eredet kérdése ma már szinte éppoly kibogozhatatlan, mint ahogyan nem vonhattunk kínai falat a műfajok és a kötetlen elbeszélések, visszaemlékezések közé sem! Különösen nehéz a helyzet a *történeti monda* elhatárolását illetően.

A népköltészet kutatóinak eléggé egyöntetű megfigyelései szerint a valóságos történeti esemény (vagy személy) idejétől és helyszínétől távolodva a korábbi többé-kevésbé hitelesnek tekinthető, olykor meglepő részleteket is megőrző hagyomány mindjobban egyszerűsödik, mintegy „besűrűsödik”: kiemeli a fontosabb mozzanatokot, általánosít, majd – eleven népköltészet esetén – 3—4 nemzedék alatt fokozatosan belép a költői műfajok valamelyikének körébe. Amennyit veszített helyi és konkrét, továbbá valóságosabb jellegéből, annyit nyert időfeletti, nemzetközi és általánosító jellegével. A zártabb népköltészeti műfajok elhalásával e folyamat legfeljebb félútig jut el (egyszerűsödik, de költői képekkel nem általánosít), nehéz helyzetbe hozva a kutatókat. Nálunk ez utóbbi fázis nagyjából a századforduló tájától követhető; legkevésbé talán a történelmi-társadalmi hősökről szóló alkotásokat érintette.

A kutatások kettőssége (elmarasztalás, felmagasztalás)

Parasztságung történelemszemléletének megítélésében hasonló kettősség tapasztalható, mint a folklór egészének esztétikai értékelésében is: egyrészt csalódott, leleplező és elmarasztaló, másrészt rajongó és magasztaló szélsőséges nézetek uralkodnak. E kettősség egyszerre árulkodik a kutatások kezdeti voltára, a nézőpontok, a vizsgálatba bevont anyagok különbségeire, de magának a paraszti tudatnak összetettségére és belső ellentmondásaira is. Néhány fontosabb hibát vegyünk sorra!

A kutatók többsége nem tesz, vagy kényszerűségből nem is tehet kü-

lönbséget a költőileg megformált és az amorf, esetleges történeti hagyományanyag között, így a rajongók inkább a népköltészeti, a kiábrándultak pedig a kötetlen adatok ismeretében általánosítanak. Egyesek egy ideig a parasztságtól amolyan szóbeli történelmet és eseménytárat vártak volna, nem számolva az objektív korlátokkal. (Tudományos mércét *tudomány előtti* szemléletre közvetlenül alkalmazni nem szabad!) A parasztság történeti tudata nem eseménytörténeti okmánytár: ez az osztály, ill. egy-egy csoportja sem az egész világ-, sem pedig az egész hazai történelem menetét nem tekinthette át, nem is tarthatta észben, hanem kizárólag magára (osztályára, falujára stb.) vonatkoztatva tartott meg belőle nem is rossz ízlésre valló válogatást. E szemelvényekben az idő, a személyek, a helyek összetorlódhattak, felcserélődhettek, de a fő vonások még így is kielemezhetők. A parasztságot érintő döntő kérdések mindaddig megmaradtak a tudatban, amíg a történelem, a társadalom fejlődése valamilyen megoldással nem kecsegtetett. Közben azonban mindezek műfajt, formát váltottak, tartalmukban pedig újra és újra időszerűvé, korszerűvé váltak, ugyanakkor közös, korszakokat átívelő vonásaik többnyire még kitapinthatók.

A kutatók menségére legyen mondva: parasztságunk történeti tudatában éppen elegendő hiányosság, ellentmondás és esetlegesség is akad! Ha pl. a mindenütt megtalálható elbeszélő specialistákat nem számítjuk, a legliberálisabban kezelt történeti emléanyag is oly kevés, hogy ezeket a boszorkányhistóriák vagy a betyármondák többszörösen felülmúlják. (Ez utóbbiak viszont már bizvást bevonhatók a történeti tudat körébe!) Az 1848-as néphagyománygyűjtés egyik általánosító tapasztalata pl. az volt, hogy 100 év múltán még azokban a községekben is csak hat 48-as monda maradt átlagosan, melyek közvetlenül is érdekelve voltak ebben a társadalom, a nemzet egészét érintő mozgalomban. (Luby Margit az iskolás történelemtudást kérte számon egy kis falu lakóitól, 6%-ra teszi a tudásátlagot.) A megszürt, történeti fontosságú adatok e hiányaival ellentétben, gyakran meglepően részletező, de kerek egészzé soha ki nem bővülő visszaemlékezéseket is garmadával gyűjthetünk.

A paraszti történeti-társadalmi tudat bizonyos jellemzői legjobban talán ellentétpárokból fejezhetők ki:

elégedetlenség	– beletörődés
ellenzékliség	– befolyásolhatóság
maradíság	– megalapozatlan vágyálmok
lázadás	– jobbagyias alázat
a múlt megszipítése	– a jövőtől való félelem
egyenlőségesszme	– úrhatnamság
bizalmatlanság	– vakhit a jó királyban stb. stb.

Ezek az ellentétpárok esetenként nem egymás megfelelői ugyan, a legtöbb fel is oldható és külön-külön mind meg is magyarázható, mégsem tanulság nélküli és nem is pusztán játék egymásmelletti szerepeltetésük! Paraszt-ságunk társadalmi-történeti tudatára is a *polarizáció*s, a szélsőségek és a közöttünk történő tudati ingamozgás a jellemző, mely legélesebben a hős-alkotásban, a tipizálásban mutatkozik meg.

A felsorolt ellentétpárok a vaskos társadalmi-történelmi valóság talaján sarjadtak, parasztságunk szenvedő részese volt a történelemnek, miközben többnyire hátrálva haladt a jövő felé. Sorsán oly szívesen változtatott volna, ezt számtalanszor meg is kísérelte, máskor inkább kilépett volna a történelem menetéből, de egyetlen igazán nagy szándéka sem sikerülhetett. Így a társadalmi-tudati „hasadást” lélektani síkon is nyomon követhetjük: csüggedés és hiú remények, szeretet és feneketlen gyűlölet, értelem és érzelem, oknyomozás és költői hajlam stb. összegeződnek a történelemszemlélet egészében. Bárhol kezdjük is el a szálakat fölfejtani, mindig az egész szövevény akad a kezünkbe. Jelen alkalommal csak a legfontosabb, közös jellemzőket emelhetjük ki.

A történelmi idő

A kutatók némi meglepődéssel és csalódással tapasztalták, hogy míg a kötött műfajok általában idő felettiek, a kötetlen visszaemlékezésekben az idő sűrűsödik, az időpontok felcserélődnek és hasonló időzavarok keletkeznek. Míg azonban a hagyományos népköltészeti műfajok a költői eszközök segítségével képesek nagy társadalmi-történeti általánosításokra, ezt kötetlen formában ugyyszólván meg sem kísérik. Népünk történeti tudatában a legrégebb korszakokat a török, az egyetlen történelmi választóvonalat pedig 1848 jelenti. Ez időpontok előtt, vagy között zajlott le a honfoglalástól kezdve a kuruc-labanc háborúig minden esemény, amelyet egyáltalán még megemlítenek. A múlt tehát nem halott, mint ahogyan többen is vélték, hanem túlságosan is közel van, belejátszik a közelmúltba és egyszersmind a mába is. (Ez a besűrűsödött vagy időtlen idő az élet látzólagos változatlanságának lehet egyik következménye, valamint az említett természetközeli szemléletnek is.)

A történelmi korszakok torlódásának, a történelmi típusok hasonlóságának megvannak a jól kitapintható törvényszerűségei. A török-tatár-német vagy más idegen, betörő ellenség időbeli cseréje teljességgel érthető, bővebb magyarázatra nem szorul. Kutatóink azt is megfigyelték továbbá, hogy a kuruc és a 48-as személyek és események közötti „helycsere” a leggyakoribb, ugyancsak elegendő magyarázat erre is a két mozgalom közeli eszmei-időbeli rokonsága és végső kimenetele. Az újabb korokban 1848.

eseményeit átszínezi a boszniai okkupáció, esetleg az első és a második világháború; mindezek némileg egymással is cserélődhetnek.

Végeredményben a sűrített idő képzetkörébe utalható néhány olyan jelenség is, mely korszakokon áthúzódik és adandó alkalommal makacsul újra és újra visszatér. Dózsa levert hadai pl. felkerülnek Csaba királyfié mellé az égre, seregének számát szaporítják és visszatérésre várnak, hasonló a helyzet Rákóczi seregeivel. Mátyás királlyá választása, továbbá a Dózsa-féle hadak gyülekezése egyaránt közrejátszhatott egy több évszázadon át visszatérő hiedelemben: pl. 1848-ban azt híresztelték, hogy Petőfi 40.000 főnyi parasztsereg élére állt (Lónyay Menyhért emlékirata 100.000 kaszás parasztról és lengyel tiszti vezetésről tud, hogy a késlekedő pozsonyi országgyűlés ellen vonuljon). 1894-ben a Szántó Kovács-féle mozgalomról is az a hír terjedt el, hogy Makó környékén 1000 főnyi szocialista sereg áll készen, hogy az útközben csatlakozó tömegekkel feltöltődve a főváros felé vonuljon, ott átvegye a hatalmat és kikiáltsa a köztársaságot. Ha ez utóbbi „rémhírt” már nem is vették komolyan, a 48-as híresztelést még mindenki elhitte!

Maga a nép rendszerint nem korszakol, de a hitelesség kedvéért esetenként kínos pontossággal rögzít hónapokat, heteket vagy napokat (sokszor még napszakokat és órákat is), mintha a kisebb egységekhez több érzéke lenne. Könnyedebb műfajokban a *nagyfűlű*, *porosfűlű* vagy *ántivilágot*, komolyabb esetekben pedig a *régi* időket *apáink*, *nagyapáink*, *őseink* idejét emlegeti: Senkiben fel sem vetődik egy pontosabb kronológia igénye, hanem megelégszenek tehát egy valóságos *mesei jellegű* időmeghatározással.

A paraszti emlékezet már régóta nem nemzetiségi és nem vált soha nemzetivé sem, hanem megmaradt kiscsaládi és kis faluközösségi keretek között, ritkán osztálytudattá bővült. Aligha lehet pusztán lélektani oka annak a sokat emlegetett három nemzedéknyi időnek, amely a valóságtól elszakadó mondaképződés időtartamát kiteszi, hiszen itt valójában a *családi faluközösségi emlékezet* kereteivel van dolgunk.

Táj és történelem

A történelem objektív folyamata *időben és térben* valósul meg. Ha e két minőségileg eltérő tényezőt minden áron rangsorolni akarnánk, feltétlenül az időbeliség lenne az elsőség. Épp ellenkező a helyzet a paraszti valóságban és tudatban: a politikai felhőrégiók villámai nem feltétlenül csapnak le minden helysére, a lassú felhalmozódás árán bekövetkező változásokat is többnyire csak akkor észlelik, amikor saját portájukra is beköszönt, így tehát „lent” a kis- és nagytáji kötődésnek jóval nagyobb a szerepe és jelentősége.

Ezeken túlmenőleg, a paraszti történelem-szemlélet köztudottan *lokális* jellegét ennek az osztálynak, ill. osztályainak nagy táji szórtsága is erősítheti. A parasztok számára talán mindenki másnál többet jelent a táji keret, melyben nemzedékeken, olykor évszázadokon át éltek megszakítatlanul és amelyet úgy ismernek, mint a tenyerüket. E táji keretben nem egyszer történelmi események is lezajlanak (törökkori, kuruclabanc harcok, 1848. csatái stb.), melyek valósággal táptalajt nyújtanak a mondaképződésnek vagy legalább a történelmi hagyományok ápolásának. Még nagyobb kötőerőt jelenthetnek e múltékony eseményeknél maradandóbb természeti képződmények (természetes barlang, sziklafok nagy fa stb.), továbbá emberi léte-sítmények és műemlékek (kút, alagút, vár stb.). Egyes eseményekben vagy emlékekben gazdagabb helységek és tájak a népi történelmi hagyományok sűrűsödési csomópontjai.

A paraszti történelem-hagyományok lokális jellegének azonban kettős arculata van: 1. mint vízbe dobott kő körül gyűrűző hullámok, úgy indulhatnak el egyes epikus szerkezetek a valóságos történelem eseményei által érintett pontokról. Időben és térben minél távolabb kerülnek azonban e központtól, annál kevésbé maradnak lokális, konkrét jellegűek, beolvadnak a népi-népköltészeti hagyományrendszer egészébe; 2. ugyanakkor nemzetközi motívumok is megköthetnek egy-egy helyi várromnál, alagútnál és egyéb emléknél, ez esetben inkább *lokalizált*, mint lokális jellegről beszélhetünk.

A parasztság történelmi hagyományai annál részletezőbbek és konkrétabbak, minél inkább helyi keretek között maradnak; olykor minden töredékességük ellenére is meglepő pontosságúak. Ellenkező a helyzet a „falun kívüli” vándorútra kelt hagyománnyal: a megtett idő és távolság arányával válik nemzetivé vagy inkább nemzetközivé, miközben táji jellege letörlődik. Az idegenből bekerült történelmi hagyományok viszont szükségszerűen rögződnek a tájhoz, a helységhez, a kis faluközösséghez, legkevésbé talán a kiemelkedő történelmi hősök és egyéniségek. A befogadás nemcsak lokalizálást, hanem aktualizálást is jelent egyszersmind. Így minden paraszti hagyományban benne feszül a helyi-országos, a nemzeti-nemzetközi ellentétpárja és e feszültség mindenkor kiegyenlítődése eredményezi a történelmi hagyományokat. A kiegyenlítődéssel azonban nem jelent egyenleget: minden fejlődés, és változás az általánosítás, a nemzetközivé válás felé tart: még a Rákóczi-szabadságharc központjaiban is jobban emlékeznek ma már pl. olyan nemzetközi motívumokra, mint az alagútban való menekülés vagy a fordítva felvert patkó és hasonlók, mint magukra a különben szintén mondaszerűen feldolgozott eseményekre vagy a vezérlő fejedelem alakjára.

A parasztságnak ritkán adódtak *nemzeti* élményei, alávetettségéből adódóan kívül is érezte és tudta magát a nemzet egészének körén. Elfogulatlan kuta-

tók jó száz esztendeje hangsúlyozzák, hogy a parsztnak nem volt hazája, csak szülőföldje, nemzetével csak ritka pillanatokban azonosulhatott. Etikintetben nem is lehetett tájékozott, 1848-ban pl. a nép széles tömegei nem ismerték a nemzeti színeket, csak fokozatosan váltak tudatilag is a nemzet tagjaivá. Az első igazán nemzeti élmények a szabadságharcból táplálkoznak (Kossuth szereplése, a csaták, a világosi fegyverletétel, az aradi vértanúk kivégzése); ezeket is többnyire úgy őrizték meg, mint helyi szereplők által átélt vagy látott mozzanatokot. Innen van, hogy minden hézagosság mellett is e mondaanyag olykor rendkívüli aprórészleteket tartalmaz, ami méltán lepte meg egyes kutatóinkat. Bizonyos értelemben tehát az országos hagyományok is helyiekké váltak.

A paraszti történelem-hagyományban alig vannak nemzeti hősök (Mátyás, Kossuth stb.); a róluk szóló visszaemlékezések is inkább *nagytáji*, mint országos előfordulásúak: Zrinyiról pl. Dél- és Nyugat-Dunántúlon, Rákóczi-ról Észak- és Északkelet-Magyarországon, Kossuthról legtöbbit az Alföldön mesélnek, ill. tudnak. Még az izzig-vérig betyárhősök sem országosak: a zalai betyár-mondák Somogyból kerültek át, a felvidéki Tarcalon teljességgel hiányzik a betyár-mondakör, ill. maga az egész költészet. E különbségek mögött részben a történelmi események menete (a török-pusztította és inkább protestáns Alföldön pl. egyáltalán nincs Szent László-monda), részben vallási (a katolikusabb Dunántúlon kevesebb a Rákóczi-hagyomány) lényegében a fejlődésből adódó különbségek rejtőznek. Ez utóbbira jellemző példa az ország Rákóczi-hagyományokban leggazdagabb két vidékének meglehetősen különbsége: a régiesebb abauj-zempléni hagyományokban a fejedelem nagyerejű, óriás népi hős, míg Szabolcs-Szatmárban pompakedvelő barokk főúr; mindkét helyen azonban népbarát, szabadságszerető és németellenes egyéniség is.

Tömegek és tömegmozgalmak, paraszti „programok”

Parasztságunknak még az *egyéni előadók* által megfogalmazott történelmi hagyományai is elsődlegesen *közösségi* jellegűek, ez esetben a közösség első-sorban faluközösséget és csak ritkán osztályközösséget jelent. Az osztályá, főként tudatos és harcos társadalmi csoporttá szerveződésnek csak elvétve és akkor is súlyos következményekkel terheltnek voltak meg a feltételei. A néphagyomány közösségi jellege kifejezi ugyan hordozói élményeit, vágyait és törekvéseit, összegezi tapasztalatait is, ám mindenfelé szinte áthághatatlan korlátokkal körülvéve A parasztságot épp úgy kívülről kell harcra megszervezni, mint ahogyan az ipari munkásságba is kívülről oltják bele az osztálytudatosságot.

Parasztságunk történelmi hagyányaiban legutóbb nagy gonddal

kutattuk a Dózsa-féle parasztforradalomra vontkozó visszaemlékezéseket és adatokat, mint amelyek korai és szép példái lehetnének a haladó forradalmi, hagyományok fennmaradásának. Az említett vizsgálódás eléggé felemás eredménnyel járt, mintha csak népünk feledte, hűtlen lett volna Dózsa szelleméhez! Mivel időközben népköltészeti-irodalmi műfajváltás következett be, Dózsa alakja és forradalma mélyen az irodalmi és szóbeli költészet felszíne alá szorult, ott sok-sok nemzedék után helyszínt, nevet cserélve töredékesen maradhatott fenn a szóhagyományban (a századforduló táján már úgy emlékeznek rá, hogy az előzőleg olajba mártott Rákóczit ültetik izzó trónra, mert népének jót akart!), ill. egyes vonások színezhették az újkori történelmi hősök és tömegmozgalmak időszerű folklórját. A vallásilag-politikailag megosztott ország a jó királyba vetett hit alapján úgy tekintett később vissza a mátyási időkre, mint valóságos aranykorra, így Dózsa helyett Mátyás király (és némelyik utódja) lett a szociális igazságtévő hős! Dózsától-Mátyástól kezdve majdnem minden uralkodónk vagy nemzeti hősünk örökölte a szociális vonásokat; sőt „visszamenőleg” megkapta maga Csaba királyfi is (hozzá csatlakoztak Dózsáék), utólag pedig legkésőbbi „paraszthősünk”, Rudolf királyfi; bizonyára a betyárhagyományokban is bőven lennének még parasztforradalmi vagy legalábbis szociális vonásokat, hiszen mindezek a hősök elsősorban a vagyoni különbségek kiegyenlítésére törekedtek. A paraszthadak pedig szinte kísértetként álltak állig fegyverben egész újkori történelmünk folyamán, hogy hol az uralkodókat, hol pedig az uralkodóosztályokat riogassák. Még a századforduló körüli agrár-mozgalmakban is találkozunk velük.

A parasztság történelmi hagyományai tömegeket egyáltalán nem ábrázolnak, kiemelkedő hősökbe sűrítik a közösségi ideálokat; nem fogalmazzak még harci programot sem, legfeljebb biblikus képekkel helyettesítik és a nemzetközi folklór közismert motívumai segítségével fogalmazzák meg vágyaikat és törekvéseiket. Ilyen mindvégig időszerű maradt és épp ezért új és új formában makacsul visszatérő paraszti „programont” a feudális hierarchiával szembeállított ősi, eredendő *egyenlőség*, az ebből fakadó *vagyonközösség* gondolata; a korabeli biblikus *síralomvölgy*-elképzelés, melyet a paraszti sérelmek egész tárháza táplált szüntelen. Ezzel ismét csak szembe van állítva a ködös múltba vesző hajdani *aranykor* (paradicsom, Kánaán, János pap országa stb.), mely vissza is térhet, ámbar népünk a jövőt inkább tekintette sötétbeugrásnak, mint új, eljövendő aranykornak. Mindezek a végső-kig sarkított és idealizált ködképek, de a századfordulóig paraszti szellemi „köztulajdonban” voltak és csak a tudatos agrár- és munkásmozgalmak hatására koptak ki a közgondolkodásból.

A paraszti á' modozás és vágyálmok kergetése soha nem zárta ki azonban, hogy adandó alkalmakkor népünk fegyvert ne fogjon saját érdekében: az említett közösségi eszmék minden korlátuk ellenére sem jelentettek cselek-

vési akadályt! Ha másként lett volna, mindig hallgattak volna a fegyverek és a kaszát is csak fűvágásra, aratásra használták volna eszközül. A századforduló tájától pedig eléggé egyenes az út 1919-ig, majd 1945-ig.

Parasztágunk történelmi hősei

A népi hősök általában „sűrített” társadalmi típusok: olykor 5—6 nemzedék legjobb tulajdonságait, a tömegek ideáljait testesítik meg és vezetik is őket vagy éppen helyettük cselekszenek. Bár a feudális jobbágyság nem sokat tudhatott a polkitikai felhőrégiók viharaiából, a történelmet nem annyira alakította, mint inkább csak elszenvedte és nem is volt része a feudális nemzetnek, mégsem volt közömbös hazája sorsa iránt. Hősei természetesen majdnem mindvégig feudális királyok (Szent László, Mátyás és mások), főurak (Rákóczi) voltak és csak a 19. században jelentkeztek ízig-vérig népi hősök (a betyárok), mégis korábbi úri hőseit is igazolhatóan jó ízléssel válogatta ki és ruházta fel az általa elképzelt, lehető legjobb tulajdonságokkal. Osztály ösztöne csak ritkán csapta be, egyik nagy történelmi tévedése volt a jó királyba vetett feltétlen hit. A mindenkori király azonban nem volt más, mint a mondai igazságos Mátyás törvényes utódja, aki természetes és hatalmas szint (mesei méretű) szövetségese volt a népnek a helyi urakkal és kiskirályokkal szemben. Igaz, a jó király illúziója fékezte Rákóczi és Kossuth szabadságharcának lendületét, ám az igazán jó királyok nevét valóban megőrizték, mondákban össze is kapcsolták őket és Habsburg uralkodó egy sem került be ezek közé. (Rudolf királyfi sem volt tényleges király, Kossuth halála után e nagy 48-as hős örökébe lépett!)

A feudális királyok és főurak, valamint udvari vitézeik sok közös vonást őriznek: nemcsak a trónt, hanem a népbarát, szociális, hősies és hasonló vonásokat is „örökölték” egymástól. Csak aki nem ismeri a parasztság gondolkodását és a folklór törvényszerűségeit, az lepődhet meg rajta, hogy Kossuth éppúgy kapáltat az urakkal, mint korábban Mátyás király, és mindketten álruhában járnak az országot: egyikük a kolozsvári bírót, másikuk pedig az egyik katonatisztet leckézteti meg. Az sem kivétel, hogy a 18. században, egyesek Rákóczit Mátyás egyenesági leszármazottjának tartották, Kossuthról pedig el volt terjedve: Rákóczi ő, csak más néven tért vissza!

A királyi-főúri, valamint a vitézi hősök a feudalizmus hosszú évszázadai és az egymástól örökölt sok közös vonás ellenére sem maradtak teljesen változatlanok, hanem mindig megfeleltek saját koruk ideáljának: Szent László pl. még epikus kunverő hős, lovag és szent életű férfiú egy személyben, Mátyás király viszont merőben más: világias gondolkodású, tréfakedvelő, népbarát és szociális igazságtévő, akinek keményen adóztató, valamint

törökverő szerepe később elhalványult. (Az ellenséggel szemben udvari és helyi hősök veszik fel a küzdelmet, mint pl. Toldi, Kinizsi, sőt maga Dózsa is, később Turi György, vitéz Kádár István, Toronyi Tamás és még sokan mások). Rákóczi fejedelem szabadságszerető, népbarát és németellenes barokk főúr; mozgalmának szociális vonatkozásai a néphagyományból szinte feltűnően kilugozódtak. Annál bővebb és szociálisabb a Kossuth-kép: őt viszont elsősorban a jobbgység felszabadítójának tekintik és csak másodszorban a szabadságharc szervezőjének és vezérének; egyébként cseles, furfangos politikus is, vonásai mindenkiénél modernebbek.

A törökverő és közrendű kuruc vitézeket nem számítva, elég későn, csak a 19. században bukkannak fel azok az ízig-vérig népi hősök, akik a korábbi feudális urak helyébe lépve osztanak a maguk módján igazságot; ezek a hősök a parasztság megszépített ideáljai: a *betyárok*. Vezető szerepük csak lassan-lassan alakult ki, elsősorban az Alföldön és a Dunántúlon, de még huzamos ideig osztozniok kellett a dicsőségben említett feudális hősökkel.

Ha a társadalmi szempontból eléggé eltérő rendű-rangú, időben pedig nagy korszakokat átélő hősök közös vonásait akarjuk megragadni, elsősorban a népbarátság és a szociális igazságtézés az, mely tulajdonságok mindegyiküket összeköti: Csaba királyfitól Rudolf trónörökösig szinte alig van hősünk, aki e jeles vonásokkal ne rendelkezne, Dózsa bukása után különösen! A vagyon igazságosabb (egyenlő) elosztása, a kapzsiság büntetése, a munka megbecsültetése, a hivatali visszaélések megtorlása stb. voltaképpen ugyanegy töről fakadó vonások és munkál mögöttük az elbukott paraszti forradalmakért vett elégtétel a vágyál'mok, melyek oly sokára válhattak valóra.

A népi polarizáló gondolkodás- és ábrázolásmódnak megfelelően, a minden jótulajdonsággal felruházott pozitív hősök mellett ott vannak az ellentétek, tehát mindenféle rossz tulajdonsággal ellátott negatív figurák (Rákóczi mellett Károlyi, Kossuth mellett Görgei, Rózsa Sándor mellett Ráday stb.). Míg azonban a rokonszenves hősöket viszonylag árnyaltabban, az ellenszenves szereplőket csak néhány vonással (kém, áruló, kapzsi stb.) jellemzik. Ez utóbbi figurák betölthetik a bűnbak szerepét is. (Görgeit pl. a mintegy 36 korabeli félnépi dalból 32 tartja árulónak; a szóbeli visszaemlékezések majdnem fele neki tulajdonítja a szabadságharc elvesztését; később, a fiatalabb nemzedékek tudatában valamelyest enyhül ez a sötét kép. (A népi közfelfogást ez esetben is befolyásolta a korabeli műveltebb rétegek, egyének véleménye; ám ellenkezőjére is van példa: a rokonszenvezőknél jóval kevesebb az az értelmiségi, aki teljes utasítással kezeli a betyár kérdést, a népi betyárromantika mellett élt és virágzott irodalmi megfelelője is, szerves és bonyolult kölcsönhatásban fonódva össze egymással. Ráday betyárírtó tevékenységét írástudóink máig ellenszenvvel említik.

Összegezés

Parasztságunk történeti tudata változó, összetett és ellentmondásos fő vonásai azonban megragadhatók. Nem annyira a jobbágyi rétegződés vagy az újkori paraszti osztálytagozódás miatt fragmantált, hanem inkább a sűrített idő és főként a lokalizáltság miatt. Választott hősei átlépnek ugyan ezeken az idő-, és térbeli kereteken, de ők sem az események vezéralakjai, hanem voltaképpen sűrített, tipizált közösségi ideálok. A parasztság útjai végzetesen és végképp elváltak a nemességétől: nincs közös történelmük és parasztságuk csak önmagára vonatkoztatva őrzött meg valami kevés töredéket a magyar múltból. E töredékek is sokkal inkább jól ismert nemzetközi motívumok, mint helyhez, időhöz, nemzethez vagy néphez valóban köthető elemek. A kerek, egész típusok kialakítása a konkretizálás természetesen népi-nemzeti jellegű. A paraszti tudat sem kötött, sem pedig kötetlen formában nem követi az idő múlását, a társadalom fejlődését, költői műfajai esetleg jelképesen sűrítve fejezik ki a nagy, átfogó történelmi szakaszokat. Sikertelen harcai és soha fel nem adott reményei, vágyai egyaránt jelentkezhetnek, ha nem is lép ki tartósan falusi közösségéből, figyel a világra, általánosít, hőseit jó ízléssel válogatja meg. Nem lépett ki a történelemből sem, nem is szándéka szerint alakította, de mindig részt vállalt a harcokban, melyek a fejlődést előbbre vitték.

Irodalom

- Arany János* Naiv eposzunk. In: Összes Művei, X. Bp. 1962, 264—274.
Arany László: A magyar politikai költészetéről. In: Budapesti Szemle 1874, 88—131.
Balassa Iván: Karcsai mondák. UMNGy, XI. Bp. 1963.
Bálint Sándor: Régi szegedvidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról él a Rákóczi-nótáról. In: Ethn. 1953. 290—292.
Bausinger, Hermann: Formen der „Volkspoesie“. Tübingen, 1968.
Békés István: Magyar ponyva Pitaval a 18. század végétől a 20. sz kezdetéig. Bp. 1966.
Böckel, Otto: Psychologie der Volksdichtung. Leipzig-Berlin, 1913.
Böckel, Otto: Die deutsche Volkssage. 2. Aufl. Leipzig-Berlin, 1922.
Burde-Schneidewind, Gisela: Zur Katalogisierung historischer Volkssagen. In: Acta Ethn. 1964, 27—41.
Christiansen, Reidar: The Migratory Legends. Helsinki, 1958. FFC 175.
Dankó Imre: A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. In: Ethn. 1956, 519—535.
Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete. Bp. 1953.
Dienes András: A legendák Petőfije. Bp. 1957.
S. Dobos Ilona: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséhez. In: Ethn. 1964, 198—217.
S. Dobos Ilona: Tarcsl története a szóhagyományban. Bp. 1971.
Dömötör Tekla-Katona Imre-Ortutay Gyuly-Voigt Vilmos: A magyar népköltészet. 2. kiad. Bp. 1969.

- Erdei Ferenc*: A magyar paraszttársadalom. Bp. (1942).
- Erdélyi János*: Népdalköltészetünkről. In: Népdalok és mondák, II. Pest, 1847. 371—478.
- Esze Tamás*: A kuruc költészet problémái. In: Irod. tört. 1951, 31—47.
- Esze Tamás – Kiss József – Klaniczay Tibor*: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953.
- Esze Tamás-Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-hagyomány mozgósító szerepe a 18-században. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. 1711—1790. Szerk. Spira György. Bp. 1952.
- Ferenczi Imre*: Rákóczi alakja az abauj-zempléni néphagyományban. In: Ethn. 1960, 389—436.
- Ferenczi Imre*: Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. In: Ethn. 1966, 49—73.
- Ferenczi Imre-Molnár Mátyás*: Fordulj, kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Vaja, 1972.
- Fóti Lajos*: A Toldi-monda problémája. In: Fil. Közl. 1958, 507—514.
- Gaál Jenő*: Az alföldi munkásmozgalom. Bp. 1891.
- Gabona Béla*: A magyarországi agrármunkásmozgalom története. 1890—1900. Bp. é.n.
- Gomme, Georg Laurence*: Folklore as an Historical Science. London, 1908
- Gorkij, Maxim*: Valóság és irodalom. Bp. 1964.
- Grim, Jacob-Grim, Wilhelm*: Deutsche Sagen. München, 1965.
- Hegedűs Lóránt*: Kossuth Lajos, legendák hőse. Bp. (1935.)
- Hermann, Antal*: Rudolf királyfi a mondában. In: Ethn. 1916, 1—20.
- Horváth Cyrill*: Szent László legendáink eredetéről. Bp. 1928.
- Imre Sándor*: A népköltészetről és népdalról. Bp. 1900.
- Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia, I—II. 2. kiad. Bp. 1929.
- Kálmány Lajos*: Szeged népe, I. Arad, 1881; III. Szeged, 1891.
- Kálmány Lajos*: Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952.
- Katona Imre*: Útmutató a történeti népköltészet gyűjtéséhez. Bp. 1954.
- Katona Imre*: A népi epika újkori átalakulása egy társadalmi csoport körében. In: MTA I. Oszt. Közl. 1962, 178—230.
- Katona Imre*: Historische Schichten der ungarischen Volksdichtung. Helsinki, 1964, FFC 194.
- Katona Imre*: Az agrármozgalmak ösztönössége a kubikosmozgalmak tudatossága. In: Tiszatáj, 1966, 576—578.
- Király István*: Dózsa-kultusz a századforduló parasztmozgalmaiban. In: Tiszatáj, 1972, 28—41.
- Klaniczay Tibor*: Régi magyar irodalom és folklór. In: Irod. tört. 1949, 205—215.
- Kovács Valéria*: Szigetvári történeti néphagyomány, I. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1961, Pécs 1962. 129—138. II. 1962. Pécs, 1963. 249—285.
- Köhler, Erich*: Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik. München, 1956.
- Köpeczi Béla-Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955.
- Luby Margit*: Népiünk történeti tudásáról. In: Társad. tud. 1938, 169-176
- Lüthi, Max*: Volksmärchen und Volkssage. Bern-München, 1961.
- Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. I. Bp. 1907.
- Márki Sándor*: Dózsa György. Bp. 1913.
- Moór Elemér*: A Toldi-monda és német kapcsolatai. Bp. 1914.
- Ortutay Gyula*: Rákóczi két népe. Bp. é.n.
- Ortutay Gyula*: Parasztságunk élete. 2. kiad. Bp. 1948.
- Ortutay Gyula*: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. In: Ethn. 1952, 263-307.

- Ortutay Gyula*: Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. In: Ethn. 1962, 497-511.
- Péter László*: Rózsa Sándor, a népdalok hőse. In: Délmagyarország, 1971. nov.7.
- Péter László*: Dózsa és Szeged. In: Tiszatáj, 1972, 6, 22-25.
- Peuckert, Will-Erich*: Deutsches Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel. Berlin, 1938.
- Putyilov, B.N.*: Russzkij isztoriko-peszennüj folklor 13-16. vekov. Moszkva-Leningrad, 1960.
- Redfield, Robert*: The Little Community. Peasant Society and Culture. Chicago, 1961.
- Röhrich, Lutz*: Sage. Stuttgart, 1966.
- Sándor István*: Világos és Arad a magyar nép hagyományaiban. In: A MTA II. Oszt. Közl. 1953, 105-186.
- Sándor István*: Így őrzi emléket a néphagyomány. In: Magyar Hírlap, 1972. jun. 22
- S. Sándor Pál*: (szerk.): Parasztságunk a Habsburg önkényuralom korszakában. 1849-1867. Bp. 1951.
- Schmidt, Leopold*: Die Volkserzählung. Märchen, Sage, Legende, Schwank. Berlin, 1963
- Simon Péter*: A századforduló földmunkás- és szegényparasztmozgalmai. 1891-1967. Bp. 1953.
- Solymossy Sándor*: Toldi-mondánik. In: Ethn. 1921, 125-126.
- Solymossy Sándor*: A Toldi-monda keletkezése. In: Irod. tört. Közl., 1925, 9-11.
- Solymossy Sándor*: Monda. In: A Magyarság Néprajza, III. Bp. 1943. 160-209.
- Szabó István*: Jobbágyság-parasztság. Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. In: Ethn. 1965, 10-31.
- Szendrey Zsigmond*: Történelmi népmondák. In: Ethn. 1920, 45-49; 1921, 130-133.
- Szendrey Zsigmond*: Történelmi népmondáink. In: Ethn. 1923-24, 143-149; 1925, 48-53; 1926, 29-35, 78-86, 132-138, 183-187; 1927, 193-198.
- Takács József*: A földmunkásmozgalom története. Bp. 1926.
- Takács Lajos*: Históriaok-históriák. Bp. 1958.
- I. Tóth István*: Parasztmozgalom az Erdélyi Ércegségben 1848-ig. Bp. 1951.
- Varga Imre*: A kuruc költészet kérdésének története. In: Irod. tört. Közl. 1961, 19-31.
- Voigt Vilmos*: A mondák műfajai osztályozásának kérdéséhez. In: Ethn. 1965, 200-217.
- Wellmann Imre*: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. 1711-1790. Szerk. Spira György. Bp. 1952.
- Zolnai Béla*: Mátyás mondáink eredete és fejlődése. In: Irod. tört. Közl. 1921, 126-137.
- Zsirmunszkij, V. (M)*: Narodnütj geroicseszkij eposz. Szravnitelne isztoricseszkie ocserki. Moszkva-Leningrad, 1962.

Rezime:

Istorijsko gledište mađarskog seljaštva

Ne pretendujući na konačno rešenje ovog problema autor traži odgovor na pitanje – kako je mađarsko seljaštvo gledalo na istoriju i u njoj na sopstvenu ulogu? U poslednje vreme ovo pitanje se često postavlja u etnološkim istraživanjima.

Istorijska svest seljaštva je promenljiva, složena i protivurečna. Nju karakterišu sledeće bitne crte. Više usled zgusnute vremenske dimenzije i prostorne određenosti, a manje usled klasnog raslojavanja seljaštva u novom veku, ona je fragmentarna. Njeni izabrani junaci doduše prerastaju ove vremenske i prostorne okvire, ali u stvari nisu vodeće ličnosti istorijskih događaja, već su kondenzovani, tipizirani ideali seljačkog društva. Mađarsko seljaštvo i plemstvo nemaju zajedničku istoriju – njihovi putevi se sudbinski razilaze. Tako je seljaštvo samo u odnosu na svoju istoriju sačuvalo neke fragmente iz mađarske prošlosti. Ali i ovi fragmenti su više poznati međunarodni motivi, no događaji koji se mogu vezati za određene vremenske i prostorne okvire i za život neke određene nacije ili naroda. Svest seljaštva ni u slobodnoj ni u vezanoj formi ne prati hod vremena, društveni razvitak, njeni poetsko-izražajni oblici eventualno simbolično, zgusnuto obuhvataju velike istorijske periode. Iako trajno ne napušta svoju seosku zajednicu, prati događaje u svetu, uopštava, svoje junake bira sa dobrim ukusom. Seljaštvo, iako nije stvorilo i formiralo istoriju, uvek je bilo prisutno u borbama za napredak i bolji život.

Историческая точка зрения на венгерское крестьянство

Не претендуя на окончательное решение этой проблемы, автор ищет ответ на вопрос: как венгерское крестьянство смотрело на историю и на собственную роль в истории? В последнее время этот вопрос часто задается в этнологических исследованиях.

Историческое сознание крестьянства изменчивое, сложное и противоречивое. Его характеризуют существенные черты. Оно фрагментарно больше вследствие сжатых временных и пространственных размеров, а меньше вследствие классового расслоения крестьянства в новом веку. Правда, его избранные герои перерастают эти временные и пространственные рамки, но они не ведущие личности исторических событий. В самом деле, они типичные идеалы крестьянского общества. Венгерское крестьянство и дворянство имеют особую историю – их пути судебно расходятся. Таким образом только в отношении на свою историю, крестьянство сохранило некоторые фрагменты из венгерского прошлого. Но и эти фрагменты прежде знакомые международные мотивы, чем события, относящиеся к определенным временным и пространственным рамкам и к жизни определенной нации или народа. Сознание крестьянства не следит за временем и общественным развитием. Его поэтически-выразительные формы эвентуально символично, сжато охватывают большие исторические периоды. Хотя и крестьянство не покидает окончательно свое общество, оно следит за событиями, обобщает своих героев, выбирает с хорошим вкусом. Несмотря на то, что крестьянство не создало и формировало историю, оно всегда участвовало в борьбах за прогресс и лучшую жизнь.

műhely

Sáfrány Ferenc és Szekeres Zoltán

Az egyetemi hallgatók szociális összetétele és a tanulmányi eredmény korrelációja

Az oktatás osztályszempontú általános problematikája

A szociálpolitikai célok realizálása az iskoláztatásban – hogy társadalmi rendszerünk feltételei között a munkásosztály és a munkások döntő szerepet játszanak társadalmi és gazdasági életünkben –, megköveteli a tanügy és a társadalmi-politikai szervezetek magasfokú aktivitását az öngazgatású társadalomban.

A szociális különbségek csökkentésére irányuló törekvések a következőképpen nyilvánulnak meg. A szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok között a tanügyre, az iskoláztatásra vár az a feladat, hogy a szociális különbségeket enyhítse és fokozatosan leküzdje. Ebben a társadalmi folyamatban az iskoláztatás szerepe, az új káderok nevelése és képzése, kik meghatározott szerepet töltenek be gazdasági és társadalmi életünkben.

Az iskoláztatásnak és a társadalmi-politikai szervezeteknek olyan általános feltételeket (anyagi, káderösszetétel) kell teremteni, amelyek lehetővé teszik a fiatal nemzedék számára a tanulást és a továbbképzést, függetlenül a szülők anyagi helyzetétől. Az öngazgatás az iskolákban meg kell, hogy szüntesse azokat a negatív jelenségeket, amelyek a család hátrányos anyagi helyzetéből, valamint egyes iskolák nehézségeiből erednek. Az öngazgatás az iskoláztatásban nem korlátozódhat csupán a jobb anyagi helyzetben lévő tanulók tudásának fokozására, továbbfejlesztésére. Az iskoláknak követni kell az oktatás és nevelés eredményeiben nyilvánuló törekvéseket, egyrészt azon diákoknál és fiataloknál is, akik hátrányos szociális környezetből és iskolákból kerülnek ki, másrészt azon diákoknál, akik előnyösebb feltételek mellett tanulhatnak. A tanügyi dolgozóknak sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni a munkás, vagy földműves családból származó gyerekek és ifjak számára, kik nem rendelkeznek megfelelő anyagi és egyéb adottságokkal.

Az iskolák kötelesek azonos feltételeket biztosítani a munkás és paraszt fiatalság fejlődéséhez is. A szülők kedvező anyagi helyzete és az iskolák előnyösebb feltételei nem adhatnak jogot a felső vagy magasszakképzettség eléréséhez, csak meghatározott szociális helyzetben lévő fiatalok számára.

Ilyen feltételek mellett az iskolákra jelentős szerep hárul a szociális különbségek felszámolásának és az öngazgatású társadalom szociálpolitikai feladatainak elérésében, melyeknek eredményeként mindenki elfoglalja a társadalomban azt a helyet, amely képességeinek és tudásának megfelel. Csak ilyen feltételek mellett járulhat az iskoláztatás a szociális különbségek forrásainak csökkentéséhez, majd végül a megszüntetéséhez.

A kutató munka eredménye rámutat arra, hogy a kötelező nyolcosztály kulcsszerepet tölt be a szociális különbségek reprodukálásában. Ezért elengedhetetlenül szükséges harcot folytatni az olyan felfogások ellen, amelyek síkraszállnak és helyeslik a kötelező nyolcosztályos iskolarendszerben eddig használatos módszereket. Nem fogadhatók el azok az elvek sem, melyek csak a közép- és felsőfokú iskolák reformját írják elő, de elhanyagolják az alsóbb fokúét.

A vizsgálatból kitűnt az is, hogy az iskoláztatás második fokán már jelentős differenciálódások jelentkeznek, maguk az iskolák között, a szociális problémák leküzdésében. A gimnázium, mint minőségileg a legjobb másodfokú iskola, a szociális különbségek megoldásánál, az összes középiskolák közül, legkevesbé veszi ki részét. A szociálpolitika céljainak elérésére az iskolákban ki kell fejleszteni a társadalmi felelősség tudatát. Minden községet kötelezni kell arra, hogy megfelelő alapot és feltételeket teremtsen a munkásfiatalok és az arra rászorulóknak továbbtanulására. Épp e feltételek hiánya okozza azt a jelenséget, hogy a munkáscsaládok gyermekei munkások, az értelmiségi családok gyermekei pedig értelmiségiek lesznek.

Ezen feltételek gyakorlati megvalósítását a következők szolgálják:

- ingyenes tankönyv és tanszerek,
- az ételmezés megszervezése,
- a gyermekek továbbtartózkodásának lehetősége az iskolákban megfelelő szakfelügyelet mellett,
- gyermeküdülőkben való nyaralások megszervezése és
- különféle egyéb segélyek.

Mindezt és más hasonló akciót támogatni és népszerűsíteni kell. Mindezek mellett külön ki kell emelni a tehetséges munkás és parasztfiatalok ösztöndíjazását szorgalmazó akciókat.¹

¹ A bevezető a „Szociális-gazdasági különbségek és a legalacsonyabb személyi jövedelemmel rendelkező munkások helyzete Vajdaságban” c. munka alapján készült.

Az újvidéki egyetem karai hallgatóinak strukturái

A következőkben bemutatjuk az újvidéki egyetem nyolc karán az 1971/72. iskolaévben beiratkozott rendes hallgatók strukturális összetételeit.

1. sz. táblázat

A hallgatók középiskolai végzettsége és az ott elért eredmény

Kar	Gimnázium	Megf. közép isk.	Egyéb köz. isk.	Össz.	Kitűnő	Jeles	Jórendű	Elég-séges
Közgazdasági	353	372	2	727	59	118	337	213
Gépészeti	98	233	5	336	91	159	79	7
Orvosi	146	12	—	158	109	35	14	—
Mezőgazdasági	164	203	80	447	24	52	243	128
Jogi	430	85	7	522	65	196	254	7
Term. tudom.	250	99	—	349	152	92	71	34
Technológiai	214	171	1	386	56	93	196	41
Bölcs.	323	47	16	386	72	89	163	62
össz.	1978	1222	111	3311	628	834	1357	492

A táblázati adatokból megállapítható hogy az Egyetem kereteiben működnek úgynevezett „elített”-Karak, ahova csak a középiskolások legjobbjai kerülhetnek be. Ilyenek az Orvosi, Természettudományi és a Gépészeti Karok. Már ez a jelenség egymagában is egy bizonyos mértékű szociális különbséghez vezethet, amiről a bevezetőben is szó volt, mert feltételezhető, hogy az értelmiségi családok gyermekeinek sokkal könnyebb elérni a középiskolai kitűnő vagy jeles eredményt, mint a munkásgyerekeknek.

2. sz. táblázat

A hallgatók szociális eredete

Kar	Össz.	Tiszt.	Munkás	Mezőgazd.	Szabad foglalk.	Egyéb
Közgazdasági	727	261	262	183	14	7
Gépészeti	336	98	110	77	—	51
Orvosi	158	77	16	13	11	41
Mezőgazdasági	447	216	131	75	2	23
Jogi	522	252	64	115	25	66
Természettudományi	349	153	74	62	11	49
Technológiai	386	159	151	76	—	—
Bölcsészeti	386	128	94	65	—	99
összesen	3311	1344	902	666	63	336

3. sz. táblázat

A hallgatók nemzetiségi összetétele

Kar	Össz.	Szerb	Horvát	Szlovén	Macedón	Crn. Ma- gorai	Ma- gyar	Más vajd. nemz.	Jugo- szláv	Egyéb
Közgazda- sági	727	355	59	2	3	76	97	6	98	31
Gépészeti	336	261	10	2	1	8	18	8	20	8
Orvosi	158	98	10	2	1	3	27	4	2	11
Mezőgazda- sági	447	308	31	—	5	23	33	8	33	6
Jogi	522	313	44	—	—	45	55	19	44	2
Termész. tudom.	349	236	10	—	—	19	32	9	40	3
Technol.	386	257	4	2	3	30	42	7	36	5
Bölcsész.	386	191	22	2	1	16	63	24	64	3
Összesen	3311	2019	190	10	14	220	367	85	337	69

A hallgatók szociális eredetét figyelve kitűnik, hogy az össz beiratkozott egyetemisták döntő részét, mintegy 40%-át a tisztviselő családból származó fiatalok képezik, míg a munkásszülők gyermekei e szám 29%-át teszik ki. Az össz beiratkozottaknak csak 20%-a földműves családból származó. A táblázat azt is bizonyítja, hogy a beiratkozott munkás és parasztfiatalok nem arányosan oszlanak meg az egyes karok között, hanem bizonyos egyetemi karokra korlátozódnak.

A vizsgált minta metodológiai magyarázata

A vizsgálat alanyai: a szabadkai Közgazdasági kar 1971/72. évfolyamából az Ipari tagozat és a Magyar csoport hallgatói, azzal a feltétellel, hogy a szociológia vizsgát letették. A felmérés az 1971/72. évfolyam három vizsgaidőszaka (június, szeptember, október) után készült.

Az elemzésnél a Közgazdasági karon működő szakok statisztikájából kiindulva az Ipari tagozatot vettük alapul. E szak szolgálja legreálisabban a vizsgálat céljait. A fent említett statisztikából ugyanis egyrészt az tűnik ki, hogy az elmúlt időszakról napjainkig a Kereskedelmi szakon a hallgatók középszintű átlageredménye a legjobb, a Mezőgazdasági szakon pedig a leggyengébb volt. A vizsgálat alanyául vett Ipari szak eredménye viszont e kettő között mozgott.

Másrészt a tagozatok között szociális eredetű megoszlás is észlelhető. A Kereskedelmi szakra túlnyomórészt értelmiségi és kedvezőbb anyagi

helyzetben lévő családok gyerekei jelentkeznek, míg a Mezőgazdaságira munkás és földműves szülők gyerekei iratkoznak be. Az ipari szakon ez a megoszlás a legkevésbé észlelhető.

A szabadkai Közgazdasági kar másik jellegzetessége a nemzetiségi nyelven való oktatás bevezetése és annak fokozatos kiszélesítése, továbbfejlesztése. E törekvés helytállóságát igazolja a magyar nemzetiségű hallgatók számbeli növekedése az egyetemen. Ebből kifolyólag a kutatás tárgyát kiszélesítettük a magyar nemzetiségű hallgatók vizsgálatára is.

A vizsgálat eredményei

A vizsgálatot az Ipari tagozat és a Magyar csoport hallgatóinak középiskolai végzettségével és az ott elért eredményekkel kezdtük. Az adatokat a következő táblázat mutatja.

4. sz. táblázat

A vizsgált minta középiskolai végzettsége és eredménye

ISKOLA	Tagozat	Középiskolai eredmény			
		Kitűnő	Jeles	Jórendű	Elégséges
Gimnázium	Ipari	4	6	33	13
	Magyar	4	12	11	3
Közgazdasági középisk.	Ipari	16	13	40	33
	Magyar	—	1	—	—
Egyéb középiskola	Ipari	—	8	13	6
	Magyar	—	1	—	1

Az 1971/72. tanévben az Ipari tagozatra legtöbben a közgazdasági középiskolát végzett tanulók közül iratkoztak be. Az össz beiratkozottaknak 55%-a közgazdasági, 30%-a gimnázium, 15%-a egyéb középiskolát végzett. A jelentkezők középiskolai végzettsége túlnyomórészt gyenge, függetlenül attól, hogy milyen középiskolából jöttek. A beiratkozottak 46%-a jórendű, 28%-a elégséges előmenetelű és csak a fennmaradt 26% jeles illetve kitűnő.

A magyar nemzetiségű jelentkezők legtöbbször, 95%-a, gimnáziumot végzett, ebből több, mint 50%-a jeles és kitűnő eredménnyel. Az adatokból kitűnik, hogy a magyar nemzetiségű fiatalok közül túlnyomórészt a gimnáziumot végzettek tanulnak tovább, míg a szakközépiskolások feltételezhetően munkába állnak. A másik feltételezhető ok pedig a kevésszámú

magyar nyelvű szakközépiskolában kereshető, melynek eredményeként a magyar hallgatók egy része, mivel szerb nyelven végezte a középiskolát egyetemi tanulmányait is ezen a nyelven folytatja.

5. sz. táblázat

A minta területi és szociális összetétele

Szociális eredet	Tagozat	Szabadka	Szab. körny.	Vajdasági SZAT			Bosznia	Horvát	Össz.
				Egyéb	Szerbia	Crna Gora			
Tisztvis.	Ipari	7	4	16	4	1	2	1	35
	Magy.	4	—	—	—	—	—	—	4
Munkás	Ipari	12	10	24	15	3	8	2	74
	Magy.	9	1	6	—	—	—	—	16
Földműves	Ipari	3	3	8	13	1	7	—	35
	Magy.	—	—	7	—	—	—	—	7
Szabad foglalk.	Ipari	4	4	6	—	—	2	—	18
	Magy.	2	1	1	—	—	—	—	4
Egyéb	Ipari	5	6	8	5	—	3	1	28
	Magy.	1	1	—	—	—	—	—	2

Az Ipari tagozatra jelentkezők többsége, 64%-a vajdasági, 20%-a szerbiai, a fennmaradt 16%-ból pedig legtöbb a bosznia-hercegovinai

E tagozaton a szociális összetétel viszonylag reális. Az összejelentkezők 40%-a munkás, 18%-a földműves, 18%-a tisztviselő, 24%-a pedig egyéb családból származik. Negatív jelenségnek tűnethető fel a kisszámú földműves családból származó hallgatók részvétele.

A magyar nemzetiségű egyetemistáknál a helyzet a következő: a jelentkezők 57%-a szabadkai, 9%-a Szabadka környéki, a fennmaradt 34% Vajdaság egyéb területeiről származik.

Szociális eredet szempontjából a következő megoszlás észlelhető: az összejelentkezők 48%-a munkás, 32%-a tisztviselő, szabadfoglalkozású és egyéb családokból származik. A fennmaradt 20% szociális eredete földműves, ami vajdasági viszonylatban kevésnek mondható, ha figyelembe vesszük e terület agrárjellegét.

6. sz. táblázat

Az iskolai végzettség és az egyetemen elért eredmény

ISKOLA	Tagozat	8 vizsga	7 vizsga	6 vizsga	5 vizsga és annál kevesebb
Gimnázium	Ipari	21	17	9	9
	Magyar	11	6	4	9
Közgazdas.	Ipari	39	20	30	16
	Magyar	—	1	—	—
Egyéb	Ipari	6	10	3	5
	Magyar	—	—	1	1

Az Ipari szakon a gimnáziumot végzett hallgatók 67%-a vizsga nélkül illetve egy halasztott vizsgával kezdte az új tanévet. A közgazdasági középiskolát végzetteknel ez az arány 54%-ra módosul. A gimnáziumot végzett hallgatók közül 13%-kal kevesebben zárták a tanévet 6, 5, illetve annál kevesebb vizsgával, mint a közgazdasági középiskolából jött egyetemisták.

A magyar nemzetiségű egyetemisták 55%-a kezdhetette az új tanévet halasztott vizsga nélkül, illetve egy halasztott vizsgával. A fennmaradt 45% 6, 5, illetve annál kevesebb vizsgával fejezte az első évet.

7. sz. táblázat

A középiskolában és az egyetemen elért tanulmányi eredmény

EREDMÉNY	Tagozat	8 vizsga	7 vizsga	6 vizsga	5 vizsga és annál kevesebb
Kitűnő	Ipari	18	3	—	—
	Magyar	2	1	1	—
Jeles	Ipari	11	8	6	5
	Magyar	7	3	1	1
Jórendű	Ipari	30	24	16	13
	Magyar	2	3	3	5
Elégséges	Ipari	6	13	20	12
	Magyar	—	—	—	4

Az Ipari tagozaton a kitűnő és jeles előmenetelű középiskolai bizonyítvánnyal rendelkező egyetemisták 59%-a tette le mind a nyolc vizsgát. A jórendű és elégséges középiskolai eredményű diákok 26%-a járt el hasonlóan. A különbség szembetűnő: azok a diákok akik a középiskolában a jobbak közé tartoztak az egyetemen is megtartották e helyzetüket. Kitűnő

előmenetelű középiskolás bizonyítvánnyal rendelkező egyetemisták közül nincs olyan aki 6, 5, illetve attól kevesebb vizsgát tett volna le a tanév folyamán. A jeles előmenetelűek 36%-a zárta az évet 6, 5, vagy annál kevesebb vizsgával. A jórendű és elégséges eredménnyel rendelkező hallgatók 44%-a járt el hasonlóan. Tehát itt is kifejezésre jut a jobb középiskolai eredménnyel beiratkozott hallgatók fölénye.

A magyar nemzetiségű egyetemistáknál a helyzet hasonló.

8. sz. táblázat

Területi összetétel és az egyetemi eredmény

TERÜLET	Tagozat	8 vizsga	8 vizsga	6 vizsga	5 vizsga és annál kevesebb
Szabadka	Ipari	11	9	5	5
	Magyar	8	4	2	3
Szabadka környék	Ipari	10	9	5	3
	Magyar	1	—	2	—
Vajdaság egyéb területe	Ipari	26	14	12	10
	Magyar	2	3	3	5
Szűkebb Szerbia	Ipari	8	10	11	7
	Magyar	—	—	—	—
Crna Gora	Ipari	2	1	1	1
	Magyar	—	—	—	—
Bosznia Hercegovina	Ipari	8	4	7	3
	Magyar	—	—	—	—
Horvátország	Ipari	1	1	1	1
	Magyar	—	—	—	—

Az Ipari tagozaton Vajdaság területéről származó egyetemisták 39%-a zárta az évet 8 vizsgával. Szűkebb Szerbiából 24%, Bosznia Hercegovinából, Crna Gorából és Horvátországból 33% tette le mind a 8 vizsgát. Hat, öt és annál kevesebb vizsgával Vajdaságból 33%, Szűkebb Szerbiából 49%, míg a többi jugoszláv területéről származóknál ez az arány 42%.

Végül pedig vizsgálatunk a szociális származás és az elért egyetemi eredmény összefüggését kutatta. Ezeket az eredményeket tartalmazza a következő táblázat.

9. sz. táblázat

Szociális eredet és az egyetemi eredmény

SZOCIÁLIS EREDET	Tagozat	8 vizsga	7 vizsga	6 vizsga	5 vizsga és annál kevesebb
Tisztviselő	Ipari	11	9	8	7
	Magyar	3	—	—	1
Munkás	Ipari	26	19	15	13
	Magyar	3	4	3	6
Földműves	Ipari	13	9	10	3
	Magyar	1	2	1	2
Szabad foglalkozás	Ipari	4	8	2	2
	Magyar	2	1	1	—
Egyéb	Ipari	12	3	7	4
	Magyar	2	—	—	1

Az Ipari tagozatot és a magyar nemzetiségű hallgatók csoportját e pontnál együttesen elemeztük. A munkáscsaládból származó egyetemisták 32%-a, tisztviselő családból származók 35%-a, földműves családból 33%-a, szabadfoglalkozású családból 30%-a, egyéb foglalkozású családból 46%-a tette le mind a nyolc vizsgát. Hat, öt, illetve annál kevesebb vizsgát munkáscsalád gyermekei 30%-ban, tisztviselő családból származók 41%-ban, földműves családból származók 38%-ban, szabadfoglalkozású családok szülöttei 25%-ban, egyéb foglalkozású családból származó egyetemisták 40%-ban tett le.

*

Végezetül ha ki szeretnénk emelni a vizsgálat eredményeinek legszembe-tűnőbb adatait, akkor mindenekelőtt a Kar hallgatóinak szociális összetételére kell utalnunk, amely nem szabad, hogy megtevéstően hasson. Ugyanis a Közgazdasági karra iratkozik a legtöbb munkáscsaládból származó fiatal, míg a többi Karokra meglehetősen kis számban jelentkeznek, melynek okai szemelláthatóan szociális eredetűek. A szociális különbségek által teremtett szakadékot sem az elemi, sem a középiskolai oktatás nem hidalta át, ezért elengedhetetlenül szükséges tovább szorgalmazni a társadalmi-politikai szervezetek és a tanügy szerepét ebben a kérdésben, hogy a lehetőségekhez mérten felszámolják ezeket a negatív jelenségeket.

*

Az adatgyűjtést a szociológia keretein belül működő Tudományos csoport magyar szaka végezte el Dr. Rehák László vezetésével. A csoportmunkában részt vettek még: Laki László tanársegéd, Újházi Péter, Ferenc Tünde, Ubori Ilona, Szekeres Zoltán és Sáfrán Ferenc egyetemisták.

Itt szeretnénk megemlíteni a kézi adatgyűjtés nehézségeit és időigényességét, ami mindenképpen jelentősen megnehezít egy ilyen, vagy ehhez hasonló kutatást. Tehát ez a tény is amellet beszél, hogy elengedhetetlenül fontos az az egyetemi kezdeményezés, miszerint a rendelkezésre álló elektromos számítógéppel a szükséges adatfeldolgozást lehetővé tegyék, mert ily módon az érdeklődő egyetemistáknak csak a minőségi elemzés munkálatai maradnának.

Rezime:

Socijalna struktura studenata u korelaciji sa postignutim uspehom na studijama

Realizacija društveno-političkih ciljeva u edukaciji iziskuje više angažovanja od strane obrazovnih i društveno-političkih organizacija u našem samoupravnom društvu, da bi se obezbedila odlučujuća uloga radničke klase u našem društvenom i ekonomskom životu u uslovima našeg društvenog sistema.

Ovaj istraživački rad pokazuje da je potrebna i opravdana ne samo reforma srednjeg i visokog školstva, nego se mora sprovesti i reforma osmogodišnjeg obaveznog školovanja da bi se prevazišle socijalne razlike.

Da bi se postigli željeni društveno-politički ciljevi moraju se obezbediti odgovarajući preduslovi. Besplatni udžbenici i učila, organizovanje ishrane, produženi boravak dece u školi, pomoć školske inspekcije, organizovanje dečjih odmarališta i druga pomoć može u mnogome da doprinese realizaciji ovih ciljeva.

Summary

The social structure of university students correlated to the school achievement

The realisation of social political aims in schooling requires more activities of educational and social-political organisations in our self-governmental society, in order to insure the decisive role of workers in our social and economic life under the conditions of our social system.

The present research work indicates that it is not only the reform of the secondary and high schools which is justified and necessary. In order to surmount and liquidate the social differences the reform of the compulsory primary school is also required.

When aiming at social-political solutions the adequate presuppositions must be warranted. Cost free text-books and school equipments, the organisation of alimentation, the whole day sojourn of children at school, the help of school-inspectorate, the organisation of children's holiday resorts and other assistance may promote the realisation of these aims.

dokumentum

Veljko Milatović:

A helyi közösség szerepe politikai rendszerünkben

*Vitaindító felszólalás 1973. november 13-án a JDNSZSZ szakosztályának
Arandelovacon megtartott összejövetelén*

A változások, amelyeket az új alkotmány az öngazgatás továbbfejlesztése érdekében irányoz elő a társadalom bázisában, valószínűleg a legnagyobb jelentőségűek az egész alkotmányreformban. Említsük meg elsőként az alkotmányfüggeléküket, a társult munka alapszervezeteinek létrehozását, amelyek keretében a dolgozó emberek szabadon társulnak a termelés és jövedelemelosztás végett. Ugyanígy új jelleget kaptak az öngazgatói (helyi, érdek- és más) közösségek, amelyek a közös és társadalmi szükségletek kielégítését szolgálják. Mindezek alapján megújul a politikai szervezkedés és tevékenység tartalma is.

Ezeket a társadalom bázisában végbemenő változásokat különösen két okból tekinthetjük nagyjelentőségűeknek. Először is, a társadalom bázisának ilyen öngazgatású megszervezésével biztosítani tudjuk, hogy a dolgozó emberek és az alkotók közvetlen megbeszélések és elhatározások alapján döntsenek munkájuk és életük minden fontosabb kérdésében. Épp a közvetlen demokráciának e különböző formái által kezdődik el a politikai döntéshozatal társadalmiasítása, s ezek képezik csíráit az öngazgatási viszonyoknak az emberek között, akik társadalmi helyzetük tekintetében egyenjogúak. Másodsor, az öngazgatású társadalmi bázis ilyen megszervezése szükségszerűvé teszi, hogy egész politikai rendszerünket és viszonyainkat e bázistól tegyük függővé. Ennélfogva a küldöttségi rendszer kialakítása ugyancsak nagy változást jelent a társadalmi-politikai viszonyokban.

Az öngazgatói közösségek létrehozásának, valamint annak, hogy egész társadalmi rendszerünket ezekre alapozzuk, annál inkább nagy a jelentősége, mivel társadalmi gyakorlatunkban olyan irányzatok is észlelhetők, amelyek a helyi közösségeket, sőt a kommunákat is egyszerű területi közösségként kezelik, s szerepüket a klasszikus értelemben vett hatósági szintre csökkentik. Nem szabad továbbá lebecsülnünk azt a másik irány-

zatot sem, amely az osztálytársadalmi viszonyok intézményesítését a vállalatban látja, ahol a döntéshozatal központosítva van, s ilyen alapra igyekezik fölépíteni egész politikai rendszerünket. Nem kétséges, hogy ez esetben a technokrácia hatalombitorlásáról lenne szó, „a technokrácia szerveződne állammá”.

Épp ezért oly nagy a jelentősége annak az alkotmányos elvnek, amely szerint az öngazgatás egységes rendszerének, a munkásosztály és a dolgozó emberek hatalmának alapját a dolgozó emberek öngazgatása képezi a társult munka alapszervezeteiben, a helyi és érdekközösségekben, vagyis az alapvető öngazgatású szervezetekben és közösségekben.

A politikai rendszer és viszonyok, valamint az egész társadalom szilárd fejlődése megköveteli, hogy az alkotmány mondja ki a dolgozó ember társadalmi-gazdasági helyzetének sérthetlenségét a társult munkában, mert csak így termelhet és oszthatja el az értékeket szabadon, csak így társíthatja munkáját és eszközeit, s csak így gyakorolhat állandó felügyeletet az újonnan létrehozott értékek felett.

Az alkotmány ugyanakkor, mondhatnánk, egyenrangúan kezeli az emberek más alkaturú öngazgatói közösségekbe való társulását is. A dolgozó emberek ilyen közösségekben döntenek a közoktatás, a gyógykezelés, a művelődés, a honvédelem, a biztonság és más hasonlókérdéseiben. Eltérően a termelési viszonyoktól, melyekbe – mint már Marx megállapította – saját akaratuktól függetlenül jutnak az emberek, a társadalmi életnek ezen a területén a viszonyokat tudatosan, saját akaratuktól függően építik ki a dolgozók. Az öngazgatói közösségek ilyenformán nem kirendeltségei a felsőbb hatalomnak, nem hatalmi szervek, hanem nagy hatósugarú társadalmi szervezetek, amelyekben az emberek demokratikusan, közvetlenül és önkéntesen szabályozzák kölcsönös társadalmi viszonyaikat.

E közösségek jelentősége társadalmunkban egyre inkább növekszik. Egyfelől a munka társadalmi termelékenységének fokozódásával, a munkaidő csökkenésével és az anyagi termelésben foglalkoztatottak szaporodásával egyre fontosabbá válik a társadalmi életnek ez a „szférája”. Másfelől a kölcsönösség és szolidaritás, ami legfőbb alapelvét képezi az öngazgatói közösségeknek, melyekben az emberek tudatosan hozzák létre ilyen jellegű kölcsönös viszonyaikat, lehetővé teszi az emberségesebb kapcsolatok továbbfejlesztését az emberek között, akár lakásviszonyaikról van szó, akár a teleprendezésről, a közoktatásról, vagy a szociális és gyermekvédelemről, a művelődési szükségletek kielégítéséről, a honvédelem megszervezéséről, a társadalmi önvédelem biztosításáról stb. Végül hangsúlyoznom kell, hogy az öngazgatói közösségek és a bennük érvényesülő közvetlen demokrácia továbbfejlesztésének döntő hatása van az egész társadalmi rendszerre, hiszen az új öngazgatói viszonyok a termelésben, a társult munkában semmiképpen sem fejlődhetnének ki a maguk teljességében e kö-

zösségek megléte és továbbfejlesztése nélkül. A helyi és az öngazgatói érdekközösségek épp ezért az új alkotmányos rendelkezések értelmében egyik alapját képezik egész társadalmi és politikai rendszerünknek.

Az öngazgatói közösségek szempontjából különleges jelentősége van annak az alkotmányos megoldásnak, amely szerint e közösségekben a társadalmi-gazdasági viszonyok a szabad munkacsere elvére épülnek. Egészen új és minőségbeli megoldás ez, aminek semmi köze a piaci törvényszerűségekhez, sem az állami előírásokhoz, tehát nem költségvetési-adminisztratív jellegű. A munkacsere lényege az egyenrangú emberek megállapodása, a szolidaritás és a kölcsönösség tiszteletben tartásával. Ezek az új öngazgatói társadalmi-gazdasági viszonyok megkövetelik, hogy továbbfejlesszük és tökéletesebbé tegyük a jövedelem és a személyi jövedelem (a bruttó személyi jövedelem) kategóriáját is, amely egyrészt a dolgozó ember stabilitásának és biztonságának alapja, másrészt pedig legfőbb eszközforrása a közös szükségletek kielégítésének. Ez a dolgozó emberek közvetlen döntéshozatalának területe (gyűlések, referendumok stb. útján), ahol a kölcsönös viszonyokat és kötelezettségeket mostantól fogva újszerű módon, egyezmények és megállapodások formájában szabályozzák. Mínthogy ezek az öngazgatói egyezmények és társadalmi megállapodások az önkéntességen alapulnak, vagyis az összes érdekelt tényezők tudatos egyetértésével és helyeslésével jönnek létre, hatóerejüknek is nagyobbak kell lennie a törvényes rendelkezéseknél.

Társadalmi szükségszerűség, hogy a Szocialista Szövetség közvetlenül és tevékenyen bekapcsolódjon e viszonyok egész rendszerébe, amely kapcsolatot teremt a társadalmi munka szférája, valamint az öngazgatói politikai megbeszélések és döntések között. Ilyen értelemben ez a szervezet maga is formálja a demokratikus közvetlen politikai megbeszéléseknek, amelyek kifejezésre juttatják és összhangba hozzák az alapvető öngazgatású szervezetekben és közösségekben megszervezett dolgozó emberek érdekeit és szükségleteit.

A dolgozó emberek érdekei, amelyek közvetlen megbeszélések útján jutnak kifejezésre és oldódnak meg az öngazgatói közösségekben, nem érvényesülhetnek kizárólagosan e közösségeken belül. És amennyire jelentős a viszonyok transzformálódása egy-egy ilyen közösség keretében, ugyanilyen vagy ehhez hasonló fontossága van e közösségek kölcsönös viszonyának is a szélesebb, a kommunális és még nagyobb kiterjedésű öngazgatású közösségeken belül, amelyek ugyancsak az emberi érdeket és szükségleteket hozzák egymással kapcsolatba és elégitik ki. Evégett az alkotmány külön jelentőséget kölcsönöz a küldöttségi rendszernek, s ezen belül a küldöttségi viszonyoknak. Épp a közvetlen demokratikus viszonyok követelik meg a küldöttségi rendszer következetes alkalmazá-

sát, amely az alapvető öngazgatású közösségekben megszervezett emberek érdekeit és akaratát tartja szem előtt és juttatja kifejezésre.

A klasszikus politikai képvisellettől és közvetítői szereptől, valamint a klasszikus politikai szervezéstől és tevékenységtől megszabadított új viszonyok megkövetelik, hogy a Szocialista Szövetség mint a társadalmi-politikai szervezetek közössége, élén a JKSZ-szel, igazi politikai alapzattá váljon az öngazgatási rendszernek, s szervezetileg a közvetlen öngazgatási gyakorlathoz alkalmazkodjon – a közvetlen szocialista demokráciát szolgálva. És ez nem lehet csupán demokratikus külszín, mert akkor csak külsőleg demokratizálhatnánk a társadalmi viszonyokat – hanem a Szocialista Szövetségnek szerves részévé kell válnia a helyi közösség, illetve a kommuna öngazgatási szervezetének. Elvitathatatlan, hogy a dolgozó emberek a helyi vagy érdekközösségekben egy egész sor kérdésben aligha hozhatnak döntést, ha a Szocialista Szövetségben előzetesen nem hangolják össze politikailag a megbeszélések eredményeit. Ha nem így lenne, akkor szabad teret adnánk az öngazgatás visszaszorításának, elsősorban az antiszocialista irányzatoknak, a különféle csoportok ténykedésének és a monopóliumok létrehozásának.

Ahogy a közvetlen öngazgatás nem fejlődhet a Szocialista Szövetség nélkül, ugyanígy a helyi és az érdekközösségek küldöttségei sem alakulhatnak meg sikeresen, és nem dolgozhatnak eredményesen e szervezet mellőzésével. A Szocialista Szövetségnek nagy a kötelezettsége és felelőssége a küldöttségek és küldöttek összetétele és megválasztása tekintetében, s ugyanakkor tájékoztatásukról is gondoskodnia kell minden kérdésben, ami a megbeszélések és döntések tárgyát képezi a polgárok gyűlésein vagy a küldöttségekben. Amikor a határozatok meghozatalára kerül sor, a küldöttségek semmiképp sem támaszkodhatnak kizárólag a munkaszervezetek vagy a társadalmi-politikai közösségek szakszolgálatainak jelentéseire, hanem a Szocialista Szövetséget is képessé kell tennünk e feladat vállalására. Ilyen szempontból a tömegtájékoztatási eszközökre, különösen a helyi jellegű és üzemi sajtóra is jelentős szerep hárul.

Magát a Szocialista Szövetséget elő kell készíteni ezekre az új viszonyokra, elsősorban is képessé kell tenni arra, hogy bővítse politikai ténykedésének alapjait, s hogy létrehozza minden előfeltételét az összes szervezett szocialista erők egységes fellépésének a Jugoszláv Kommunista Szövetség irányításával.

Az összes szocialista erők tevékenységének egyesítésével a Szocialista Szövetség elsősorban a társadalom bázisában juttatja kifejezésre működését. E szervezet keretein belül fejtik ki közvetlen ténykedésüket és jutnak kifejezésre a dolgozó emberek a társult munkából, a területi jellegű gyűlekezetekből (a tagozatokból és helyi szervezetekből), a társadalmi-politikai szervezetekből, a polgárok társadalmi szervezeteiből és egyesületeiből,

valamint az öngazgatói érdekközösségekből. Valamennyiük közös akciója a Szocialista Szövetség keretében elsődlegesen épp a helyi közösségben objektivizálódik. A szervezkedés munkaérdekű és területi jellegű elvei ugyanis elsősorban e közösségen belül egyesülnek. Innen kerülnek kapcsolatba és társulnak a községgel mint integrált öngazgatású és alapvető társadalmi-politikai közösséggel. Ennek megfelelően a Szocialista Szövetség választmánya, minden szerve és testülete a küldöttségi elv alapján jön létre a teljes öngazgatású-politikai struktúrából.

Mindennek megfelelően a Szocialista Szövetség szervezettsége, akcióképessége és hatékonysága döntő módon attól függ, hogy mennyire fejlett a dolgozó emberek közvetlen öngazgatása és társulása a munka- és lakóhelyükön, a helyi és érdekközösségekben, valamint az egész községben. Másfelől viszont épp a Szocialista Szövetség, illetve az összes szervezett szocialista erők összehangolt akcióitól függ mindenekelőtt, hogy milyen mértékben érvényesülnek a tényleges közvetlen-demokratikus viszonyok a helyi közösségekben, tehát hogy megvalósul-e a dolgozó emberek és polgárok megbeszélésein alapuló döntéshozatal. A Szocialista Szövetségnek a helyi közösségben a legközvetlenebb módon, minden tettével, javaslatával és befolyásával elő kell segítenie, hogy az öngazgató szervek és szervezetek, az állami szervek stb. intézkedései megkönnyítsék a dolgozó emberek és polgárok mindennapi gazdasági-szociális, közoktatási, művelődési és más problémáinak megoldását, a közös érdekű ügyek intézését a társadalmi élet minden területén. Ha így szerveződik meg és ilyen irányú ténykedést folytat az öngazgatású-politikai bázisban, akkor a Szocialista Szövetség valóban a közvetlen demokrácia hatóeszközüvé válik a dolgozó emberek és a polgárok, valamint ezeknek szervezetei és közösségei kezében, s nem szűkül le egyszerű területi-politikai alakulattá, amelynek hiányzik a szociális tömegbázisa, s amelynek nincs hatása a társadalmi viszonyokra és a politikai döntéshozatalra.

A közvetlen öngazgatás és a helyi közösségek alkotmányos feladatai megvalósításának tekintetében igen nagy a felelőssége a Kommunista Szövetség szervezeteinek. A KSZ szervezeteinek és tagjainak tevékenységét a helyi közösségekben egyre inkább aszerint fogjuk értékelni, hogy mennyire fejlett a közvetlendemokratikus döntéshozatal, s hogy milyen erős a dolgozó emberek hatása a társadalmi ügyek intézésében. Ezért a kommunisták mindennapos eszmei-politikai ténykedése valamennyi öngazgatói alakulatban – a Szocialista Szövetségben is – tartós kötelezettség. Ugyanígy a szakszervezetnek is felelősségteljes kötelessége az öngazgatói döntéshozatal fejlesztése, a lakóhelyi megbeszélések előmozdítása. Az ifjúsági és a harcoszervezetek, önnön konkrét érdekeikkel összhangban szintén a helyi közösségekben kitűzött célok megvalósításáért küzdenek, és elősegítik az összes szervezett szocialista erők egységes

ténykedését a helyi közösségekben. Úgy hiszem, akárcsak a társadalmi-politikai szervezetek esetében, a polgárok társadalmi szervezeteinek és egyesületeinek tevékenysége is a helyi közösségekben jut a legkonkrétabban kifejezésre. Mindezek a szervezetek, minden formája a közvetlen és önálló öngazgatású politikai ténykedésnek, amelyek szorosan együttműködnek és társulnak a Szocialista Szövetségben a Kommunista Szövetség irányításával, előfeltételét képezik a közvetlen öngazgatás gyakorlati megvalósulásának, a dolgozó emberek társulásának és érdekegyeztetésének a munka- és lakóhelyükön, a helyi közösségekben és a községekben.

A helyi közösségek viszonylag rövid idő alatt nagy fejlődésen mentek át. Az 1963-as alkotmány meghozatala óta az országban mintegy 10.000 ilyen közösség jött létre. Öngazgató testületeikben több mint 260.000 aktivista tevékenykedik. Ténykedésük elsősorban a közművesítés fejlesztésére, a teleprendezésre, a gyermek- a szociális és az egészségvédelem fokozására, a művelődési élet, a foglalkoztatás, a testnevelés, a szórakoztatás és üdültetés, a közoktatás, a turizmus stb. kérdéseinek megoldására irányult, de sokat tettek a falu társadalmi viszonyainak továbbfejlesztéséért is.

Egy adatgyűjtés során kiderült, hogy 1971-ig a megkérdezett 7610 helyi közösségekben, részint a községi költségvetés hozzájárulásával, valamint a munkaszervezetek anyagi segítségével a dolgozó emberek összesen 5080 km új utat, 6500 km vízvezeték és mintegy 1400 km szennyvízcsatornát, továbbá 1370 trafóállomást, 5840 km villanyvezeték és sok más létesítményt építettek ki. A helyi közösségek ötéves fejlesztési tervének keretében, már az első évben több mint 1 millió 800 ezer négyzetméternyi területet parkosítottak, 3 millió négyzetméternyi kopár hegyvidéket erdősítettek, 65 új gyermekvédelmi objektumot, 346 játszóteret, 335 iskolát építettek fel. A fiatalok számára 681 klubot létesítettek. Fölépült 231 művelődési otthon, 131 új könyvtár (több mint félmillió könyvállománnyal) és 175 egészségügyi otthon.

Mindezek csupán részeredmények. Az ötéves tervidőszak első évében elvégzett összmunkálatok értéke a helyi közösségekben néhány száz milliárd régi dinárra tehető. És ez az irányzat tovább tart, az eredmények mindinkább sokasodnak.

Nem kétséges tehát, hogy ez esetben csakugyan egy jól megalapozott és szervezett öngazgatói társadalmi ténykedésről, a dolgozó emberek igazi öngazgatói mozgalmáról van szó. Ez a sokrétű és szerteágazó öngazgatói tevékenység a helyi közösségekben egyúttal étvényre juttatja és gyakorlatilag is igazolja öngazgató társadalmunk egyik legfőbb alapelvét, amelynek értelmében a munkásoknak és a dolgozó embereknek felül kell kerekedniük saját munkájuk teljes értékén, az egész jövedelmen, amit létrehozhatnak, ide számítva a közös szükségletek kielégítésére szánt

eszközöket is. Egészen indokolatlan volt tehát a félelem, hogy a társadalmi tevékenységek költségvetési pénzelésének fokozatos felszámolásával, vagyis a viszonyok további deatizálásával ezen a téren – az adórendszer módosításával, a bruttó személyi jövedelmek bevezetésével, vagyis azzal a rendszerrel, hogy a társadalmi tevékenységekre szánt eszközökkel a dolgozó emberek úgy rendelkeznek, mint személyi jövedelmük részével – veszélybe sodorjuk a társadalmi tevékenységek egész hálózatát.

Az akciók, amelyek a helyi közösségekben mentek végbe a közös szükségletek kielégítéséért, azt bizonyítják, hogy a dolgozó emberek, ha pontosan tudják, milyen célra fordítják a maguktól és családjuktól megvont dinárokat, sokkal nagyobb áldozatokra is hajlandók, mint amit a kötelező hozzájárulások és adók megkövetelnének.

Még fontosabb talán, hogy az ily módon összegyűlt eszközöket úgyszólván egyetlen esetben sem költötték szükségtelen, gazdaságtalan és nem kifizetődő létesítményre. A gyakorlat igazolta, hogy egyetlen adminisztratív apparátus sem lehet éberebb ellenőre a beruházások indokoltságának, mint azok az emberek, akik saját pénzüket adták össze egy meghatározott célra. Emellett az ilyen öngazgatóilag összevont eszközökből készült létesítményekhez az emberek egészen másként, mint saját tulajdonukhoz viszonyulnak, s így jön létre új értelmezése a társadalmi tulajdonnak, a köztulajdonnak, amely most már nem „másé – az államé”.

A Szocialista Szövetség és a többi társadalmi tényező legközvetlenebb feladata, hogy ahol még nincsenek, ott is megalakítsák a helyi közösségeket, egészében pedig – hogy minden helyi közösség az öngazgató alkotásmányos elveivel összhangban erősödjön meg szervezetileg. Különösen fontos a helyi közösségek továbbfejlesztése a városokban és az ipari központokban. Szerintem elfogadhatatlan az a szemlélet, hogy a mai modern élet, különösen a városokban, a műszaki vívmányok és a magasabb élet színvonalért folytatott mindennapi harc a polgárokat mindinkább érdektelen szavazókká változtatják át, elválasztják őket a környezetüktől, ahol élnek, s ennél fogva illuzórikus a törekvés, hogy a helyi közösségekben kell továbbfejleszteni a közvetlen döntéshozatalt. Épp ezekben a környezetekben következett be az emberi viszonyok dehumanizálódásának jelensége, a polgárok passzivitása. A helyi közösség nem válhat olyan szervvé, amelyben a dolgozó embereket főleg csak konzultálják és tájékoztatják a már meghozott döntésekről, a községek és városok öngazgató testületei által már elfogadott álláspontokról – ahelyett, hogy a helyi közösség válna az öngazgató alapegységévé, s innen kezdeményeznék a községgyűlés minden elhatározását.

Közvetlen és tartós feladat a dolgozó emberek lehető legszélesebb körének bekapcsolása az öngazgatói döntéshozatalba a már bejáródott formák révén, mint amilyenek a dolgozó emberek gyűlései, az érdekkö-

zösségi gyűlések, a helyi közösségek közgyűlései, nagygyűlései és tanácsülései, a fogyasztók tanácsai, a békéltető bizottságok, a lakótestületek és házi tanácsok, a referendumok stb. Ez egyben legfőbb előfeltétele a közdöntési elvek következetes érvényesülésének a kommunában. Eközben a helyi közösségre nem tekinthetünk úgy, mint valamilyen elszigetelt öngazgatói testületre, mert valójában egy összetett öngazgatói közösségről van szó, amelyben közvetlenül szövődnek egybe a társadalmi viszonyok és kapcsolatok. Körükben jelenik meg a dolgozó ember egyénileg, de a maga társulásaiban is – a társadalmi-politikai szervezetekben, a különféle egyesületekben, a munkaszervezetekben és más intézményekben. Ésszerű tehát a követelmény, hogy a helyi közösségek munkaterveiben és öngazgatói testületeinek összetételében az összes dolgozó emberek szükségleteit és érdekeit kifejezésre kell juttatni.

A dolgozó emberek szükségletei zömmel túlmutatnak egy-egy helyi közösség szűk területi határain. A közsükségleti eszközök felhasználását általában a fejlesztési programok teszik célirányossá. Ezért a társadalmi tervezést feltétlenül még demokratikusabbá kell tenni. Összhangban az új alkotmányos törekvésekkel, amelyek a társadalmi tervezést illetik – a kommunák és városok társadalmi terveit egybe kell hangolni a helyi közösségek fejlesztési terveivel és a társult munka alapszervezeteinek fejlődési programjával. Más szóval ez azt jelenti, hogy a dolgozó embereken, az aktivistákon és a társadalmi szervezeteken kívül a község vagy a város szakszolgálatait is okvetlenül be kell kapcsolni a helyi közösségek programjainak előkészítésébe, elsősorban is megfelelő adatokkal és információkkal kell ellátniuk a helyi közösségeket, hogy kidolgozhassák saját programjaikat. A társadalmi tervezés ily módon demokratizált folyamatának összetevő részét képezi az öngazgatói egyezmények és társadalmi megállapodások teljes rendszere a kommunákban, amelynek az a célja, hogy a közös szükségleteket a szolidaritás elvei alapján elégítsék ki. Az ilyen szempontból teljességre törekvő program megvalósításába a mai kezdeti szakaszban 18 község és város kapcsolódott be köztársaságainkból és tartományainkból.

Az öngazgatói egyezmények és társadalmi megállapodások programjának valóra váltásáért szinte teljes egészében a társadalmi-politikai szervezeteket terheli a felelősség a kommunákban, mindenekelőtt a Szocialista Szövetség és a szakszervezet testületeit: a választmányokat és a helyi közösségek tevékenységét egyeztető bizottságokat. Ezek a szervezetek elsősorban politikai hordozói a tevékenységnek, míg a szakmai és gyakorlati ügyek intézését a községgyűlés, az öngazgatói érdekközösségek, az alapok stb. szakszolgálatainak kell megukra vállalniuk. A közigazgatási és más szakszolgálatoknak nem csupán az állami szervezetet kell ellátniuk megfelelő adatokkal, hanem ezzel párhuzamosan, minden szaktudásuk

igénybe vételével hozzá kell járulniuk a szakkérdések megoldásához az öngazgatás területén is.

A kommuna közös szükségleteivel foglalkozó öngazgatói egyezmények és társadalmi megállapodások rendszere a maga teljességében semmiképp sem valósulhat meg, és a helyi közösségek új alkotmányos szerepe sem bontakozhat ki még csak megközelítőleg sem, ha az öngazgatói érdekközösség átalakulása nem az új alkotmányos elképzelésekkel összhangban megy végbe. A társadalmi akciók ilyen összefüggése azonban jelenleg még nagyrészt nem alakult ki. Még mindig nem értjük meg kielégítő mértékben, hogy az öngazgatói egyezmények és társadalmi megállapodások teljes rendszerének programja a szociálpolitikai mércék figyelembe vételét is megköveteli, tehát ezeket feltétlenül érvényesíteni kell az átalakult öngazgatói érdekközösségekben, hiszen máskülönben a helyi közösségek programpontjainak nagy részét nem valósíthatjuk meg.

Be kell építeni rendszerünkbe a dolgozó emberek mint fogyasztók szervezett ténykedését is, szem előtt tartva azt a követelményt, hogy szocialista piacgazdálkodásunkban feltétlenül meg kell akadályoznunk a nem szocialista jellegű törekvések újratermelődésének lehetőségét, azokat a viszonyokat, amelyek az árutermelésből erednek. A dolgozók közösségei és a fogyasztók közötti öngazgatási viszonyok megteremtésével szembe fordulhatunk azokkal a próbálkozásokkal, amelyeknek célja, hogy a mi társadalmi rendszerünkben is kifejezésre jussanak az ún. „fogyasztótársadalom” negatív jellemzői, a fogyasztókkal való manipulálás és az ember elembertelenítésének jelenségei. E tekintetben nemcsak a DNSZSZ szervezeteire vár számos fontos feladat, hanem külön a szakszervezetekre, a gazdasági kamarákra, valamint a szövetség, a köztársaságok, a tartományok, a községek és városok gyűléseinek megfelelő ügyosztályaira is.

Rendkívül felelősségteljes és fontos feladat e pillanatban a helyi közösségek új statutúmainak előkészítése. Döntő jelentőségű, hogy ezt a feladatot összekapcsoljuk a községek és városok, a TMAZ-ok és az öngazgatói érdekközösségek alapokmányainak kidolgozásával.

A helyi közösségek továbbfejlődése végül megköveteli a helyes káderpolitika kialakítását, megköveteli, hogy a közvetlen termelésből minél több munkást, továbbá minél több fiatal és nőt kapcsoljunk be a helyi közösségek öngazgatói tevékenységébe, megfelelőképpen felkészítve őket e felelősségteljes és összetett feladatok végzésére.

jelen és múlt

Edvard Kardelj:

Az öngazgatás eddigi fejlődése és az alkotmánymódosítások oka

BEVEZETŐ:

Az alkotmánymódosítások első szakasza 1971. június 30-án fejeződött be, amikor a XX-XLII. alkotmányfüggelékeket elfogadták. Ekkor jelentős reformot hajtottunk végre elsősorban államunk szerkezetében, ezáltal a szövetség és a köztársaságok viszonya aránylag új alapokra épül. Ennek megfelelően meghatároztuk a szövetség szerepét és kötelezettségeit, valamint feladatai végrehajtásának módját is. Ezenkívül új módon, határozottabban fogalmaztuk meg az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok egyes elveit és formáit. Ezzel a munkásosztályra vonatkozó XXI-XXIII. alkotmányfüggelékek külön foglalkoznak.

Már ekkor azonban ismeretes volt, hogy még átfogóbban és precízebben kell kidolgozni az öngazgatású társadalmi-gazdasági rendszer valamint a községi, és képviseleti testületi rendszer egyes alapkérdéseit, de különösen a politikai rendszerre vonatkozó kérdésekre kell külön figyelmet fordítani. Ezért a Szövetségi Képviselőház arra a következtetésre jutott, hogy közvetlenül a XX-XLII. alkotmányfüggelékek elfogadása után el kell kezdeni az alkotmánymódosítások második szakaszának előkészítését. Ezt a feladatot a Szövetségi Képviselőház tanácsainak egy közös alkotmányügyi koordinációs bizottsága kapta, amelynek elsődleges feladata volt, hogy az alkotmányváltozások általános irányvonalának határozatainak kérdésében elérje a köztársaságok és tartományok közötti összhangot. Hiszen tudjuk azt, hogy minden egyes alkotmányunk egyben egy új megegyezés a köztársaságok és a tartományok között.

Úgy vélem, hogy a koordinációs bizottság sikeresen elvégezte a munkának ezt a részét, hiszen minden fontos kérdésben a teljes összhangot

sikerült elérni. A munka és a megállapodás eredményei pedig az új alkotmányos tézisek.

Meg kell még mondani, hogy a koordinációs bizottság egyöntetű véleményt mondott arról, hogy ez alkalommal nem kell az alkotmányfüggelékek külön csoportját alakítani, ahogy azt korábban tettük, hanem el kellene fogadni az alkotmány letisztázott szövegét, azaz új alkotmányt kell hozni. Az új alkotmány vázlatát a meglévő alkotmányból átvett tételek alapján kell meghatározni. Ez a vázlat majdnem készen van, rövidesen eljut a Szövetségi Képviselőház alkotmányozó bizottságaihoz, a Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnökségéhez és más társadalmi-politikai szervezetekhez is.

I.

AZ ÖNIGAZGATÁS EDDIGI FEJLŐDÉSE ÉS AZ ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSOK OKAI

Viszonylag gyakori alkotmánymódosításaink fő okait forradalmunk dinamizmusában és alkotmányunk jellegében találhatjuk meg. Társadalmunk, mint öngazgatású szocialista társadalom, kialakulásának és fejlődésének kezdeti szakaszában van és éppen ezért az élő forradalom által még mindig intenzíven fejlődik. Ezért a társadalomra vonatkoztatva mint a nöwendék fiúnak „ruházata gyorsan szűk lesz”. Egyébként ez minden forradalomra jellemző. Nem kell azonban elfeledni, hogy az öngazgatás, mint egységes rendszer és mint domináló gyakorlat a szocialista termelési viszonyokban és általában az emberek közötti viszonyokban a párizsi kommün és Lenin szovjet rendszere után először jelentkezik és fejlődik éppen a mi országunkban. Illúziókban élünk, ha azt gondolnánk, hogy lehetséges egyszer s mindenkorra megfogalmazni egy ideális, öngazgatású szocialista társadalom képletét és receptjét, vagy ha azt gondolnánk, hogy az öngazgatás győzelmét egyetlen egy csatával elérhetjük. Ellenkezőleg: az öngazgatás fejlődése egy egész korszak harca és erőfelfejtése lesz, a munkások gyakorlatának és érdekének harca az élenjáró ideológia, tudomány és politika erőfeszítéseivel együtt. Eközben az öngazgatású szocialista társadalomnak le kellett (és a jövőben is le kell) győznie a legkülönbélebb ellenállásokat, amelyek az elavult osztályviszonyok, gazdasági és más társadalmi viszonyok pozíciójából erednek, valamint a viszonyokat kifejező ideológiából és politikából származó nehézségekkel is meg kellett bírkóznia. Társadalmunk nem kerülheti ki a fejlődés történelmi szakaszait, hiszen tudjuk, hogy az ilyen próbálkozások mindig kudarccal végződtek, de az sem engedhető meg, hogy stag-

náljon egy bizonyos átmeneti formában. A szocializmus leghaladóbb erőinek szem előtt kell tartaniuk a szocialista humanizmus és az emberi szabadság közvetlen és távlati céljait, ugyanakkor minden pillanatban számon kell tartaniuk a saját és a rendszer ellenzői között levő reális erőviszonyt. Végső sorban is legnagyobb mértékben maga a gyakorlat eredményez egy rendszert, a szocialista demokrácia egy módját és formáját – mindez abban az esetben, amikor a forradalom létért küzd, vagy túléli a válságokat. Más a helyzet, ha a forradalom a széles körű társadalmi gyakorlatban is érvényesül, és megint más, ha a forradalom vívmányai olyan nagy horderejűvé válnak a társadalomban, hogy a régi társadalom ideológiai és politikai maradványai elenyészőek lesznek. A tőkés demokrácia rendszere is akkor gyökeresedett meg, amikor a hűbérrendszer gazdasági, ideológiai és politikai erői történelmileg végérvényesen túlhaladtak voltak. Ezenkívül tudatában kell lenni annak is, hogy forradalmi történelmi vállalkozást nem lehet hibák és tévedések nélkül megvalósítani. Ez azt jelenti, hogy a vezető szocialista erőknek bírálóan kell tekintenük saját magukra, és így viszonyulniuk az egész társadalmi gyakorlattal szemben is, képesnek kell lenniük a gyakorlat tapasztalataira való gyors reagálására. Mindez igen erőteljes szerepet kíván a forradalom erősítő, eszmei és politikai akciót, különösen a Jugoszláv Kommunista Szövetségtől, de ugyanígy igényli a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer dinamikus fejlődését is, amelynek szüntelenül figyelemmel kell kísérnie a fiatal szocialista társadalom dinamikus és néha igen drámai gyakorlatát. Mert nem elegendő csak kitűzni a célokat, ugyanolyan lényeges, sőt döntő fontosságú kérdés, hogyan érjük el a célokig? De ha tudjuk, hogy a munkásosztály, amely össze van kötve minden más dolgozóval és a szocialista tudat szervezett erőivel az élen hordozója lehet korszakunk történelmi harcának, akkor világossá válik az is, hogy alkotmányos rendszerünk fejlődésének minden egyes mozzanata, amely kifejezi a harcban álló szocialista erők helyzetét és működési szükségleteit – mindig a szocialista erők és azon erők közötti viszony hatása alatt kell állnia, amelyek társadalmunk fejlődését más szempontból vizsgálják. Ezek az erők társadalmunk fejlődését olyan társadalmi-gazdasági, eszmei és politikai szempontok alapján közelítik meg, amelyek ellentétesek társadalmunk fejlődésének forradalmi szocialista és öngazgatási irányelveivel. A mi öngazgatású szocialista társadalmunk ugyanígy mindig szembekerült azokkal az erőkkel is, amelyek elvetették a népek önrendelkezési jogának és a nemzeti egyenrangúságnak az elvét, vagy összeütközésbe került a nacionalista egoizmussal.

Természetesen, semmi sem változatlan a társadalomban, tehát az öngazgatású szocialista társadalom demokráciájának formái és belső szerkezete sem változatlan. Kétségtelen, hogy egy igen fejlett szocialista társadalom

önigazgatású demokráciájának rendszere sok mindenben – mind formájában és belső szerkezetében, mind a társadalmi élet egyes területeire való kihatásában is – el fog térni a mai rendszertől. Erről ma különböző elméleti feltevéseink lehetnek, amelyek megfogalmazhatják (és meg is kell fogalmazniuk) a távlati eszméi és politikai célokat, de a jelenlegi alkotmányos rendszer nem alapozható kizárólag csak ezekre a feltételekre. Azoknak a társadalmi erőknek a reális viszonyán is kell alapulnia, amelyekről függ, hogy a demokrácia a szocialista társadalmi viszonyok eszköze lesz-e, vagy elavult rendszer restaurálásának gépezete. Amikor kevésbé tartottuk számon a társadalmi erők e viszonyát azt kellett tapasztalnunk, hogy éppen a Kommünista Szövetség soraiban volt észlelhető ingadozás, utána pedig szembe találtuk magunkat a szocializmus vagy a szocialista öngazgatás elleni nyílt támadásokkal.

Alkotmányos rendszerünk kontinuitása

Minden alkotmányunk egy továbblépést jelentett az öngazgatású szocialista termelési és társadalmi viszonyok fejlődésében és egyúttal az öngazgatású demokrácia rendszerének fejlődésében is. Egyidejűleg azonban az alkotmánynak a szükséges védekező gépezetet is ki kellett építenie az állandóan jelenlevő veszéllyel szemben, hogy a szocializmus és a szocialista öngazgatás elleni erők ne hogy saját javukra változtassák meg az öngazgatású demokrácia rendszerében az erőviszonyokat.

Ha az alkotmányban nem tettük meg idejében a szükséges módosításokat, akkor maga a társadalmi gyakorlat kezdte ezt megtenni, viszonylag gyorsan aláásni a meglévő alkotmányos intézményeket és viszonyokat. Ez mindig akkor következett be, amikor a társadalmi gyakorlat számára már nem feleltek meg az alkotmányos intézmények és viszonyok, vagy amikor a társadalmi viszonyok valamely területén a termelő erők viszonya lényegesen megváltozott. Ezek a tényezők eredményezték az aránylag gyakori változásokat alkotmányos rendszerünkben.

Itt azonban szem előtt kell tartani, hogy minden eddigi alkotmányos változás egy-egy lépést jelentett forradalmi utunkon. Eközben a figyelem középpontjában mindig a szocialista termelési viszonyok öngazgatásos formájának fejlettségi foka és a termelési viszonyok öngazgatásos formáin alapuló demokráciának a fejlődése állt. Ez a tény egyber bizonyíték is, hogy nálunk a társadalmi rendszer nem stagnált holmiféle konzervatív, nyugodt állapotban, amely hazug stabilizáción, pragmatizmuson, illetve bürokratikus-technokrata uralmon alapszik.

Ez arra is bizonyíték, hogy a vezető szocialista erőket nem vakították el olyan illúziók, miszerint mindent meg lehet oldani állami kényszerrel.

Ellenkezőleg: a szocialista vezető erők a szocialista államra támaszkodtak, szocialista forradalmunk fáradhatatlanul kereste a sajátos ellentmondásokra vonatkozó demokratikus megoldási formákat és eszközöket, amelyek jegyében fejlődött az öngazgatású szocialista társadalom. Ezek a megoldások azonban oly módon születtek, hogy valóban az újratermelést biztosítsák, azaz a szocialista viszonyok állandó megismétlődését egy magasabb fejlettségi fokon. Ez nemcsak a társadalmi előrehaladás szempontjából jelentős, hanem a forradalmi erők fenntartása és erősítése érdekében is. Ismeretes, hogy a mi tapasztalatunk és más szocialista országok tapasztalata meggyőző módon azt mutatja, hogy a stagnálás a forradalom folyamán (azaz egy helyben való topogás vagy éppen a pragmatikus ideológia uralma, amely kizárólag a bürokratikus – technokratikus igazgatáson alapszik) rendkívül komoly társadalmi deformációkat és rendellenességeket idézhet elő. Alkotmánymódosításainkkal kapcsolatban gyakran hallhatók olyan vélemények, hogy alkotmányunk túlságosan konkrét és nagyon mélyre hatol a társadalmi élet egyes területein létező viszonyok rendezésében. Ez, ahogy mondják, gyorsan összeütközésre vezet a társadalmi feltételekkel, amelyek állandóan változnak, ezért ezek gyakori előidézői az alkotmánymódosításoknak.

Ilyen megállapítás önmagában véve pontos. Valójában erre is gondoltam, amikor arról beszéltem, hogy alkotmányunk változtatását kiváltó másik tényező éppen alkotmányunk jellege. Ez az igazság azonban önmagában véve semmit sem mond, ha nem határozzuk meg mi a jó és mi a rossz benne társadalmi fejlettségünk jelenlegi fázisának szükségletei szempontjából. Más szavakkal, felvetődik a kérdés, vajon el állhatunk-e eddigi alkotmányos gyakorlatunktól, amely mélyen behatol a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok problémájába annak a veszélye nélkül, hogy egy fiatal társadalomban, amely úgyszólván kiépítése kezdeti szakaszában van, ne hatalmasodna el az ösztönszerűség az emberek közötti általános társadalmi-gazdasági és politikai viszonyokban. Ha ez bekövetkeznék, akkor minden ellentmondás és ellentét kiéleződne társadalmunkban, a szocialista erők pozíciói pedig meginognának.

Valójában a társadalom alkotmány nélkül is fejlődhet a forradalmi dekrétumok vagy törvények alapján. Sok forradalom hosszú időn át ezeken az utakon haladt, ily módon épült ki több államrendszer és burzsoá állam is. Néhány burzsoá államnak gyakorlatilag még ma sincs alkotmánya, évszázadokon át a törvényhozás alapján fejlődtek, olyan törvényeken alapultak, amelyek az osztályharcok gazdasági és politikai harcok szüntelen hatása alatt jöttek létre és változtak. Más államokban az alkotmány gyakran csak deklaráció vagy csak az államberendezésre és a polgárok-
nak az államhoz való viszonyára vonatkozó általános jogi rendeletek „jegyzéke”. Az ilyen alkotmányok előnye kétségtelenül abban van, hogy

nem kerülnek olyan gyakran összeütközésbe a gyakorlat fejlődésével, de ez a feltételezett előny látszólagos és hazug. A társadalmi ellentmondások és ellentétek ugyanis az osztályviszonyok és társadalmi-gazdasági viszonyok teljes rendszere által oldhatók fel. Ezek a viszonyok pedig, mint ismeretes a tőke feletti magántulajdonra, monopóliumra és a tőke munkásoktól való elidegenítésére épülnek. A társadalmi-gazdasági viszonyok ilyen rendszere a burzsoá állam alkotmányában van megalapozva, azzal a rövid szólammal, hogy az állam védi a magántulajdont. De ilyen rövid képlet alapján, minden közelebbi alkotmányos rendelkezések nélkül épül ki az osztályviszonyok és a társadalom ilyen durva és sérthetetlen rendszere, amely azoknak az erőknak a jogait biztosítja, amelyek a tőkével rendelkeznek, és amelyek olyan emberek sorsát határozzák meg, akik csak saját munkaerejükkel rendelkeznek. A burzsoá társadalom uralkodó rendszerének működésére az emberek hatalmas többségének nincs hatása – legfeljebb az osztályharcokon, elemi formáin keresztül gyakorolhat nyomást a rendszerre.

Ezenkívül a modern forradalmak gyakorlata kimutatta, hogy ott, ahol az alkotmány nem döntő szabályozója a társadalom fejlődésének – könnyebben jut kifejezésre a hatalom hordozóinak önkényes határozata, sor kerülhet az elementáris bürokratikus-technokrata despotizmusra és más társadalmi elferdülésekre is a termelési viszonyok rendszerében és a munkásosztály társadalmi-politikai helyzetében is. Úgy vélem, hogy a sztálinizmusnak nevezett jelenség kitűnő bizonyítéka ennek az állításnak.

Ezzel nem tagadom azt az állítást, hogy az alkotmánynak a lehetőségek szerint a rendszer alapjainak szabályozására kell korlátozódnia, hogy az alkotmány, amely jellegénél fogva túl deklaratív és elvont, komoly szociális rendellenességeket válthatna ki társadalmunkban. Csak egy példát hozok fel. A munkásosztály nincs mindig eléggé öngazgatásosan megszervezve, illetve nem mindig elég erős politikailag, hogy az államra való támaszkodás nélkül ellent tudjon állni alapvető szocialista és öngazgatási jogai megsértésének és nem tiszteletbentartásának. Jó példa erre a XV. alkotmányfüggelék, amelyet azzal a céllal hoztak meg, hogy a munkások öngazgatási tevékenysége terebélyesedjen. Ez az alkotmányfüggelék azonban a gyakorlatban céljának éppen ellenkezőjét érte el. Nem a munkásöngazgatásnak adott nagyobb teret, hanem azok kaptak nagyobb szabadságot, akik a munkásöngazgatást tudatosan vagy öntudatlanul is gátolták.

Úgy hiszem nem fogok túlozni, ha azt mondom, hogy társadalmunk éppen alkotmányunk jellegéből kifolyólag igen sok deformációt és konfliktust került el vagy enyhített.

Az alkotmánymódosítások általános céljai

Sem az előző alkotmánymódosításokban sem pedig a jelenlegiekben nem tűzik ki célul egy olyan alkotmányos rendszer kiépítését, amely minden problémát megoldana. Ezt azért hangsúlyozom ki külön, mert éppen az új alkotmánnyal kapcsolatos vitákból tűnt ki, hogy sokan túl sokat várnak el az alkotmánytól, azt hiszik, hogy az alkotmány magától fog feleletet adni a nyitott kérdésekre, elhárít majd minden nehézséget, amely társadalmunkra nehezedik, sőt majd még gazdaságunk jelenlegi nehézségeit is kiküszöböli. Az alkotmány csak az általános irányelveket, társadalmunk fejlettségének formáit és intézményeit határozhatja meg. Ezzel az alkotmány kétségtelenül hozzájárul a nehézségek és problémák kiküszöböléséhez. Minden másról azonban a társadalom mindennapos gyakorlatban döntenek a munkában és a munkások között levő viszonyokban, de mindenekelőtt természetesen a politikában és a munkások öngazgatási és állami szerveinek társadalmi működése keretében. Ezért világosnak kell lennie előttünk, hogy gazdasági nehézségeink kiküszöbölésére nem elegendő csak alkotmányt cserélni! Hatékonyabb társadalmi tervezésre van szükség, amely a munka öngazgatásos szerkezetéhez igazodik, szükségünk van megfelelő gazdaságpolitikára is, amely az állam reguláris erejére támaszkodik. Az ilyen társadalmi akciónak párhuzamosan kell fejlődnie az alkotmánymódosításokkal. Meggyőződésem, hogy ebben az akcióban rendkívül fontos szerepe jut a JKSZ X. kongresszusa előkészítésének és e kongresszus határozatainak. Ezek a döntések társadalmi-gazdasági és politikai rendszerünk fejlődésének távlatot nyitnak majd.

A jelenlegi alkotmánymódosítások fő célja, hogy a munkásosztály és minden dolgozó kezébe hatékonyabb fegyvert adjanak az említett társadalmi akcióban, hogy ezek a munkások a Kommunista Szövetséggel az élen még sikeresebben harcolhassanak érdekeik vezető szerepéért és öngazgatási helyzetükért a termelési eszközökkel való rendelkezésben.

Érthető, hogy az alkotmányos reformmal más célokat is el akarunk érni.

Az új alkotmánynak először is meg kell erősítenie a szocialista öngazgatású gyakorlatunk fejlődésében elért eredményeket. Az új alkotmánynak azután hatékonyabb védőpalánkokat kell biztosítania meghatározott ellenállásokkal és eltorzulásokkal szemben, amelyek öngazgatású szocialista társadalmunk munkájában, életében és fejlődésében jelentkeztek. E tekintetben az 1965. évi reform után gazdag tapasztalatra tettünk szert, nemcsak a fejlődés pozitív eredményeire vonatkozóan, hanem a tudatos ellenállás megnyilvánulásai, az ingadozások és más negatív törekvések közepette is. Az öngazgatású szocialista rendszer jelenlegi mechanizmusának működésében megmutatkoztak egyes gyenge pontok is, amelyek

miatt ez a rendszer nem mindig képes ellenállni a gyengítő, deformáló, aláásó nyomásoknak. Ha a Kommunista Szövetség nem helyezkedett volna idejében szembe ezekkel a negatív törekvésekkel, amelyek a politikai rendszer egyes területein, a társadalmi-gazdasági és nemzetközi viszonyokban jelentkeztek – akkor társadalmunk mint a szocialista termelési viszonyok rendszere idővel komoly válságba került volna. A Kommunista Szövetség akciója Tito elvtárrsal az élen lehetővé teszi, hogy az öngazgató társadalmi-gazdasági és politikai rendszer területein is néhány erőteljes, szükséges, forradalmi lépést tegyünk.

A technokratizmus osztályjellege

Amikor társadalmunk eddigi fejlődésének negatív irányvonalairól és deformációiról beszélek (amelyek ellen, ahogy mondtam erősebb védőpalánkokat kell emelnünk) elsősorban a termelési viszonyokban beállt helyzetre gondolok, mindenekelőtt a technokrata, monopolisztikus viszonyok elszaporodott elemeire. E jelenség forrása elsősorban abban van, hogy a tárgyiasult holt munka, amely a társadalmi felhalmozásba kerül, a koncentráció utain egyre jobban kikerült a munkások öngazgató ellenőrzése alól. Ily módon a társadalmi felhalmozás elidegenített alapjai a termelés, a kül- és belkereskedelem, a bankok és más gazdasági szervezetek élén álló csoportok kezében oly mértékben önállósultak, hogy – joggal mondhatjuk – a mennyiség már minőségi változást is hozott. Ha ezek a jelenségek a termelési viszonyok domináló sajátosságává váltak volna, akkor azok nemcsak mindjobban korlátozták volna a munkások öngazgató jogait, hanem mindjobban aláásták volna és feldúlták volna e termelési eszközök feletti társadalmi tulajdonjog rendszerét. Ismeretes, hogy minden monopolisztikus jellegű rendelkezés a társadalmi tőke alapjai felett szükségszerűen a munkások és a társadalmi tőke feletti monopolisztikus rendelkezésjog hordozói között kialakuló osztályviszonyok elemeit határozza meg. Amilyen mértékben a társadalmi tőke igazgató Technobürokratikus, monopol jellegűt kap, olyan mértékben válik a munka bérmunkává.

Amikor ezekről beszélünk, semmiképpen sem akarom dramatizálni annak a törekvésnek a megjelenését, hogy egyes elemei újratermelődnék azoknak a termelési viszonyoknak, amelyek az előző társadalmi rendszerhez tartoztak. Teljesen érthető, hogy ezek az elemek még hosszú időn át jelentkezni fognak. Ugyanígy azt sem hiszem, hogy az ilyen jelenségek csökkentik a siker jelentőségét és nagyságát, amelyet társadalmunk eddigi fejlődésében elért és amely valóban rendkívül nagy méretű és történelmileg jelentős mind az anyagi fejlődés, mind a társadalmi viszo-

nyok fejlődése szempontjából. Csak rá szeretnék mutatni rendszerünk egyes gyenge pontjaira, következetlenségeire és hiányosságaira, amelyek működésében gyengítik rendszerünket, és ezáltal csökkentik rendszerünk ellenállását az elavult tulajdonviszonyok nyomásával szemben. A legkézzelfoghatóbb bizonyíték, hogy rendszerünkben valóban léteznek ilyen gyenge pontok: a társadalmi reprodukció eszközei felett uralkodó technokratikus-igazgatási monopóliumnak sikerült elsajátítania igen jelentős pozíciókat a társult munka rendszerében. A technokratikus-igazgatási monopóliumnak nemcsak hogy sikerült a bővített újratermelés társadalmi alapjainak legnagyobb részét kivonnia az öngazgatású munkásellenőrzés alól, hanem (többek között tervezési rendszerünk gyengeségei miatt is) még az állami szervek ellenőrzése és irányítása alól is sikerül kibújni.

Más szóval, amikor társadalmunk előző intézkedései (különösen az 1965-ös gazdasági és társadalmi reform) radikálisan kitépték az állami tulajdonjogon alapuló bürokratikus gazdasági és politikai hatalmának gyökereit, ez a hatalom fokozatosan beköltözött a társadalmi felhalmozás koncentrációjának és centralizációjának igazgatási központjaiba. Ezek a központok növekvő erejük nyomán hatni kezdtek az államhatalom községi és köztársasági szerveinek működésére, ezeken keresztül pedig (vagy közvetlenül is) a szövetségi szervekre. Társadalmunk tehát a gazdaságban kialakult technokratikus igazgatási monopólium erősödésének veszélyével találta magát szemben és ezúttal a vezető szerep az állami apparátus kezéből a gazdaságban kialakult technokrata igazgatási monopólium kezébe kerül át.

Mondhatnám, hogy ilyen irányzatok kezdetét jelentik annak, hogy a technokratikus vezetési struktúrák a társadalmi tőke feletti kollektív birtoklás „ügyvezetőivé” váljanak, de felelősség nélkül éppen a kollektív tulajdonosok, azaz a munkásosztály iránt. Ha a társadalom megengedné, hogy az ilyen törekvések rendszerre fejlődjenek, akkor a társadalmi tőke, amely ily módon elidegenülne a munkástól és a társult munka alapszervezeteitől, a munkásokat egy bizonyos fajta bérmunkásokká változtathatná, akiknek az önállósult tőke felett rendelkezők politikáját kellene végrehajtaniuk ahelyett, hogy a helyzet fordított volna, vagy ahogy Engels mondta, ahelyett, hogy a munkások uralkodnának a termelési eszközök felett, ezek az eszközök uralkodnak a munkások felett. Az ilyen irányzatok valójában az öngazgatás fejlődésének és megvalósulásának minden területéről való kiszorításához vezetnek.

Másrészt az ilyenfajta továbbfejlődés mind nagyobb politikai hatalmat adna a társadalomban a gazdasági és politikai irányításban kialakult technokrata igazgató rétegnek, amely egyre jelentősebb pozícióhoz jutna a politikai hatalom egész rendszerében, elsősorban magában az államban

– ezt az eddigi folyamatok is kimutatták – azaz a munkások demokrati-
kus öngazgatási diktatúráját a vezetési technostruktúra diktatúrája vál-
taná fel.

Sőt, azt hiszem nem túlzok, ha azt mondom, hogy a technokratizmus –
ha elvakítaná az öngazgatású gazdasági ellenőrzést – erősebb tényezővé
válhatna, mint egy centralizált állami tulajdonjogon alapuló rendszerben
vagy mint a monopolkapitalizmusban. Mert mindkét említett társadalmi
rendszerben a technokratizmus többé-kevésbé alárendelt és függő hely-
zetben van, hiszen az igazgató gépezet számadással tartozik a tőke tulaj-
donosának a gazdasági mutatókról. Ez érvényes a magántőkén és az
állami tőkén felépülő államra is.

Amikor azonban az öngazgatású szocialista társadalomban (amelyben
a társadalmi felhalmozást az alkotmány és törvények alapján a munká-
sok igazgatják és irányítják), a munkások igazgatási joga szerint, tehát
egy decentralizált rendszerben a technokratikus monopóliumnak sikerült
a munkás holt munkáját kivonnia a dolgozók ellenőrzése alól és elérni
azt, hogy többé-kevésbé rendelkezzen a holt munkával, akkor az ily mó-
don kialakult technokratikus igazgatású központok nagyobb hatalomra
tesznek szert, mint amekkorával rendelkeznek az államtulajdonjogi rend-
szerben. Hatalmuk még nagyobb mint a kapitalista monopolisztikus
rendszerben, hiszen gazdaságilag nem felelnek sem a munkásnak, sem az
államnak, sem pedig a tőke tulajdonosának. Ezért számolnunk kell ezzel
a veszéllyel, mint társadalmunk fő ellentmondásával, amely még sokáig
fog olyan törekvéseket szülni, hogy éppen ezek az irányzatok alapján
reprodukáljanak a közös tulajdonviszonyok, sőt még az osztályviszo-
nyok és osztályellentétek egyes elemei is, valamint a gazdasági hatalom
elidegenítése a munkástól.

A technokratizmus bebatolásának okai az öngazgatási viszonyokba

Az említett ellentmondásokat és azok következményeit nem lehet egy-
szerűen csak betiltani, csakis az anyagi erők teljes fejlődése által, továbbá
a technológia és társadalmi-gazdasági rendszer útján lehet kiküszöbölni,
azaz az emberek közötti társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésével
vagyis az öngazgatási termelési viszonyok révén. Ezért nem az a leg-
fontosabb, hogy megállapítsuk, vajon a technokratizmus milyen mérete-
ket öltött, hanem az: hogyan fegyverezzük fel egész társadalmunkat,
hogy az hatékonyabban akadályozhassa meg az ilyen erők és irányzatok
hatását társadalmunkban, azaz hogy folyamatosan kiszorítsa őket a terme-
lési viszonyokból. Tudatában kell lennünk, hogy az öngazgatású szocia-
lista társadalomnak bizonyos törvényszerűségei vannak és bizonyos sajá-

tos ellentmondásai és konfliktusai is, amelyek megoldására ennek a társadalomnak – mint egységes rendszernek – sajátos és tekintélyes eszközöket kell biztosítania az állam erejére támaszkodva. (Itt az államot úgy kell felfogni mint a munkásosztály és minden dolgozó hatóeszközét.) Úgy vélem, hogy e tekintetben az utóbbi években nagy mértékben lemaradtunk, amit az eddig szerzett tapasztalatok alapján igyekszünk behozni. Itt elsősorban meghatározott tapasztalatokról van szó, amelyekre a Kommunista Szövetség és a legszélesebb munkásosztály tett szert az utóbbi évtizedben.

Például az öngazgatás fejlődésének első szakaszaiban amikor bebizonyosodott, hogy a munkásosztály önmaga felett gyakorolja az igazgatást, kísérő jelenségként előbukkant egy illúzió is, miszerint a munkások politikai ereje minden egyes munkaszervezetben elegendő ahhoz, hogy egyedül oldjon meg minden problémát, amely az öngazgatás fejlődése folyamán felvetődik, vagy az olyan kérdések, gondok megoldására is képesnek tartották ezt a politikai erőt, amelyek a belső társadalmi-gazdasági viszonyok rendezésében vagy amelyek a bürokratizmus és technokratizmus elleni harcban jelentkeztek. Senmiképpen sem fogom azt bizonyítani, hogy ez az illúzió volt a technokratikus veszély lebecsülésének fő oka, noha természetesen ez mégis a legfontosabbak közé tartozott. Ezzel összhangban sem alkotmányunk, sem pedig politikai rendszerünk nem biztosított eléggé erős bázist az ilyen jelenségek elleni harcra. Még 1965-ben sem, amikor a bővített újratermelés eszközeinek radikális decentralizálására törekedtünk, akkor sem irányoztunk elő megfelelő intézkedéseket, amelyek megakadályozták volna a társadalmi felhalmozás technokratikus elidegenülését a munkásoktól. Igaz, hogy akkor már előreláttuk ezt a veszélyt, de úgy véltük, hogy a munkások sikeresen ellenállhatnak majd.

Ezt az illúziót még csak megerősítette az a felfogás, hogy elegendő csak demokratikus jogokat adni a munkásoknak és ezzel minden megoldódik. Itt megfeledeztünk arról, hogy ezek a jogok nem sokat jelentenek, ha a munkás nincs olyan helyzetben, hogy közvetlenül, saját érdeke szerint gazdaságilag felfogja és ellenőrizze a határozatok értelmét. Más szóval ez azt jelenti, hogy ha a munkás nincs közvetlen függő helyzetben a társadalmi felhalmozás racionális gazdálkodásával, akkor sem magánéletével, sem pedig alkotó munkájával nem érdekelt a bővített újratermelés eredményeiben. Így ez a helyzet, amelyben nem alakult ki a megoldások megfelelő rendszere (ezt az állapotot egyesek a munkásöngazgatás szabadsága tetőfokának nevezték) éppen ezeknek a munkásoknak gyakran több kárt okozott, mint hasznot, mert éppen ide fészkelte be magát a technokratizmus ideológiája és gyakorlata. A munkás ugyanis nem látott semmiféle közvetlen hasznot ebben a formális szabadságban, hi-

szen a munkástanácsban csak szavazás által fejezheti ki véleményét, hogy egyezik-e vagy sem a vállalat igazgatásával. A munkás nem rendelkezett olyan gazdasági elemekkel, amelyek által fel tudta volna mérni, mi számára hosszú távlatra a hasznos.

Ezek a negatív tapasztalatok nemcsak a munkások előtt, hanem a vezető szocialista erők előtt is rámutattak arra, hogy a szocialista öngazgatásért vívott harcot nem engedhetjük át külön-külön egyes önálló munkaszervezetben az erők viszonyának. A munkásosztálynak egy közös az egész szocialista társadalmi-gazdasági és politikai rendszer erős támpontjára és eszközeire van szüksége a szocializmus és az öngazgatás ellenségeivel vívott harcban.

A technokratizmus, a technikai intelligencia és igazgatási funkciók a társult munkában

Nem az a legfontosabb, hogy azok az emberek, akik a technokrata igazgatási monopóliumnak hordozói voltak, milyen mértékben cselekedtek tudatosan vagy ösztönösen. Mert, mint ahogy senki sem bújhat ki saját bőréből, úgy senki sem szökhet meg a társadalmi rendszerből, amelyben él. Mert ha a rendszer lehetővé teszi, egy bizonyos magatartást, akkor az emberek élnek is az alkalommal. Senki sem vállalhat szubjektív kívánsága és döntése alapján tőkésé, technokratává stb. csak meghatározott objektív körülményekből adódóan, vagy ha a társadalmi rendszer nem eléggé erős és érett arra, hogy megakadályozza az ilyen viszonyok kialakulását. Ezeket a kérdéseket tehát, amelyeket felsoroltam elsősorban a társadalmi rendszer és termelőerők további fejlődése által lehet megoldani. Ezért én személy szerint nem vagyok amellett, hogy a technokratizmust kizárólag bizonyos emberek leváltásával kelljen megoldani. Természetesen kivételt képez az az eset, amikor technokrata monopolisztikus ideológiáról és az öngazgatás elleni szemmel látható ellenállásról van szó. Nem lehet azonban kétségbe vonni, hogy a funkcionáriusok nagy többsége, akik a gazdaság vezető helyeit töltik be lényegében kifejezetten szocialista beállítottságúak és öngazgatáspártiak, és azt sem, hogy ezek az emberek maguktól is másként dolgoznának, ha a rendszer másként orientálta volna őket.

Ezt azért hangsúlyozom ki, mert meggyőződésem, hogy számunkra a jelen pillanatban az a legfontosabb, hogy megértsük, vagy pontosabban beismerjük: öngazgatású társadalmi-gazdasági és politikai rendszerünk még nincs eléggé kiépülve és nem rendelkezik megfelelő eszközökkel és intézményekkel, hogy szüntelenül és sikeresen ellenálljon a társadalmi eszközök munkásoktól való elidegenítésének, amely a társadalmi

felhalmozás alapjainak technokratikus-monopolisztikus rendelkezésszerepéhez vezet. A társadalmi felhalmozás koncentrációs folyamatai már önmagukban nélkülözhetetlenek, de a szocialista társadalomnak meg kell gátolnia, hogy ez a folyamat túlnyomórészt ösztönszerűen bonyolódjon le, azaz megfelelő tudatos társadalmi irányítás és társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározása nélkül. Társadalmunk legfontosabb feladata a jelen helyzetben ezeknek a problémáknak megoldása.

Mindezért a technokratizmust, mint ideológiát és társadalmi-gazdasági viszonyt vagyis egy bizonyos társadalmi-gazdasági viszony jellemzőjét világosan meg kell különböztetni a különböző foglalkozásoktól és funkcióktól a társult munka vezetési struktúrájában. Vannak olyan emberek, akik fáradhatatlanul azon igyekeznek, hogy a technokrácia kritikáját bizalmatlanságnak minősítsék, sőt támadásnak a műszaki intelligencia vagy általában az értelmiség ellen. Léteznek nálunk olyan felfogások is, miszerint a technokratizmus nem más, mint bizonyos funkciók, foglalkozások és a képzésben elért fok jellemzője vagy éppen úgy állítják be, mint bizonyos törekvést a minél nagyobb technológiai hatékonyságra. Az ilyen emberek nem tudják felfogni, hogy itt szó sincs bizonyos funkciók, de főleg foglalkozások, képzések és a technológiai hatékonyság jellegéről, hanem a termelési viszonyok jellege az elsődleges, azaz az emberek helyzetéről van szó ezekben a viszonyokban, elsősorban a munkások viszonyáról a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközökhöz és a bővített újratermelés eszközeihez. Az igazgatói állás és más hasonló ügyvezetői szervek nélkülözhetetlenek a társult munkában. Minden munkás alapvető érdeke, hogy az ilyen funkciók hordozói a legképzettebb emberek legyenek, akik tisztességükben eléggé önállóak és ezáltal megfelelő mértékben felelősek is. Maga ez a tény tehát nem forrása a technokratizmusnak, de amikor ezek a funkciók kezdenek összefonódni a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközök és a bővített újratermelés eszközei felett (de különösen a társadalmi felhalmozás eszközei felett) való monopolisztikus rendelkezéssel, hogy a szakigazgatás szervei az eszközökről, azaz a munkafolyamatról és gazdálkodásról önhatalmúan hozzanak olyan döntéseket, amelyektől a munka és a munkás társadalmi helyzete függ – akkor ez a technokratizmus, amely arra törekszik, hogy az igazgatás technokrata-monopolisztikus módját állítsa fel az eszközök és a munkásosztály felett.

A technokratizmus tehát egyáltalán nincs kapcsolatban a műszaki értelmiség fogalmával, noha kisebb része valóban olyan helyzetben van, hogy legkönnyebben válhat a technokrata irányzatok eszmei és gyakorlati hordozójává. A műszaki intelligencia nagyobb része azonban érdeklődik és céljai által a munkásosztállyal van összeforrva és ugyanolyan mértékben károsul a technokratikus monopóliumtól, mint minden más mun-

kás. Végül nem szabad elfeledni, hogy társadalmunkban a műszaki értelmiség a munkásosztály része, mert ugyanazok a termelési viszonyok érvényesek rá mint a többi munkásra. A technokratikus viselkedés sajátossága egy nem is éppen kis számú embercsoportnak, amely a községi, köztársasági és szövetségi állami szervezetekben, a politikai szervezetekben, magában a Kommunista Szövetségben is, és az öngazgatási szervezetekben működik. Ezt gyakran megismételjük és magyarázzuk a Kommunista Szövetség és más társadalmi-politikai szervezetek dokumentumaiban, felelős emberek pedig a technokratizmust bíráló nyilatkozataikban. Az ember azt hihetné ezek után, hogy világos a helyzet, és mégis mindig megisméltődnek ugyanazok a szemrehányások. Ezért felvetődik a kérdés, vajon az eddigi eléggé gyakori figyelmeztetésekből, miszerint a technokratizmus bírálata kiegyenlítődik a műszaki értelmiség iránti viszonyulással, valóban mindig csak őszinte aggodalomról vagy meg nem értésről van-e szó, vagy emögött olyan törekvések rejlenek, hogy lehetetlenné tegyék a technokratizmus jelenségének bírálatát és a módosításokat társadalmi és alkotmányos rendszerünkben, amelyeknek hatékonyabb fegyvert kell adniuk a munkásosztály kezébe az ilyen jelenségekkel szembeni védelemhez. Ezért úgy gondolom, végső ideje már felhagyni a technokratizmus védelmével a műszaki intelligencia társadalmi helyzetének hazug védelme nevében. Hiszen a műszaki értelmiség helyzete semmilyen kárt sem szenvedett, hanem még meg is szilárdul, ha öngazgatási jogai ugyanúgy, mint más munkásé erőteljesebben lesznek megvédve.

A technokratizmus és a liberalizmus összekötöttsége

Nem véletlenül történt, hogy amikor a Jugoszláv Kommunista Szövetség mozgalmat indított az öngazgatási viszonyok technokratikus monopolisztikus elferdülései ellen, egyidejűleg szemben találta magát egy politikai jelenséggel, amit liberalizmusnak nevezünk, noha valószínűleg közelebb kerülnénk az igazgatáshoz, ha ezt a jelenséget álliberalizmusnak vagy opportunizmusnak hívnánk. Ennek a jelenségnek ugyanis nem sok köze van a szabadsághoz és a demokráciához az öngazgatású szocialista társadalomban, de sokkal több a szabadság kiszolgáltatásához, amit az erők tesznek, amelyeknek nincs joguk a szabadsághoz az alkotmány szerint, azaz nincs joguk politikai harcot folytatni a munkások öngazgatási és szocialista jogai ellen.

Első tekintetre paradox módon hangzik, ha azt mondjuk, hogy a technokratizmus eszméje a liberalizmus fő forrásává vált, amikor tudjuk, hogy éppen a technokratizmus igyekszik megszüntetni (és valóban meg is szünteti) a munkások öngazgatási és demokratikus szabadságát. Ebben

mégsincs semmi paradoxális. Minden ami születik, élni akar. Mihelyt létrejött a technokratizmus, igyekezett a termelési viszonyok domináns formájaként ártani a társadalomnak. Ezért a technokratizmusnak olyan szabadságot kellett keresnie saját maga és társadalom számára, amely lehetővé tenné, hogy kifejezésre juttassa saját igazi társadalmi-gazdasági jellegét, azaz, hogy hatékony monopóliumot állítson fel a társadalmi tőkével való rendelkezésben és hogy egyidejűleg megszüntesse a munkások öngazgatási szabadságát és egyenjogúságát a társult munkában.

Még azt is mondhatnánk, hogy a technokraták e viselkedésük által igen hasonlítanak az úgynevezett demokratikus vagy liberalisztikus burzsoáziára. A burzsoázia ugyanis azért, hogy uralkodik a tőke felett, az egész munkásosztályt és a termelők egész fejlődését saját közvetlen osztályuralma alatt tartja, míg a parlamentben éppen ezért tolerálhatja a liberalizmust és a politikai pártok összeütközését, de természetesen csak addig a határig, amíg magukra a tőkés viszonyok rendszerére veszélyt nem jelent. Ezért a burzsoázia elismerheti a munkásoknak, mint az állam alárendeltjeinek, illetve mint elvont polgároknak relatív szabadságát – akiknek néhány évenként küldöttet szabad választaniuk és ezáltal megszilárdíthatják valamely párthoz való tartozásukat. De a burzsoázia nem ismerheti, és nem is ismeri el a munkások szabadságát az eszközök és a munkaeredmények igazgatásában. A technokratikus monopólium ennek az osztályviszonynak sajátos maradványa és ezért a politika területén is ehhez hasonlóan viselkedik. Így nálunk a technokratizmus eszmei tartalma összekapcsolódott vagy a burzsoá d mokratikus parlamentarizmus pártelvéivel vagy a bürokratikus-centralisztikus állam sztálini elveivel.

Úgy vélem, hogy a technokrata-monopolisztikus deformációk, amelyek öngazgatású rendszerünkben és egész társadalmunkban jelentkeztek, valószínűleg döntő mértékben hozzájárultak az igen komoly eszmei és politikai ingadozások jelenségéhez, amellyel az utóbbi években szembekerültünk.

Az öngazgatású szocialista társadalom már évek hosszú sora óta a bírálókat, a rágalmak és politikai támadások tüze alatt áll az ellenforradalmi jobboldal és az állam tulajdonjogi dogmatizmus valamint az ultrabaloldali radikalizmus részéről.

A burzsoá ideológia képviselői a technokratikus monopóliumban a társadalmi tulajdonnak azaz a szocializmusnak egy bizonyos átmeneti alakját és dezintegrációs eszközét látják. A dogmatikusok számára ez a technokratikus monopólium ugródeszkát jelent az állami apparátus állami tulajdonjogi monopóliumának visszaállításához. Ezért mind az egyik mind a másik támadja a Kommunista Szövetség politikáját, amely arra irányul, hogy az öngazgatás további fejlesztésével felülkerekedjen ezen a monopóliumon és teljes integrációt biztosítson a munka,

a termelőeszközök, valamint a bővített újratermelés eszközei között a munkásosztály, illetve a társult munka alapszervezeteiben dolgozók kezében. Ezek a támadások megnyilvánulnak egyes állításokban, amelyeket nálunk igen gyakran hallhatunk, például, hogy a Kommunista Szövetség beavatkozása a gazdaságba és az öngazgatási viszonyokba káros; hogy az öngazgatók tudják, mit csinálnak, amikor a hatalmat a szakképzett embereknek enegedik át; hogy a Kommunista Szövetség leváltja a jó közigazdászokat, hogy a vezető helyekre szakképzetlen munkásokat vagy politikusokat helyezzen, hogy a KSZ megszünteti a végrehajtó bizottságok önállóságát azért, hogy ellenáll az állami apparátus vagy egyes pártfunkcionáriusok egybefonódásának a gazdasági technokratizmussal; hogy a társult munka alapszervezetei által dezintegrálja a társadalmi munkát stb.

Valójában mindazok a társadalmi erők, amelyek jövőjüket a technokratikus monopólium erősödésében látták, ezáltal nemcsak a Kommunista Szövetség forradalmi szerepét akarták elvitatni, hanem meg is szüntetni beleszólási jogát, a társadalmi élet perifériájára szorítva. De egyidejűleg más igénylők is jelentkeztek a társadalmi vezető szerep megszerzésére: az úgynevezett „mozgalmak”, amelyek a nacionalizmus vagy valamilyen liberalisztikus vagy szociális ultraradikalizmus parolája alatt tűntek fel, és az állítólagos „pártvezérek” körüli politikai csoportosulások, amelyek megpróbálták érvényesülni, mint a hatalom tényezői a munkásosztály szervezett erejével és a szocialista társadalmi tudattal szemben.

Az ellentmondásos társadalmi mozgások hatása a Kommunista Szövetségre

Mivel a Kommunista Szövetség az említett társadalmi ellentmondások és konfliktusok között működik és nem egy légtérben, minden, ami történik a társadalomban hatással van a kommunistákra és a szocialista társadalmi gyakorlat minden hordozójára tudatunk megformálásában. A Kommunista Szövetségben egyik ilyen véglet az opportunizmusban fejeződött ki, vagy a már tárgyalt jelenségek iránt megnyilvánuló liberalizmusban, így elsősorban a gazdaságban és az állami gépezetben kialakult technokrata-monopolisztikus törekvések iránti liberalizmusban, és mi több, magában a Kommunista Szövetségbe is az állítólagos „elitizmusban”, amely azzal a követeléssel jelentkezett, hogy megszervezze az intelligencia vezető szerepét a társadalomban, és egyidejűleg vezető szerepre tegyen szert a reakciós nacionalizmusban és a munkásosztálytól idegen más eszmei és politikai irányzatokban. A másik véglet a dogmatikus-konzervatív és etatisztikus-bürokratikus irányzatok visszaállításá-

nak megkísérlésében nyilvánult meg, valamint az úgynevezett „új baloldal” jelenségben. Az „új baloldal” fő harci eszközei az ultrabaloldali frázisok és szociális demagógia volt, amely mögött semmilyen irányelv nincs arról, hogy mit kell és mit lehet cselekedni; egy elvi dezorientációról van szó, amely csak azt teheti, hogy teret nyisson az előbb említett öngazgatásellenes társadalmi erőknél, amelyek tisztában vannak céljukkal. Ezért az ilyen ultrabaloldaliságnak gyakorlatilag mindig az államtulajdonjogi bürokratizmus ideológiájában, illetve a technokratikus monopóliumban kell végződnie, hiszen harmadik változat – az ellenforradalom kivül – nincs.

Mindezek és ehhez hasonló ingadozások, jelentősen csökkentették a Kommunista Szövetség és a haladó erők ütőképességét.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az ilyen jelenségek okozói a Kommunista Szövetség és általában a szocialista erők soraiban csak az említett termelési viszonyok negatív irányzatai. Kétségtelen, hogy emellett jelentős szerepet játszottak még más tényezők is, kezdve az objektív nehézségektől, amelyekbe társadalmunk került a gazdasági elmaradottság ellen folytatott harc és az öngazgatású szocialista rendszer kiépítése folyamán – egészen a szocialista erők szubjektív gyengeségéig, ami miatt a társadalmi élet egyes területein kisebb vagy nagyobb mértékben fennmaradhattak olyan viszonyok, amelyek nem voltak összhangban a munkások osztályérdekeivel, sem a népek önrendelkezési jogával és egyenjogúságával, sem pedig a munkások öngazgatási, demokratikus érdekeivel. Mégis úgy vélem a liberalizmussal folytatott harc kapcsán a fő ellentét abból a kérdésből adódott, hogyan fejleszthető tovább az öngazgatású szocializmus, azaz lehetséges-e valamilyen lépéseket továbbiteni, ha a Kommunista Szövetség együttesen társadalmunk összes szocialista erőivel nem vesz fel nyílt harcot a termelési eszközök és a bővített újatermelés eszközei koncentrációjában és centralizációjában jelentkező technokrata-monopolisztikus formákkal és minden más olyan jelenséggel, amely megkísérelte, hogy mind nagyobb mértékben megbénítsa a Kommunista Szövetség és öngazgatású szocialista társadalmunk akcióképességét a szocialista társadalmi viszonyok haladóbb formáiért vívott harcban. Maga a Kommunista Szövetség eddigi politikai ténykedésével világosan orientálódott egy ilyen döntő összeütközésre.

A JKSZ jelenlegi akciójának lényege

Most, amikor a Kommunista Szövetség szocialista munkásságának eszmei és politikai vonatkozásait letisztázva és megmagyarázva majd erőteljes összeütközésbe kerülve a technokrata, liberalista stb. jelenségekkel, egye-

sek azt vetik szemünkre, hogy elhagyjuk társadalmunk szabadelvű és demokratikus irányvonalát. Ez természetesen értelmetlenség, hiszen éppen az öngazgatású szocialista társadalom az emberek óriási többségének és hazánk minden népének olyan szabadságot biztosított, amelyet még egyetlen társadalom sem ért el, azaz, hogy a legközvetlenebbül hassanak a munkafeltételekre, a termelő eszközökre és saját munkájuk eredményeire és hogy ezáltal hassanak saját életfeltételeikre is, és az egymás közötti demokratikus viszonyok berendezésére. Az öngazgatás tehát nem lehet másmilyen, mint szabadelvű és nem fejlődhet másként csak a demokratikus társadalom mintájára.

Szembehelyezkedve a liberalizmussal, mint ideológiával és politikával, mindenekelőtt az olyan illúzió ellen harcolunk, miszerint a szabadság társadalom felett álló valami, vagyis a szabadság felette áll a társadalom osztályellentétéinek valamint eszmei és politikai konfliktusainak, amelyek ezeken az ellentéteken alapszanak. Amikor a vélemények vagy a viták harcáról van szó, akkor a szabadság a hozzászólók jogát jelenti, hogy, zavartalanul fejezhessék ki mondanivalójukat. Amikor azonban társadalmi ellentétekről van szó, akkor itt nem a vélemények harcáról, hanem az ellentétes, egymást kizáró érdekek összeütközéséről van szó. Lehetetlen például a munka és a munkás felszabadulásáért harcolni és egyidejűleg a kizsákmányolók szabadságát is védeni, vagy azt az eszmét, amely a munkásosztály többletmunkája feletti technokrata-monopolisztikus rendelkezésjogot támogatja.

Ezért a mi forradalmunk és szocialista társadalmunk sohasem leplezte le képmutatóan azt aényt, hogy nálunk nem létezhet olyan politikai és eszmei erők társadalmi tevékenységének szabadsága, amelyek az ellenforradalom, a fasizmus, a bürokratikus-technokratikus despotizmus vagy az állami hegemonizmus és reakciós nacionalizmus pozícióiban állnak. Ez pedig azt jelenti, hogy a szocialista társadalom annál inkább szabadabb lesz, minél alkalmasabbak szubjektív erői, hogy az eszmei és politikai harcban és a társadalmi-gazdasági viszonyok egész rendszerében a társadalmi élet perifériáira szorítsák ki a szocialistaellenes és az öngazgatásellenes irányzatokat és erőket. Más szóval a szabadságot és demokráciát nem lehet egyszerűen csak kikiáltani, azokat úgy kell kivívni a feltétel nélküli szocialista tartalmukért folytatott szüntelen harcban.

Ennélfogva tehát, amikor ma a liberalizmusról beszélünk nem egy bizonyos klasszikus liberalizmust és nem is egy modern szabadelvűséget bírálunk, hanem elsősorban egy eszmei, politikai és szervezett mozgalomban megjelent opportunizmust. Ez az opportunizmus azoknál az erőknél jelentkezett, amelyek nyomást gyakoroltak a Kommunista Szövetségre és egész társadalmunkra a háttérben álló pozíciókról, és amelyek forradalmunk alapjait rombolták. Nem véletlen, hogy éppen az ilyen libera-

lizmus illetve oportunizmus védelme alatt a Kommunista Szövetség soraiban, az állami szervezetben és általában rendszerünkben legalizálódni kezdtek egyes jelenségek, mint például a szociális különbségek, a jövedelem alaptalan és törvénytelen elsajátítása, idegen munkaerő alkalmazása a törvényileg meghatározott határokon túl, az állami szervek felületessége a gazdasági bűnözés iránt, az adó nem fizetése és más törvénytelen eljárások. Ezért egy cseppet sem érthetetlen, hogy egyesek az ilyen helyzetben magánperspektíváik érvényesülési lehetőségét látták. E jelenséghez való liberális viszony természetesen elhomályosította fejlődésünk forradalmi távlatát és széles teret nyitott az eszmei és politikai ingadozásoknak (ingadozók még mindig vannak a társadalomban) valamint egyes személyek és csoportcskák politizáló ambíciói is talajra leltek. Az ilyen személyek és csoportok igyekeztek ezt az atmoszférát saját céljaik és érdekeik megvalósítására kihasználni.

Természetesen ilyen állapotban különböző ideológia és politikai kis csoportok hangjai is hallatszanak. Ezek a kis csoportok abban az időben, amikor a JKSZ a legnehezebb harcot folytatta a sztálini dogmatizmus ellen az ellenség oldalán vagy éppenséggel következetlenek és ingadozók voltak ebben a harcban. Most e kis csoportok hívei azt bizonygatják, hogy ők már akkor is harcoltak a liberalizmus ellen, a Kommunista Szövetség pedig csak most fogadta el ezt az elvet. Ők azonban akkor nem harcoltak a liberalizmus ellen, hanem szembeszegültek a JKSZ irányvonalával, a szocialista öngazgatással és az öngazgatású demokráciával. A JKSZ a liberalizmus elleni harcban most sem a bürokratikus-etatisztikus konzervativizmus álláspontjai szerint bocsátkozott, hanem társadalmunk szocialista öngazgatásának és öngazgatású demokráciájának védelme érdekében, amelyet a múltban a dogmatizmus támadásától a bürokratikus konzervativizmustól és az állami hegemóniától is védett.

A Kommunista Szövetség sohasem titkolta, hogy a munkásosztály szilárd hatalmát a földművesek és minden dolgozó szövetségével együtt (azaz a proletariátus diktatúrájának sajátos öngazgatási demokratikus formájában) elengedhetetlen feltételnek tekinti az említett célok megvalósításához. A proletariátus diktatúrája nem a despotizmusnak és az erőszaknak, hanem egy olyan államrendszernek a szinonímája, amelyben feltétel nélkül dominálnak a munkásosztály közvetlen és távlati érdekei, és ezáltal a munkások általában véve domináns szerephez jutnak. És éppen ez a hatalomrendszer az, amit mi öngazgatású demokráciának nevezünk.

Tito elvtárs felhívása és a JKSZ Elnökségének 21. ülése után az események egész sora világosan megmutatta, hogy a szocialista öngazgatású demokrácia rendszere mint a hatalom formája és mint államforma, eléggé erős ahhoz, hogy képes legyen az önvédelemre, azaz védeni

tudja a munkások, a földművesek és minden dolgozó osztályuralmát, valamit szociális, kulturális és más érdekeit.

Ezért állíthatjuk azt, hogy a KSZ eddigi munkájában bekövetkezett fordulat lényegét nem a politikában és a célokban létrejött változás fejezi ki, hanem a JKSZ határozottságának ismételt bizonyítéka, hogy továbbra is már megformált politika irányvonala szerint, de még következetesebben harcolni fog forradalmunk közvetlen és távlati céljainak megvalósításáért. Ez egyben az opportunizmus és a reakciós nyomások hatására bekövetkezett pragmatikus elhajlások vereségét is jelenti, azaz olyan irányzatokét is, amelyek egy-egy csoport sorain belül jelentkeztek és nyomást gyakoroltak a Kommunisták Szövetségre és a leghaladóbb szocialista erőkre általában, valamint a társadalmi történések alsó kategóriáira, amelyek egyes társadalmi pozíciókat kezdtek átengedni a szocializmus az öngazgatású demokrácia és forradalmunk ellenzőinek.

Az öngazgatás eddigi fejlődésében tapasztalható hiányosságok

Az öngazgatásba való átmenet a termelési eszközökkel és a társadalmi-felhalmozással való rendelkezés jog radikális decentralizációját követeli meg. Mi ebben a decentralizációs folyamatban két szakaszon mentünk át. Az első fejlődési szakaszban – tekintettel arra, hogy lehetetlen máról holnapra áttérni egy egészen új rendszerre – az öngazgatás korlátozott volt mind anyagi alapja mind társadalmi-gazdasági tartalma, de még a demokrácia szempontjából is. Az öngazgatás, hogy úgy mondjam, a termelés közvetlen igazgatási nivóján volt, és fokozatosan arra irányult, hogy áttérjen a termékek szabad piaci cseréjére. A társadalmi felhalmozás azonban továbbra is a központi állami alapokba tömörült, elsősorban szövetségi szinten. Ez pedig igen erős gátat jelentett a munkás öngazgatásának.

A második fejlődési szakaszban a bővített újratermelés decentralizálására térünk át. E folyamat megvalósításához szükséges volt a beruházási és más állami alapok decentralizációját végrehajtani, és a velük való rendelkezés jogát a gazdasági szubjektumokra átruházni. Ezáltal társadalmunkban az öngazgatási rendszer kiterjesztése megkezdődött, az egész társadalmi újratermelés területén is. Ezt az alapelveket az 1963-as alkotmányban fektettük le, a gyakorlatban pedig az 1965-ös gazdasági reformmal valósítottuk meg. Már akkor ugyanazok a célok voltak előttünk, amelyeket ma akarunk még következetesebben megvalósítani az alkotmánymódosítások által. Akkor azonban kevésbé voltunk alkalmasak erre a feladatra, mint most. Sőt azt is mondhatnánk, – különböző objektív és szubjektív körülmények és okok egész sora következtében – hogy egyes

társadalmi-gazdasági kérdések megoldásában félúton vagy még előbb megálltunk.

Noha előirányoztuk, hogy a társadalmi felhalmozás eszközeinek az öngazgatási szerveken keresztül a munkások közvetlen ellenőrzése alá kell kerülnünk, ezt mégsem valósítottuk meg teljes egészében, mert a rendszer, amelyet kiépítettünk nem volt eléggé erős, hogy megakadályozza a felhalmozás elidegenülését a munkásoktól az eszközök koncentrációja és központosítása által. Lehetséges, hogy akkor túlzottan bízunk abban, hogy maga a munkások szavazati joga az öngazgatási szervezetekben megold majd minden problémát, és ennél fogva lebecsültük a gazdasági viszonyok rendszere kiépítésének szükségességét az öngazgatású társult munkában, de különösen a bővített újratermelés rendszerében. A fő okok azonban, nézetem szerint, egyrészt a régi rendszer védőinek ellenállásában, a különböző anyagi érdekek konfliktusában (különösen a köztársaságok közötti konfliktusokban) rejlettek, másrészt pedig a tapasztalat és tudás hiányában, hiszen egy forradalmi vállalkozásról volt szó, amely először valósult meg a szocializmus fejlődése folyamán. Mindenképpen a rendszer kiépíthetlensége tette lehetővé a társadalmi felhalmozás spontán koncentrációját és centralizációját szűk igazgató csoportok kezében, ami magával hozott egész sor politikai és gazdasági természetű nehézséget. Ezek a problémák pedig éppen azok, amelyekről ma beszélünk, beleértve még néhány problémát a nemzetiségek közötti viszonyból adódóan.

De politikai téren is hasonló tapasztalatokra tettünk szert.

Nem szabad elfelednünk, hogy azt a harcot, amelyet társadalmunk leg-
haladóbb erői folytattak 1948 után, amikor Sztálin nyomásának álltunk
ellen, – e progresszív harcnak különben óriási történelmi jelentősége
van – bizonyos egyoldalúságok is kísérték társadalmi tudatunk fejlődésé-
ben. Harcolva a dogmatizmus, az állam-tulajdonjogi konzervatívizmus
és minden ellen, ami gátolta az öngazgatás és a szocialista demokrácia
fejlődését, a Kommunista Szövetség és általában a haladó szocialista erők
politikai akciója és politikai rendszerünk sem volt mindig egyidejűleg
eléggé éber és hatékony a burzsoá és kispolgári jobboldal nyomásai-
val szemben, amely ebben az időben az öngazgatás mögött rejtőzött,
végül nem volt eléggé éber a szociális ultraboldal nyomásaival szem-
ben sem, amely éppen a munkásosztály és a technokrata monopólium
konfliktusából kezd kifejlődni, akkor amikor a Kommunista Szövetség
nem volt eléggé egységes e jelenségek kiértékelésében és erriatt késve is
reagált. Sokaknak ezek a nyomások nem tűntek jelentőségeknek és túl
erősnek sem, és ezért forradalmunk frontja ezekkel az erőkkel szem-
ben jelentősen legyengült. E lebecsülés következményei később meg-
mutatkoztak, mint reakciós nacionalizmus és liberalizmus, a burzsoá

ideológia különböző formáinak divatos átvételében, ultraradikális dezorientáció és más politikai ingadozások és problémák formájában. Úgy vélem, ezek között az ingadozások között kell az állami rendszer és igazgatás a szabadon társult munka igényeihez való lassú alkalmazkodásának okait is keresni, ami még inkább lehetővé tette az ilyen jelenségeket, mert egyes állami szervek is felelőtlenül kezdtek viselkedni.

Gazdasági munkásellenőrzés a nemzeti jövedelem felett

Mindabból, amit a fentiekben elmondtunk, az következik, hogy az öngazgatási szocialista termelési viszonyok egész sor hiányossága abból ered, hogy a társult munka jövedelmével való rendelkezésben – beleértve ide a társadalmi felhalmozás eszközeit is, illetve a társult dolgozók felhalmozott holt munkáját – a dolgozók joga és felelőssége labilis. Mindez lehetővé teszi, hogy a jövedelem nagy része a munkásöngazgatás területéről a technokrata-monopolisztikus igazgatás fennhatóságába kerüljön át.

Ha azt vizsgáljuk, mit jelent az a munkás társadalmi helyzetének szemzőgéből, akkor nem szabad elfeledni, hogy a tőkés társadalom osztályrendszere éppen azon alapszik, hogy a tőke gazdasági szerepét elválasszák a munka gazdasági szerepétől úgy, hogy a tőkéseknek jut a tőke gazdasági funkciója, mégpedig monopólium formájában, a munkás viszont automatikusan arra van utalva, hogy csak saját munkaerejével rendelkezzen, azaz csak bérmunkás lehet.

Ezért a felhalmozás gazdasági funkciójának elválasztása a társult munka által szervezett munkásosztálytól és monopóliummá változtatása bármely tényező révén, amely a munkások közvetlen ellenőrzésén kívül áll – minden esetben az osztálykülönbségek újraéledésének forrásává válhat. Ennek egyik következménye lehet egy nemzet kizsákmányolása egy másik által oly módon, hogy politikai hatalommal vagy gazdasági egyenlőtlenség rendszere útján megrövidíti a népnek azt a jogát, hogy saját maga rendelkezzen munkájával.

Ez azt jelenti, hogy egy szocialista országban a termelési viszonyok jellegének értékelésekor nem elegendő csak megállapítani, hogy a termelő eszközök társadalmi tulajdonban vannak. A döntő kérdés: milyen módon történik a tárgyiasult holt munka annak a részének történelmileg szükségszerű koncentrációja és centralizációja, amely a társadalmi felhalmozást képezi, valamint ki és hogyan rendelkezik ezzel a felhalmozással.

Mi világosan megfogalmaztunk egy alkotmányos alapelvet, miszerint a társult munkában a munkásokkal szemben nem áll semmiféle jogi tulaj-

donjog-hordozó: sem állami, sem magán- vagy társastulajdonjog formájában. Természetesen kivételt képeznek azok a területek, ahol még a személyes munkával kapcsolatos magántulajdon korlátozott formában jelen van.

A társadalmi tulajdonban levő eszközök tehát a munkásokat illetik meg, vagyis minden munkaszervezet rendelkezik termelő eszközökkel és felhalmozással is arányosan a társadalmi összmunkában való részvételével, természetesen a piac gazdálkodási feltételek és az alkotmányban, illetve törvényben lefektetett egységes jövedelemelosztás alapján. A gyakorlat azonban bebizonyította, hogy az ilyen viszonyok megvalósításában és szabályozásában jogi és gazdasági rendszerünk nem volt eléggé hatékony.

Igaz, hogy a munkások a társult munka minden nívóján demokratikus jogokkal rendelkeznek a döntéshozatalban, de a munkás és holt munkája között – amely a társadalmi felhalmozásban koncentrálnak és centralizálódnak – a gazdasági kapcsolat eltűnik vagy legalábbis jelentősen legyengül, csak abban az esetben nem, amikor saját munkaszervezetéről van szó. Így nemcsak a munkás gazdasági ellenőrzése csökken a felhalmozási eszközök felhasználása felett, hanem fokozatosan el is vesztik gazdasági érdekességét más munkaszervezetek döntéshozatalában. Ebben rejlik a fő oka annak, hogy napirendre került a munkás viszonyulása saját holt munkájával szemben. Itt nemcsak anyagi haszonról van szó, amely a munkást illetné meg holt munkája alapján, valójában arról, hogyan hozzuk kapcsolatba a munkást a felhalmozási alappal, azaz, hogyan biztosítjuk a munkások valóságos gazdasági ellenőrzését a jövedelem illetve a tárgyasult holt munka sorsa felett, ami által megnövekedne a társult munka alapszervezetébe tömörült munkások hozzájárulása a közös felhalmozási alaphoz és nagyobb mértékben vennének részt a társadalmi munka termelékenységének fokozásában.

A munkások gazdasági ellenőrzése nemcsak egy bizonyos adminisztratív ellenőrzést, számítást jelent és nem is a munkások egyféle tájékoztatási rendszerét. Itt mindenképp a munkás személyes munka- és létérdekeinek összefüggéseiről van szó a társult dolgozók holt munkája feletti rendelkezéssel, ezáltal pedig a felhalmozással, annak módjával és eredményeivel. Ha a munkás rendelkezik a jövedelemmel valójában a társadalmi felhalmozással is rendelkezik, ezáltal pedig társadalmi funkciót végez. E tevékenység eredményességétől kell, hogy függjön a dolgozó személyes helyzete, munkaviszonya és társadalmi helyzete, természetesen a társult munka dolgozói jogainak és felelőségének egyenlősége, valamint szolidaritásuk alapján. Ha azonban a munkások által létrehozott felhalmozás legnagyobb része elidegenül a munkásoktól, akkor ugyanilyen mértékben szakad meg a kapcsolat a munkások közvetlen gazdasági

érdeke és a felhalmozási alapokkal való rendelkezés között. Ezáltal arra nyílik lehetőség, hogy valamilyen más érdekek – nem pedig a munkások érdekei – irányítsák a társadalmi tőkével való rendelkezést. Ily módon a munkás közvetlen gazdasági ellenőrzése gyengülni kezd és magában a munkaszervezetben is, de különösen a szélesebb integrációs rendszerekben, a bankokban, kereskedelemben stb.

A munkások formális demokratikus joga az öngazgatású döntéshozatal rendszerében saját maga nem akadályozhatja meg bővített újratermelés eszközeinek elidegenülését a munkások ellenőrzésétől, ha nem alapszik a munkások közvetlen gazdasági érdekén, ami a bővített újratermelés eszközeinek racionális felhasználására irányul. Magától értetődik, hogy ez a gazdasági viszonyok megfelelő rendszerét követeli meg, megfelelő jogi intézményeket és szervezeti formákat. Az új alkotmányos tézisek arra törekednek, hogy ezt a problémát elsősorban azzal oldják meg, hogy pontosan kijelöljék a társult munka alapszervezete megfelelő helyét és meghatározzák szerepét. Társadalmi rendszerünk fejlődésében azonban még egészen bizonyosan szükségesek lesznek más törvényerejű és öngazgatási intézkedések is, amelyek biztosítani fogják, hogy a társult munka alapszervezetei valóban betölthessék ilyen szerepüket a bővített újratermelés rendszerében.

A társadalmi felhalmozás koncentrációjának eddigi formái

Az áttekinthetőség kedvéért nézzük meg, hogyan történik a munkások többletmunkája vagy holt munkája azon részének koncentrációja, amely a társadalmi felhalmozást illetve a társadalmi tőkét képezi. Először a felhalmozás a piacon gépezet által azokba a munkaszervezetekbe koncentrálódik, amelyek a modern technológia és a nagyobb munkatermelékenység vagy más okok következtében különösen kedvező helyzetben vannak a piacon, és egy metaforával élve, a „társadalom kalácsából” viszonylag a legnagyobb részt kapják jövedelem formájában. Ez a jobb munkatermelékenység nem mindig kell, hogy a konkrét munkaszervezet érdeme legyen, sőt szabály szerint nem is az övé. A munka nagyobb fokú termelékenysége leggyakrabban a társadalmi eszközök, azaz más munkások holt munkája részének befektetése is a modern technológiába illetve az adott munkaközösség technológiájának modernizálásába. Ez a befektetés aztán lehetővé teszi, hogy az adott munkaközösség jobb termelékenységet érjen el a munkában.

Ez a tény önmagában nemcsak azt szemlélteti, hogy az adott munkaközösség jövedelme formálisan társadalmi tulajdont képez, hanem azt is, hogy ez a munkaközösség valóban igen határozott felelősséggel tarto-

zik minden más munkással szemben, illetve a társadalommal szemben azért, hogy ezt a jövedelmet hogyan használja fel. Ha például egy ilyen munkaközösség a felhalmozás kárára ugyanazon munka ellenében magasabb személyi jövedelmeket határozna meg, mint amilyeneket az érvényes munka szerinti elosztási mércék előírányoznak a társult munkában akkor ez azt jelentené, hogy ez a munkaközösség nemcsak elveszi a társadalmi eszközöket és társadalmi tőkét más munkásoktól, amely elengedhetetlenül szükséges a termelőerők fejlesztésére, hanem a munkások közötti viszonyokba szociális egyenlőtlenséget visz be, sőt még a kizsákmányolás elemeit is. Ilyen törekvések kifejezésre jutottak nálunk. Rendszerünk tehát már ezeknél az első lépéseknél olyan jelenségeket eredményez, amelyeket társadalmunknak a további fejlődés során meg kell gátolnia.

A felhalmozás koncentrációja továbbá a munkaszervezetek különböző társulási formáiban azaz a társult vállalatokban jelentkezett. Itt a társult munka egyes részeinek illetve alapszervezeteinek – ahogy azt most mondjuk – jövedelme többé vagy kevésbé koncentrálódik az ilyen nagy szervezetek illetve rendszerek nivóján. Jelenlegi gyakorlatunk bebizonyította, hogy az ilyen nagy szervezetekben a jövedelem igen gyakran oly módon centralizálódik, hogy a központosított eszközök feletti gazdasági ellenőrzés a munkások, illetve a társult munkaszervezetek számára lehetlenné válik vagy legalábbis jelentősen csökken.

Sőt mi több, voltak nálunk olyan integrációk is, amelyek nyomán a központi alapokban a társult munka alapszervezeteiből a jövedelem olyan nagy részét koncentrálták, hogy lehetlenné vált e közösségekben az egyszerű újratermelés megvalósítása.

Igazságtalanok lennének azonban az ilyen nagy szervezetekkel szemben, ha nem fűznénk hozzá, hogy gyakran kényszerből tettek ilyen intézkedéseket. Például 1971-ben a nem gazdasági szervezetek az alapeszközökre nem egész 27%-ot fordítottak. Ha ehhez hozzáadjuk hogy a forgóeszközök tekintetében is ezek a szervezetek mind a bankkölcönöktől függenek, és, hogy a gazdaság ügyviteli alapja felhalmozásának több mint 70%-át a beruházási kölcsöntőke visszafizetésére fordítják, nem nehéz rájönni, hogy azok a törekvések, amelyekről beszéltem, nemcsak a gazdaságban tevékenykedő felelős emberek felfogásának következménye, hanem olyan objektív nehézségek is, amelyek nyomán a felhalmozás túl nagy része centralizálódott a munkaszervezeten kívül.

Mindez csak azt bizonyítja, hogy a jövedelem elidegenítése a munkásoktól spontán koncentráció és centralizáció útján káros, nemcsak a társadalmi viszonyokra nézve, hanem tiszta gazdasági szempontból is. Ezenkívül az adatok azt bizonyítják, hogy a felhalmozás legnagyobb része a bankokban, a kül- és belkereskedelemben, a biztosító intézetekben, az

állami alapokban stb. tömörült. A felhalmozás e legnagyobb részének felhasználási módjára, amely az említett formákban centralizálódott, a társult munka dolgozóinak vajmi kevés hatásuk van. Erről majd később részletesen is beszélek.

Ezzel kapcsolatban elkerülhetetlenül felmerül a kérdés: milyen módon kell akkor társadalmunkban megvalósítani a társadalmi felhalmozás koncentrációs és centralizációs funkcióit, kinek kell ezzel rendelkeznie és kinek az eszközét képezze az igazgatási struktúra?

Itt abból kell kiindulni, hogy az öngazgatású szocializmus lényege és célja abban van, hogy az egész társadalmi újratermelési folyamat hordozói a társult dolgozók legyenek, akik gazdasági és demokratikus úton végzik a termelési és a bővített újratermelési eszközök mozgásának ellenőrzését. Ez azt jelenti, hogy az egész vezetőségi szerkezetnek meg kell felelnie a dolgozók érdekének, valamint politikai és gazdasági hatalmuk eszközévé kell válnia. A probléma tehát nem abban van, hogy milyennek kell lennie ennek a szakvezetőségi szerkezetnek, mert világos, hogy olyan összeállításúnak és szerkezetűnek kell lennie, hogy önállóan, megfelelő szaktudással, sikeresen és felelősen tölthesse be funkcióját az igazgatásban. A fő probléma abban van, hogyan kell a munkásosztályt jobban megszervezni a társult munkában, valamint a gazdasági és politikai hatalomban, hogy a munkások egyenlő gazdasági és politikai jogaik alapján, azaz a társult munka keretein belül rendelkezhessenek a termelőeszközökkel és a bővített újratermelési eszközökkel, és ezáltal meghatározni az emberek közötti viszonyokat is. Csak ebben az esetben fejlődhet a kellő szakértelemmel végzett munka a bővített újratermelés, az integráció stb. területén az öngazgatású társult munka függvényeként, és nem úgy, mint szűk igazgató csoportok monopóliuma.

Más szóval a társult munkában olyan termelési és gazdasági viszonyokra van szükség, amelyek biztosítani tudják, hogy ezek az alapelvek következetesebben valósulhassanak meg, mint azelőtt. Az alkotmányfüggelékek és az új alkotmányos tételek arra irányulnak, hogy konkrét feleletet adjanak erre a kérdésre azzal, hogy a társult munka alapszervezetét teszik meg e funkció fő hordozójává, ami a munka és a jövedelem társulásával jönne létre. Erről is majd később részletesen beszélünk.

Az állam szerepe a társult munkában kialakult viszonyok szabályozásában

Az előzőekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalmi-gazdasági és termelési viszonyok jellege nem függhet az egyes munkaszervezetekben, azaz társadalmi életünk minden egyes sejtjében kialakult erőviszonyoktól. Forradalmunk egységes, ezért a szocialista öngazgatás

forradalmi rendszerének is egységesnek, integrálisan és az alkotmány által védettnek kell lennie. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ennek az egész anyagnak a szövetségi, illetve köztársasági alkotmányokba kell kerülnie. A problematika legnagyobb részét törvényhozással, valamint öngazgatási normák és intézmények által kell szabályozni. Az alkotmánynak mégis minél világosabb és konkrétebb kiindulópontokat és kereteket kell meghatároznia mindkét esetben azzal a céllal, hogy öngazgatású demokráciánk képes legyen saját magát védeni, illetve védhesse a munkások szabadságát a munkában és az eszközökkel valamint a munka eredményeivel való igazgatásban.

Ez természetesen vonatkozik az állam szerepére is. Az etatizmus korábbi lényegében szükséges és igazolt, mondhatnám úgy is, radikális bírálata egyes dolgokban és bizonyos tekintetben hajlamos volt arra, – ahogy azt egy szlovén közmondás mondja – hogy „a mosdóvízzel együtt a gyereket is kidobja a teknőből”. Más szóval állami igazgatásunkat túlságosan is legyengítettük, noha még mindig hallhatóak ellene támadások. Úgy vélem, az állami igazgatást ma előbb vádolhatnánk tehetetlenséggel, mint túlzott hatalommal.

Még azt is merném mondani, hogy sok jelenlegi panaszra (ilyen vagy olyan negatív jelenségek ellen) nem került volna sor, ha hatékonyan éltünk volna egyes fennálló állami funkciókkal, illetve ha az állami igazgatás, az adóhivatal, a közbiztonság, a bíróság stb. szervei eléggé önállóan és felelősen végezték volna kötelességüket, és ha minden gyanús esetben lelkiismeretesen kivizsgálták volna mondjuk például egyesek jövedelemszerzésének törvényességét, a megszerzett nagy vagyon eredetét, az adóeltitkolást stb. és ha a vétkeket büntetőjogilag üldözték volna, hiszen a társadalom számára semmiképpen sem egészséges dolog, hogy az ilyen jelenségeket politikai kampányokkal és bizottságokkal kell „üldöznie” ahelyett, hogy ezt az előírások értelmében a felelős állami szervek tennék.

Ezzel szoros kapcsolatban áll az öngazgatási rendszer belső szerkezete fejlesztésének szükséglete is, elsősorban módot kell találni a vezető funkciókban levők társadalmi felelősségének hatékony formáira. Ugyanez érvényes minden munkásra is arányosan öngazgatási jogaival, felelősségével és olyan felhatalmazásaival, amelyek a társadalmi ügyintézésre és az eszközök igazgatására vonatkoznak. Az öngazgatás nem „önkiszolgálás”, ahogy azt egyesek gondolják, hanem társadalmi felelősség. Erre nemcsak a dolgozó azaz az öngazgató egyéni érdeke szempontjából van szükség, hanem a dolgozó felelőssége érdekében is más munkás egyenlő jogaival szemben, azaz magával a társadalommal szemben is. Kiindulva Marx egyik gondolatából, amelyben a kapitalizmus és a szocializmus távlatait hasonlította össze, mondhatnám azt, hogy a szocialista társadalom államtulajdonjogú formájával folytatott versenyben az ön-

igazgatási rendszernek annyi esélye van, amennyire benne a munka hatékonyabb és termelékenyebb, mint az előbbi formában. Ezt azonban nem érhetjük el, ha a munkában és a társadalmi eszközökkel való igazgatásban nincs rend és felelősség, azaz ha nem tiszteli mindenki a másik egyenlő jogait és felelősségét. Itt érvényesülnie kell annak az elvnek, miszerint, amit nem kívánsz, hogy más tegyen a te számládra, neked sem szabad megtenned mások rovására. Ennek érvényre jutását elsősorban az öngazgatóknak kell szorgalmazniuk azáltal, hogy meghatározzák az egymás közötti viszonyokat, de erről az állami szerveknek is gondot kell viselniük, amelyek a törvényességét védik, valamint ez a feladata a társult munka öngazgatási szerveiben levő belső ellenőrzésnek is.

szemle

Molnár Irén:

A hazai ifjúságszociológiai kutatások eredményeinek összegezése

Omladina i društvo

-izvodi iz tekstova koji su bili predmet obrade u okviru projekta „Nauka i naučna publicistika o omladini” (250 old.)

Centar za društvena istraživanja pri predsedništvu SKJ

Izdavački centar „Komunist”; Beograd, oktobar 1972.

Tartalom:

I Omladina i njen društveni položaj

– Pojam omladine – U čemu je problem mladih i gde su njegovi uzroci – Omladina u samoupravnom socijalističkom društvu – Omladina o svom društvenom položaju – Društveni položaj radničke omladine – Društveni položaj seoske omladine – Uticaj socijalnih razlika na obrazovanje i kulturni život omladine – Nezaposlenost i omladina.

II Idejna stremljenja, ideološko-politička opredeljenja i društveno-politička aktivnost omladine

1. Osnovna životna opredeljenja omladine, 2. Omladina i religija, 3. Odnos prema socijalizmu kao društvenom sistemu, – Osnovne vrednosti socijalizma – Socijalna jednakost – Samoupravljanje – Privredne reforme i robna proizvodnja – Međunacionalni odnosi – Šta omladina kritikuje u društvu – Stavovi omladine u oblasti spoljne politike. 4. Društveno-političko interesovanje i angažovanje omladine. – Politička zainteresovanost, odnosno apolitičnost mlade generacije, – Društveno-političko angažovanje omladine i njena nastupljenost u političkim telima – Učešće omladine u samoupravljanju – Prepreke i pretpostavke političkog angažovanja, – Mišljenje omladine o nekim aspektima društveno-političkog života.

III Savez Komunista i omladina

Omladina u Savezu Komunista – Odnos Saveza komunista prema omladini – Mišljenje omladine o odnosu Saveza komunista prema omladini – Mišljenje omladine i mladih

*

A tartalom már arra utal, hogy az ifjúság és a társadalom viszonyának igen széles körű bemutatásáról van szó e könyvben. A mintegy 250 oldalas kötet által egy világos képet kapunk a jugoszláv fiatalság helyzetéről és nézetéről. Valószínű, hogy hazánk nem foglalkozott eleget az elmúlt években a fiatalsággal, hisz a kutatások eredményei azt mutatják, hogy az ifjúság nincs kellőképpen előkészítve a szocialista célok végrehajtására; politikailag gyengének érzi magát, amikor arra kerül sor, hogy fontos társadalmi kérdésben döntsön; sőt mi több, általában passzívan viszonyul a politikai eseményekhez, mintha azok rajta kívülálló jelenségek lennének.

„Vajon egységes-e ifjúságunk, vajon egészében véve mindenekelőtt eszmei hatásunk alatt áll-e? Még messze vagyunk ettől. Az ifjúságért harcolni kell” – állapítja meg Tito elvtárs a JKSZ 3. választmányi ülésén. 1972 végén, e kiskongresszuson a fiatalok problémáival és a JKSZ tevékenységével foglalkoztak a politikológusok a 210 küldöttel, 70 testületi taggal és 90 vendéggel együttesen.¹

E könyv a JKSZ 3. választmányi ülésére készült, mégpedig igen gyorsan, 3 hónap alatt. T.k. kivonatot képvisel, a „Jugoszláv ifjúság és a szocializmus” c. könyvből, ami pedig a „Tudomány és tudományos publicisztika az ifjúságról” c. tervezet eredménye. A tervezetet a JKSZ 3. választmányi ülésének előkészületei során a JKSZ Elnöksége mellett működő Társadalomtudományi Kutatóközpont (Centar za društvena istraživanja pri predsedništvu SKJ) adta ki, amiben még segítséget nyújtottak a belgrádi Társadalomtudományi Intézet munkatársai is. A tervezet keretein belül különböző informatív kutatásokat végeztek az ifjúság körében és ennek eredményeképpen a következő füzetek jelentek meg:

1. Az ifjúság és társadalmi helyzete
2. Az ifjúság eszmei törekvése, ideológiai-politikai elkötelezettsége és társadalmi-politikai aktivitása
3. A JKSZ és az ifjúság
4. Az ifjúság művelődése
5. Az ifjúság szervezkedése
6. Az ifjúság kulturális aktivitása és szabadideje
7. A jugoszláv nyilvánosság: az ifjúság álláspontja és az ifjúság iránti álláspontok
8. Az ifjúság ma (külföldi válogatott szöveggyűjtemény)

Ezekben a füzetekben 36 tudományos kutatómunkából, 60 cikkből gyűjtöttek össze idézeteket, és persze igénybe vették a szerzők beszámolóit is, amelyek 1968. jan. 1. és 1972. május 1. közötti tudományos találkozón hangzottak el.

A kidolgozásban részt vettek: Ljiljana Bačević, Manojlo Bročić, Firdus Džinić, Velimir Tomanović, Miladinka Veličković, (Belgrádi Társadalomtudományi Intézet) Vladimir Stambur, valamint Miloš Nikolić szerkesztő.²

Habár az említett könyv csak az első három füzetből közöl kivonatokat, ennek ellenére egy átfogó képet nyújt ifjúságunkról. Külön erénye, hogy aktuális kutatások eredményeit mutatja fel, tehát időszerűségénél fogva nagy gyakorlati haszna van.

A szerkesztők egy csoportja az eredményeket tolmácsolva rámutat az ifjúság körében uralkodó negatív jelenségekre is. Ezt szem előtt tartva fontos adatgyűjteménynek számít a kötet, és arra figyelmeztet bennünket, hol vannak hibák, mulasztások a fiatalok nevelésében, tájékoztatásában és képet ad társadalmi helyzetükről.

A kiadványnak talán nincs is érdektelen része, mégis csak a legfontosabb és legérdekesebb momentumokra szeretném felhívni az olvasó figyelmét. A hű áttekintés végett ez az ismertető is 3 részre oszlik, követve a könyv tartalmát.

1. Az ifjúság és társadalmi helyzete

– A fiatalság elsősorban jellegzetes szociális csoport – állapítja meg Vladimir Obradović³ – helyzete, az adott társadalomban a következő tényezőktől, elemektől függ: a társadalmi-termelési viszonyban levők helyzetétől, a szocialista hatalom rendszerében való részvételétől, erkölcsi-pszichológiai jellegzetességeitől, azoknak a változásoknak a tempójától, amelyekben alul marad stb.

A szociális felépítés igen jelentősen hat a fiatalság rétegződésére. Ezzel kapcsolatban a JKSZ 3. választmányi ülése egyértelműen megállapította, hogy az ifjúság azáltal, hogy öngazgatású társadalomban él, még nem automatikusan szocialista érzelmű, s társadalmi értelemben nem teljesen homogén.⁴ Titó elvtárs szavaival élve: „... az egyetemista és középiskolás ifjúságnak megvannak a maga problémái, és elsősorban rájuk kell gondot fordítani. Mind a munkásifjúság, mind pedig a falusi fiatalok sajátos gondokkal küzdenek. Az ifjúság e három rétegének azonban ugyanabba az egységes, szocialista ifjúsági szervezetbe kell tömörülnie”⁵

A könyv szerint a fiatalok alapvető problémái két viszonyból erednek: a valósághoz, a jelenhez való és a jövőhöz való viszonyulásból. Egyesek szerint az első viszony a lényegbevágó, ugyanis ma sok az olyan fiatal, aki a meglevő társadalmat, illetve normákat teherként viseli el, és úgy érzi, ebből a páncélból ki kell törnie.

A fiatalok ezenkívül ki vannak zárva a közgazdasági újratermelési és politikai élet fontosabb folyamataiból – társadalmi helyzetük alacsonyabb, mint a tapasztalt felnőtteké. Habár a lakosság 15-40 százaléka fiatal, mégis a társadalom perifériáján foglalnak helyet, főleg azért, mert a hierarchikusan berendezett társadalom nem ismeri el a fiatalok alkotó és szervező szerepét, hanem csak hűséget kér tőlük. A válasz persze: elégedetlenség, új eszményképek választása (a régi eldobása), a passzív gyűlölet és menekülés a valóság elől, önálló normák kialakítása, divatimádás, jövőbe nyúló ábrándozás, kritikus álláspont a meglevő intézmények felé stb. Az utóbbi években a fiatalság egy része kezdett tudomást szerezni saját értékeiről és igyekezett változásokat ösztökélni; tiszta eszméket keres. Mivel minden változás a régi nézet szétrombolásával jár, az idősebb generáció – amely már biztosította helyzetét a társadalom létráján és a status quo híve – ellenállást fejt ki a fiatalsággal szemben, amelynek így alkalmazkodnia kell a már meglevő dolgokhoz.

A jugoszláv ifjúság a háború után (1945–1952) a párt- és az állami direktívák hű végrehajtója, de 1955–1961 közötti periódusban már széles és sikeres társadalmi-politikai aktivitást fejt ki, igaz minden különösebb irányítás nélkül (a régi „felülről” diktált egység eltűnt, de az új, „lentől” induló, egységes aktivitás még nem alakult ki). Az öngazgatás mai fejlettségi fokán az ifjúságnak nem alkalmazkodnia kell a már meglevő „ideákhoz”, hanem alkotó és termékeny kezdeményezőként elősegítenie a szocializmus fejlődését. Ha már ilyen időközökben elemeztük a fiatalok társadalmi helyzetét, véletlenül sem szabad kifelejtenuk az 1968 júliusában, Belgrádban lezajlott egyetemista megmozdulást. Ez az akció az etatista és a kispolgári irányzatok ellen szólt, konkrétan: az egyetem bürokratikus rendszere ellen – a demokratikusabb társadalmi öngazgatás társult rendszere mellett (amely a modern piacon és a tervszerű gazdaságon alapszik). Protestálás volt ez a következetes ideológia és politika ellen; lázadás több igazságért, tiszteletért a társadalomban. A mozgalom kapitális hibája azonban

az volt, (ami miatt gyorsan letűnt), hogy nem az elsődleges társadalomváltozás szükségességét hangoztatta, ugyanis ha társadalmunkban vannak szociális egyenlőtlenségek – aggasztó mértékben –, akkor ezt nem a szocialistaellenes, hanem éppen a szocialista gazdagodás nem megfelelő formái idézték elő, tehát nem a tehergépkocsivezetők és a magánvendéglősök, hanem az elosztás kritériumainak uralkodó formái.⁶

Igen nagy hatással van a szülők anyagi helyzete a falusi, a városi, illetve az entellektüel és a munkásfiatalokra. Ehhez kapcsolódik a falusi és munkásifjúság társadalmi-politikai tájékozottsága, iskoláztatása is. Sokban kedvezőtlenebb a falusiak helyzete a városban élőkénél az iskoláztatási lehetőség kisebb, a tradíció a családhoz köti őket (korán kezdenek foglalkozni ház körüli és földművelő munkával) stb. Például Macedóniában a megkérdezettek 84 százaléka nem tudta megmondani, mi az a kooperáció a szövetkezettel. Aggasztó méreteket ölt a falusi ifjúság külföldre való távozása (Macedóniában 66 százalék). Legtöbbjük véleménye az, hogy a mezőgazdasággal foglalkozóknak nincs jövője, a földműveseket lenézik az országban.

Hogy milyen nagy hatása van a szociális különbségeknek az iskoláztatásra, azt a következő adatok is bizonyítják: 1953-ban egy földműves családból származó 18 évesnek tizennégyszer kisebb lehetősége volt, a munkásszülők gyerekének pedig tízszer, mint egy tisztviselő házaspár gyermekének, hogy egyetemista legyen. A változás 1961-ben szemmel láthatóan progresszív, azonban még ekkor sem kielégítő: a földműves családból tízszer, a munkáscsaládból pedig hétszer kisebb arányban lettek egyetemisták a gyerekek, mint egy tisztviselő családból. Ha figyelembe vesszük a lakosság strukturális módosulását is, összefoglalhatjuk a változást.

a) A munkásszülők gyermekeinek száma az egyetemeken gyorsabban nőtt, mint a munkások száma a lakosság körében.

b) A tisztviselők számának növekedéséhez viszonyítva az egyetemeken csökkent a tisztviselő családok gyermekeinek száma.

c) A földműves családból származó fiatalok száma az egyetemeken 1957-ig növekedett, majd csökkent, főleg a földműves családok számának általános esése miatt.

A gyakorlat bizonyítja, hogy a gimnáziumi végzettségük hamarabb jutnak el az egyetemekre, privilégiumuk nagyobb a politikai aktivitásban, mint a gazdasági iskolák tanulóinak. Érdekes megemlíteni azt is, hogy az előbbieket kevesebbet sportolnak és táncolnak.

Mindenesetre a gazdasági iskolák tanulói háttérbe szorulnak a gimnazisták miatt. A tanulmányi eredményre érdekes befolyással van a szülők anyagi helyzete. Például az egyetemen a szuperkitűnők között (9,51–10) négyszer annyi a gazdag családból származó, mint a kedvezőtlen anyagi körülmények között élő hallgató, az utóbbiak azonban rendszerint éppen a pénzhiány miatt, hamarabb (idejében) fejezik be az iskolát.

2. Az ifjúság eszmei törekvése, ideológiai-politikai elkötelezettsége és társadalmi-politikai aktivitása

A kutatók érdekes adatokat kaptak a fiatalok életfelfogásáról. Például arra a kérdésre, hogy melyik életmód a legelfogadhatóbb, legtöbbször az általános társadalmi jelentőségű (a hasznos) mellett állt ki (főleg az egyetemisták). A megkérdezettek legtöbbször (76,6 százalék) legjobban a háborútól fél, azután (46,6 százalék) a betegségtől, a haláltól, míg az egyetemisták legnagyobb része attól, hogy semmit sem ér el az életben (46 százalék). Az egyetemisták ideáljai legtöbbször tudósok, forradalmárok, a munkásoké sportolók, a földműveseké pedig rendszerint idealizált eszménykép.

Legtöbbször elveti az autoritatív viszonyt és a szolidaritás, a humanizmus mellett

foglal állást – ami kétségkívül a fiatalok műveltségére vall. Pozitív ezenkívül a szocializmusról vallott véleményük is: háromnegyed részük tökéletesen e társadalmi rendszer mellett áll; 43 százalék meggyőződése, hogy ez a legjobb társadalmi rendszer; 50 százalék szerint csak akarjuk hazánkban bevezetni az öngazgatást (általános emberi szabadsággal), míg csak 37 százalék gondolja, hogy ez valójában meg is valósul. A fiatalok többsége szerint (40 százalék) nálunk megvan az igazságakarás, de csak 3,9 százalék gondolja, hogy ez meg is valósul. Az öngazgatással kapcsolatban legpozitívabb véleménye a gimnazistáknak van, míg a többi középiskolás és egyetemista rezerváltabb

A nemzetközi viszonyok kérdésében az ifjúság példát mutat az idősebb generációnak, hisz teljesen mentes a nacionalista előítéletektől és a népek testvérisége és egysége mellett áll ki. Legtöbbjük jugoszlávnak vallja magát és 91 százalékuknak egyáltalán nem fontos, hogy barátjának mi a nemzetisége.

Rendkívül tanulságosak a válaszok arra a kérdésre, hogy mi nem tetszik társadalmunkban:

a) a rossz káderpolitika	60%
b) a látszólagos öngazgatás	48,33%
c) a gazdaságtalanság jelentkezése	46,66%
d) az összehangolatlan személyi jövedelem-elosztás	45,%
e) szabálytalanság a tanításban	40%

Mi tetszik a társadalomban?

a) Tito külpolitikája	31,66%
b) az iskoláztatási lehetőség (mindenkinék)	21,66%
c) a nemzeti egység, az el nem kötelezettség	20%

Mit kellene megváltoztatni?

a) a társadalmi rendszert	13,3%
b) nem specifikus feleletek	12,9%
c) az emberek viselkedését	12,2%
d) a fiatalok helyzetét	11,9%

Tehát a fiatalok a legelégedetlenebbek a következő problémák miatt: az iskoláztatás és állásba lépés rossz lehetőségei. A legelégedettebbek azonban Tito külpolitikájával: (semleges, háborúellenes, igazságos).

Az idősebbekhez viszonyítva a fiatalok közelebb állnak a KSZ eszméjéhez, de politikai érdeklődésükben vannak negatív jelenségek is. Például a tisztviselők elkülönülnek a munkásoktól, sőt csoportosulnak, például a Crna Gora-iak a macedónokkal, a horvátok a szlovénokkal, míg közöttük a szerbek állnak. A fiataloknak széles az érdeklődési körük, egy részük azonban mégis indifferens marad a politikai kérdések iránt, keveset vitatkoznak, terveznek. Sok középiskolás ezt azzal magyarázza, hogy eltérés van a szavak és a tett között, a fontos kérdésekben úgymint mások döntenek. A fiatalok azonban mindinkább bekapcsolódnak az öngazgatásba, de gyakran, csak formálisan. A nyilvános gondolatnyilvánítástól főleg három okból tartózkodnak:

- a nyílt igazságtalanság megjelölése megbosszulja magát
- nem hoz semmilyen változást
- képtelenek a nyilvános fellépésre

3. A JK SZ és az ifjúság

Ismert tény, hogy a fiatalok nincsenek megfelelő számban képviselve a KSZ-ben, sőt részvételük évről évre csökken, ami az idősebb generáció számbeli fölényét eredményezi.

Sok szervezet passzív a fiatalok politikai nevelésében és tájékoztatásában, például az ifjúság felének van csak alkalma felületesen átolvasni a KSZ programját és statútumát. A fejetlen politikai tudat persze csak hátráltatja a szocializmus fejlődését – ez mindannyiunk előtt világos – ezért tesznek ma olyan intézkedéseket, amelyek aktív politikai tevékenységre készítetik a tagságot.

A KSZ viszonyulása a fiatalokhoz nem kielégítő, mert több törődésre van szükség, nevelésre, olyan feltételekre, amelyek progresszív akciókat eredményeznek. Egyes politikai szervezetek rossz akciója, konzervativizmusa, a tett hiánya kedvezőtlenül hat az ifjúságra – elégedetlenséget, lehangoltságot és kritikai álláspontot vált ki a KSZ iránt. Különösen ismert az egyetemisták lehangoló véleménye, majd a középiskolások nem lelkesedő viszonyulása a KSZ-hez. Legtöbbjük (44%) mégis azt gondolja, hogy habár nem mindig, mégis legtöbb esetben a KSZ szerepe haladó. Sajnos a tagok tapasztalatszerzésével csökken a pozitív vélemény, mert látják, hogy a határozatok nem mindig valósulnak meg. Legtöbb fiatal változtatni szeretne egyik-másik alapszervezet munkáján: politikai nevelést vezetnének be, több önállósággal ruháznák fel határozathozatal alkalmával a tagokat (az egységes végrehajtás mellett). A fiatalok elégedetlenségét feltétlenül pozitívnak kell elkönyvelnünk. Ugyanis ez azt jelenti, hogy a mai fiataloknak ambíciói vannak és többre is képesek. Kezdeti csalódásuk folytán változtatni szeretnének sok mindenben, így a munka a jövőben javulna, hisz a megkérdezettek háromnegyed része változtatna a KSZ szerepén a programjához híven. Legtöbb fiatal általános világszemlélete miatt – ami egyezik a KSZ programjával – lép be a pártba, de a gyakorlati problémákon változtatna: jobban figyelembe venné az öngazgatási jogot.

A kitöltött kérdőívek bizonyítják, hogy a fiatalok véleménye rosszabb a KSZ-tagokról, mint a magáról a szövetségről. Szerintük a KSZ-tagok a legpozitívabb tulajdonságokkal rendelkező egyének, de amikor direkt kapcsolatba kerülnek velük, gyakran azt tapasztalják, hogy ők is „csak egyszerű emberek”, erényekkel és hibákkal.

A megkérdezettek, hogy miért nem lépnek be a KSZ-be, így válaszoltak:

- a) nem tudom
- b) nem érdekel a politika
- c) vallásos vagyok
- d) nincs képességem a KSZ-ben való tevékenységre

Legtöbb egyetemista nem akar KSZ-tag lenni (50,5%), majd fiatal munkás (49%). Az egyetemisták a fenti okok mellé hozzáfűzik még: sok időtöltés, kis teljesítmény; opportunizmus. Az idősebb munkások és középiskolások már szívesebben lépnek be a KSZ-be. Általában a fiatalok 25 százaléka képezi a potenciális pártjelölteket. Az eredmény tehát pozitív, csak a megfelelő talajt kell előkészíteni számukra. E célból a JK SZ 3. értekezletének határozata megállapítja: „... a KSZ ideológiájának és politikájának döntően kell befolyásolnia az ifjúság állásfoglalását és akcióit, s a szocialista-ellenes és öngazgatásellenes erők tevékenysége ellen kell irányulnia, ami egyik lényeges kérdése a KSZ átszervezésének, forradalmi megújulásának és a társadalomban betöltött vezető szerepe erősítésének. A KSZ-nek minden társadalmi környezetben kitartóan szorgalmaznia kell, hogy a rátermett, szakképzett, szocialista szemléletű és társadalmilag elkötelezett fiatalokra, főképpen munkásokra bátrabban bízzanak felelősségteljes ügyeket és kötelezettségeket a munkaszervezetekben, a társadalmi-politikai

közösségekben... Az ifjúság KSZ-be való felvétele nem lehet kampányszerű. Szorgalmazni kell azt a gyakorlatot, hogy az ifjúság és szervezetei javasolják soraikból a legjobb, legaktívabb tagokat a JKSZ-be való felvételre.”⁷

Megállapíthatjuk tehát, hogy vannak megoldásra váró problémák, amelyek az ifjúságot érintik – a könyv feltárja azokat és egyben figyelmeztet bennünket arra, hogy szocialista öngazgatásunk mai, forradalmi időszakában nagy lendületű akciókkal kell a hibákat kiküszöbölnünk. Kétségkívül a KSZ határozott fellépésére van szükségünk, a JKSZ elnökének és Végrehajtó Irodájának levele szellemében.

Jegyzetek:

1. Adatok a Képes Ifjúság rendkívüli kiadásából – 1972. dec. 21-én (3. old.)
2. Adatok a könyv előszavából (5—6 old.)
3. Vladimir Obradović: Rezultati novijih istraživanja o omladini, Istraživački i izdavački centar „Naše teme”, Zagreb 1969 – Sveska I, str. 25.
4. Adatok a Képes Ifjúság rendkívüli kiadásából – 1972. dec. 21-én (2. old.)
5. Részlet Tito elnöknek a 3. választmányi ülésen elhangzott beszédéből
6. Adolf Dragičević: Izlaganja na simposiumu: „Društvo, revolucija, omladina” Centar za kulturnu delatnost omladine – Zagreb 1969. – Sveska I, str. 22.
7. Idézet a JKSZ III. értekezletének határozatából – Képes Ifjúság rendkívüli kiadása – 1972. dec. 21-én. (4. old., 7. old., 13. old.)

Gaál György:

Mócsi Ferenc, Nemzetiségi iskola-irodalmi nevelés

Slovenské pedagogické nakladateľstvo Bratislava 1973, 230 p.

TARTALOM

Előszó

1. A műveltségre való permanens törekvés igényéről
- 1.1. A nemzetiségi iskolákkal szemben támasztott társadalmi igény
2. A szlovákiai magyar tannyelvű iskolák fejlődése a burzsoá köztársaságban
3. A szlovákiai magyar tannyelvű iskolák fejlődése a felszabadulás után
- 3.1. Az anyanyelvű tanítás-tanulás kérdéseinek vizsgálata
- 3.2. A nemzetiségi iskola és alaptípusai a tanítási nyelv szempontjából
4. Az általános és sajátos vizsgálata a nemzetiségi iskola tartalmában
- 4.1.1. A magyar nyelvi képzés általános és sajátos jegyei a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban
- 4.2.1. A társadalomtudományi tantárgyak
- 4.3. A művészeti tantárgyak általános és sajátos jegyeinek vizsgálata
- 4.3.1. Az irodalom tanításának cél- és feladatrendszere. Az általános és sajátos vizsgálata az irodalomoktatás tartalmában

A Szlovákiai Tankönyvkiadó gondozásában nemrég jelent meg Mócsi Ferenc tanulmánya, amely a Szlovákiai magyar nemzetiségi iskolát és annak egyes típusait, de főleg az anyanyelvű nevelés sajátos és „ezerarcú” kérdéseit taglalja. A könyv első köteteként jelentkezik annak a sorozatnak, melyet a szlovákiai Tankönyvkiadó a Nemzetiségi iskolák problémakörének szentel, és azoknak több vonatkozását monografikus formában igyekszik megvilágítani.

A szerző alapos ismerője a szlovákiai nemzetiségi iskolák életének és történelmének, hisz 1960-ig mint gyakorló pedagógus, illetve mint magyar-zene, történelem-képzőművészet tanár dolgozott a Komáromi Óvónőképző Intézetben, majd 1960-tól az Oktatási Minisztérium nemzetiségi iskolák ügyvezetésével megbízott tanácsosaként kísérte ennek az iskolatípusnak szlovákiai életét, fejlődését. Könyve pedig arról tanúskodik, hogy nemcsak alapos kutatómunkát végzett, hanem arról is, hogy jó megfigyelő és hogy tájékozódása e tárgyban irigylésre méltó. Pedig nem vállalt könnyű munkát, és annak nehézségeiről már az indulás pillanatában meg volt győződve, tudván, azt hogy a nemzetiségi iskolaügy kérdéseit Szlovákiában, éppúgy mint másutt is, csak a komplex kutatások és értékelések alapján lehetne megvilágítani, és hogy kollektív erőfeszítésre lenne szükség hogy megfelelő eredményekhez juthasson az olvasó. Ezzel kapcsolatban szerényen megjegyzi: „A nemzetiségi körülmények között élő embernek azonban rendszerint nem áll módjában nagy kollektívát szervezni és intézményesen

végzett kutatással válaszolni a mindennapok gyakorlata felvetette kérdésekre. Ez a magyarázata, hogy a nemzetiségeknek általában több a mindenese”!

Bevezetőben Mózsai ismerteti a szlovákiai magyar iskolák fejlődésének főbb szakaszait, s vázolja ezen iskolák kvantitatív és kvalitatív fejlődését az Első köztársaság idejében, valamint a felszabadulás után. A felsorolt adatokkal szépen mutatja ki, hogyan szolgált a csehszlovák iskolaügy a magyar dolgozók nemzetiségi elnyomását (az osztály elnyomás mellett), de azt is, hogy a szocialista iskolafejlesztésben is voltak komoly nehézségek a múltban. Igen érdekesek a következő adatok: Szlovákiában 1949 októberében 154 osztályban 5100 diák tanult magyar tannyelvű iskolában, viszont 1950-ben, a „jégtörés évében” már 1260 osztályban 30 000 tanuló hallgatta az anyanyelvén a tanítást, tíz év alatt ez a szám megkétszereződött, míg 1970-ben már 3871 osztályban közel 100 000 tanuló járt Szlovákiában magyar tannyelvű iskolába. „(19 p).” Az iskolahálózat fejlesztésével párhuzamosan fejlődtek a többi feltételek is e hálózat zavartalan életének lebonyolítására: tanítóképzők, óvónőképzők és szaklapok. Az „Ücítelské noviny” című szlovák nyelvű tanítói hetilap 1951-ben kéthetenként magyar nyelvű melléklettel jelent meg, a „Tanítók lapja”-val, 1955-ben pedig megindult a „Szocialista Nevelés” önálló magyar nyelvű módszertani havi folyóirat. A hatvanas évek elején kiépült a magyar tannyelvű iskolák kerületi, és véglegesebb formában központi szintű, tanfelügyelői hálózata. Akkor állandósult a Pedagógiai Kutató Intézet nemzetiségi csoportja és a Szlovákiai Pedagógiai Könyvkiadó magyar szerkesztősége, és jelentek meg egymásután a megfelelő tankönyvek, tanítói útmutatások, illetve módszertanok. Ezzel a pozitív fejlődési vonallal párhuzamosan az egész országban erősödő dogmatizmus a magyar tannyelvű iskolákra is rákényszerített „jó néhány vargabetűt”. Az egész ország tanügyének egységesítése folyamatában, az „egységesítő ideológiai tendenciáját szimplifikálva, egységesítették az egész állam területén a történelem tanterveit a cseh, a szlovák, az ukrán, a magyar és a lengyel iskolákban”, hasonló indítékkal magyarázható a szlovák és a magyar tannyelvű iskolák adminisztratív úton való egy igazgatás alá helyezése”. (22) A dogmatizmus felszámolásával megindult az a gyors folyamat, amelynek igen komoly eredményeire Mózsai Ferenc beszédes példákat szolgáltat: az 1969-ben végzett országos tudásszintvizsgálat objektív értékelése azt mutatta ki, hogy a magyar tannyelvű diákok tudása az országgal azonos, illetve némely területen valamivel jobb is volt az országos szintnél; 1960-tól 1969-ig 634 pedagógiai mű jelent meg, elkészültek a tanítás új koncepcióinak tudományos tervezetei, valamint a pedagógiai kutatási tervjavaslatok, a Nyitrai Pedagógiai Fakultás mellett pedig 1970-ben megnyílt a Pedagógiai Kísérleti Intézet. Mózsai aláhúzza, hogy a magyar tanítók képzése megfelel a szlovákiai átlagnak, a magyar tanulóknak ugyanannyi tankönyv jut, mint a szlovák tanulóknak.

Igen érdekes a szerző ama fejtegetése is, amely a Szlovákiai magyar tannyelvű iskolák helyzetével foglalkozik. Mózsai rámutat arra a tényre, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetét szabályozó 144/1968 számú alkotmányerejű törvénynek azon rendelkezése alapján, amely kimondja, hogy „A polgár saját meggyőződése szerint szabadon dönti el nemzetiségét” az iskolapolitika terén a *tanítási nyelv kérdésében a szülőké a döntés joga*. Ezt a rendelkezést a szerző jónak találja, de arra figyelmeztet, hogy a szimplifikálás nem vezethet oly eredményekhez, amelyek a nemzetiségek teljes érdekeit szolgálják, és habár hangsúlyozza, hogy e kérdés behatódott vizsgálatával még tartozik a szociolingvisztika, előrebocsátja a következőket:

„A nemzetiségi iskolák gyakorlata azt igazolja, hogy az iskola tanítási nyelve hosszabb időre is érvényes és teljes jogot elsősorban olyan társadalmi és politikai légkörben szerezhet (és tarthat meg), amelyben az anyanyelvnek (L) és a másik nyelvnek (L) lényegében egyenjogú funkciója van az életben. Vagyis olyan feltételek között,

amelyek között mindkét nyelvnek egyforma a használati értéke, s egyforma társadalmi elbírálásban részesül.”(27)

Elemezve a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák feladatait a szerző rámutat arra a tényre, hogy azok küldetése az, hogy hozzájáruljanak a szlovák és magyar nép életének és kultúrájának kölcsönös megismertetéséhez és megszerettetéséhez, hogy fejlesszék a tanulók szocialista hazafiságát és proletár nemzetköziségét, egészséges nemzeti öntudatát, és ezzel a lehető legeredményesebben harcolhassanak a nemzeti tudat szférájában ragadt csökevények ellen. Ennek következtében a nemzetiségi iskolák oktatói tevékenységében szükségszerűen jelentkezik egy bizonyos fokú többletfeladat, ami a nemzetiségi iskolák egyik sajátossága. Ez érthető is, mert a nemzetiségi csoport két kultúrához kötődik: „A Csehszlovákiában élő magyarságot a cseh és a szlovák kultúrához köti a fél évszázados együttműködés, a közös állami-, jogi-, gazdasági és politikai élet, a közös célkitűzések, a szocializmus építéséből adódó feladatok vállalása, valamint ennek a hatására a kulturális-, tudati-, érzelmi-magatartásbeli vonatkozások. A nyelvi-kulturális-etnikai közösség és az ennek következtében a tudati-érzelmi magatartásbeli vonatkozások viszont a szocialista magyar kultúrához kötnek”. Ennek logikus következménye, hogy a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák e két forrásból merítenek, főleg a *nyelvi, művészeti és történelmi tantárgyakban*, de Mózsai arra figyelmeztet, hogy a nemzetiségi iskolák tanterveinek megfelelő előkészítésénél nem lehet azt az eljárást alkalmazni, amely a két nemzeti kultúra tényanyagának mechanikus egymásmellé illesztésével adná meg a nemzetiségi iskolák tantervi anyagát, hanem szükség van egy sajátos szelektáló adaptálásra, amely lehetővé teszi az olyan tantervi anyagot, amely az adott társadalmi-gazdasági formához legszorosabban kötődik, a nemzetiségi mikrokultúrának legjobban megfelel és a politikai, gazdasági és művelődési életet maximálisan előrelendíti.

A nemzetiségi iskolák három alaptípusát: a nyelvoktató, a kétnyelvű és a magyar tannyelvű iskolát külön értékelték a szerző. A *nyelvoktató iskolák*, főleg az ukrán nemzetiség sorait ölelik fel, és azokban csak az anyanyelv és az irodalom tanítása folyik anyanyelven, a többi tantárgy tanítása már szlovák nyelven történik. Ennek az oktatási intézménynek gyengeségét a következőben foglalja össze a szerző: „*A biba általában az, hogy a nyelvoktató iskolák társadalomtudományi tantárgyainak tantervi anyagában nem (illetve nem eléggé), érvényesül a nemzetiségi szempontok teleologikus koncentrációja. Sok esetben ugyanis minden nemzetiségi vonatkozást csupán a nemzetiségi nyelv és irodalom oktatására, azaz egy pedagógusra és egy tantárgyra bízzák.*” (35) Ezenkívül hiba még az is, hogy az ilyen iskolák heti óraszámát még heti 2-3 órával mechanikusan bővítik, mégpedig a nemzetiségi nyelv és irodalom óraszámával. *Ezekből a iskolákból hiányzik a nemzetiségi jelleg, de szakosított nyelvi iskolának sem nevezhetők.*

A *kétnyelvű iskolatípus* meghonosítása sem hozott kielégítő eredményt a szlovákiai iskolákban. Érdekesítően izgalmas pedagógiai kérdésnek tűnteti fel a szerző azt a problémát, hogy mi az előnye, illetve hátránya, de elsősorban mi a pedagógiai-pszichológiai feltétele annak az Európa-szerzte jelentkező gyakorlatnak, hogy néhány tantárgyat – egy idegen nyelv minél tökéletesebb elsajátítása érdekében – nem a gyermek anyanyelvén tanítanak. Szlovákiában 1963-ban több magyar tannyelvű iskolában egyöntetűen elmarasztalták azt a kísérletet, amely hároméves szlovák nyelvű földrajz tanítást honosított meg ezekben az iskolákban. A vélemény az volt, hogy *mind a magyar, mind a szlovák nyelvben pongyolaságra nevelt.* Mózsai utalt a jugoszláviai kétnyelvű iskolák felvirágzására és hanyatlására, kiemelve azt, hogy értesülései szerint a kétnyelvű iskolák gyakorlatával hazánkban nagyjából felhagytak, azért mert nem nyújtott kielégítő pedagógiai eredményeket, és mert a szülők elégedetlenségét váltotta ki (a szerbhorvát és magyar szülők elégedetlenségét egyaránt). Habár az igazság és a tudomá-

nyosság kedvéért meg kell állapítani azt is, hogy a mi kétnyelvű iskolagyakorlatunkat mi magunk sem kísértük megfelelő tudományos apparátussal és hozzáállással, és annak pozitív és negatív jegyeit még máig sem értékeltük ki teljesen.

A magyar tannyelvű iskolák működésével kapcsolatban Mózi rámutat arra a tényre, hogy Szlovákiában is beleütközött ez az iskolatípus két akadályokat teremtő nehézségbe: a „nagyállami érzéketlenség”, illetve a „nyelvi szintre való primitív leegyszerűsítés” tendenciájába. A két, vagy több nemzet környezetében Szlovákiában, Mózi szerint a nemzetiségi iskolák (néhány nyelvtanító iskolát kivéve) „többé-kevésbé eleget tesznek a két műveltség ismeretére és szeretetére, a bilingvizmus követelményeire, az etnocentrizmus elleni harcra és a proletár nemzetköziségre való nevelés következményeinek.” *Ezzel szemben azok az iskolák, a egyes nemzetiségű etnikumban, amelyekben nem tanítják a másik nép nyelvét, nem ismeretik műveltségét, baladó hagyományait, és a két nép pozitív kapcsolatainak történetét, ezen a téren szemmel láthatóan lemaradnak.* Számunkra ez a megállapítás nemcsak azért értékes, mert a mi felméréseink is ugyanilyen értékűek, hanem azért is, mert iskolareformunk és új tantervi javaslataink már ezt a fogyatékosságot, úgy véljük, teljes egészében igyekszene felszámolni.

A fent említett mulasztások negatív következményei azonban nemcsak a többségi nemzet diákjaira hatnak ki negatívan, hanem hatványozott mértékben azokra a diákokra is, akik a nemzeti kisebbség tagjaként a többségi nyelvű iskolákba járnak. Ők nemcsak, hogy a nemzetiségük konyhanyelvét beszélik, hanem nemzeti hagyományait is olyan hiányosan ismerik, hogy nemzetiségi műveltségük szempontjából akulturált egyéneknek számítanak, és az ilyenek „könnyebben nyerhetők meg pl. egy mitizált történelemszemléletnek”, ami pedig pszichikailag „szélsőséges reakciókat szülhet: indokolatlan agressziót, vagy indokolatlan önkisebbitést”. „Egy mitizált történelemszemléletből egyaránt logikusan következik a nemzetbalál vízijával való küzdelem és szüntelen szorongás, másrészt az indokolatlan és irredlis igények.”⁽⁴¹⁾

A magyar nyelvi képzéssel elégedetlenek a szlovákiai pedagógusok, és főleg „a helyesírásközpontúságot és az iskolai grammatizmust” bírálják, és a nyelvészeketől várják azt, hogy megtalálják a módját annak, hogy az iskolai grammatizálást fokozatosan váltsa fel a nyelvművelés, amivel egyúttal biztosítanak a kétnyelvűséget is megbíró, korszerű anyanyelvi alapot, és ezzel a tanítás-tanulás hatékonyságát.

A honismeret és állampolgári nevelés tanterveiben csak elvétve akadnak nemzetiségi sajátosságként értelmezhető tananyagrészek. És ez helyénvaló és érthető is. Ellenben Mózi helyteleníti azt, hogy Szlovákiában a földrajz tananyaga egységes és nem sajátos tantárgy a nemzetiségi és szlovák tannyelvű iskolákban, és ebből kifolyólag, véleménye szerint, az a paradox helyzet következik, hogy a magyar diák relative jól ismeri a magyar irodalmat és történelmet, de a megismert eseményeket nem tudja földrajzilag is rögzíteni, illetve helyhez kötni. A szerző szerint a nemzetiségi iskolákban, mely két nyelvvel és két kultúrával vértel fel tanítványait, azokat „mindkét kultúra otthonával”, illetve földrajzával meg kellene ismertetni.⁽⁶⁹⁾

Külön értéke az ismertett könyvnek a történelem- és irodalomtanítás általános szlovákiai és sajátos nemzetiségi jegyeinek vizsgálata. A szerző igen kimerítően, körültekintően és részletesen foglalkozik a kérdésekkel, és művének eme részei vajdasági szaktanáraink külön figyelmét érdemlik, és megfelelő, szaktantárgyankénti külön ismertetést is megkívnának. Ahogy a szerző is gyakran merít a mi tapasztalataink tárházából, éppúgy számunkra is számos megállapítása, észrevétele, sugalmazása és javaslata megfontolandó, nemritkán ösztönző vagy követendő is. Ez érthető, mert sok tekintetben azonos célkitűzéseink, hasonló problémáink és nehézségeink vannak. A történelemtanításban többek között az egyetemes, a magyar, a szlovák és a cseh történelem szinkronja mellett foglal állást, de azt, véleménye szerint, feltétlenül bővíteni

kellene a szlovák-magyar kapcsolattörténelemmel. Számunkra is igen aktuális az a nézet, amely a kapcsolattörténet ismertetésénél elsősorban a pozitív jelenségek felé szeretné irányítani a diákok figyelmét, de természetesen azzal a figyelmeztetéssel, hogy ez nem azt jelenti, hogy el kellene hallgatni a történelem folyamán jelentkezett ellentéteket, az egymás ellen törő nacionalista viszályokat, az uralkodó nemzeti többségnek a kisebbséggel szemben folytatott politikáját, mely az antagonisztikus osztályokra tagolt társadalomban jellemző kísérőjelenség. Ismertetve mindezt, számunkra, írja Mózsai, mégis fontosabb az, ami összekapcsolja népeinket, illetve az, ami a pozitív együttélés irányában hat. Állást foglalva amellet, hogy a történelmet nem népenként és országokként, hanem korszakokként, horizontális áttekintésben kellene előadni. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy ezt mi már tantervjavasolatainkban meg is valósítottuk, és a tantervértékelés szerint, ezt a megoldást egyként helyesnek és sajátjának tekintette minden iskola Vajdaságban. Hisszük, hogy tapasztalataink hasznosak lesznek a szlovákiai kollégáink számára is, de valljuk azt is, amit a szerző is kiemelt, hogy az ilyen történelemoktatás nem lesz könnyű feladat, és hogy számos nehézséget, buktatót kell leküzdenünk, mert mi is tudjuk azt, amire Mózsai figyelmeztet „Amennyit így a jelenségeket szembesítő és egységes vizsgálatával nyernénk (nyerünk!) egy marxista, sokrétűbb, szinkronikus történelem-láttatással, valószínűleg ugyanannyi gondunk támadna (támad!) a didaktikai megoldásokkal. Mert egyszerűbb, például, felváltva tanítani az egyetemes történelmet és a nemzeti történelmet...”⁽⁸⁶⁾ Ezért ezt a megoldást, aminek érettségét a historiográfia lemaradása is hátráltatja, Mózsai, inkább a holnap feladatának tekinti, mint a máénak, ellenben kiemeli, hogy a történelemnek ilyen tanítása „mint társadalmi igény, viszont már a ma szocializmust építő valóságának egyik kategorikus imperatívusza...”

Helytelennek tartja azt is, hogy a jelenleg érvényes magyar, szlovák, cseh tannyelvű középiskolák irodalomtörténeti tananyaga, és a megfelelő tankönyvek szövege, a szomszédos népek irodalmának tananyagát úgyszólván nem tartalmazza. Mózsai szerint nem arról van itt szó, hogy a már amúgy is bő, kötelező anyagot kellene továbbduzzasztani, hanem új irodalomszemléletet kellene ezekbe a tankönyvekbe, tantervekbe vinni. „Ha ugyanis az említett tankönyvek (néhol például csak utalásként) tartalmaznák és ismertetnék a kelet-közép-európai irodalmak párhuzamos fejlődési tendenciáit, ezzel tulajdonképpen a nemzeti irodalom alaposabb értését is elősegítenék.” (125-126). Hogy ezen a téren is nagy a lemaradás, azért a társadalmi-politikai adottságokon kívül a tudományos kutatások eredménytelenségét is hibáztatja Mózsai, és elsősorban arra a sajnálatos tényre utal, hogy volt olyan korszak is „amikor a marxista tudomány sematizmusra hajló képviselői elvetették, s károsnak tartották az összehasonlító irodalomtörténet módszerét...” A komparatisztikus tudományos kutatás azóta már fellendült, a társadalmi-politikai viszonyok is kedvező fordulatot nyertek, a korszerű irodalomtudomány kilépett a nemzeti irodalom hermetikus vizsgálódásának köréből, illetve a világirodalom és nemzeti irodalom kapcsolatának „asszimetriájából” és ebből kiindulva Mózsai a következő megállapításhoz jut: „Éppen ezért az iskolai irodalomoktatásnak is ki kell tekintenie a szomszédos népek felé, hiszen ezek a népek a társadalmi fejlődés hasonló útját járták meg, s így az irodalom problematikája erőltettség nélkül hasonlít egymáshoz.” Mint gyakorló tanár és pedagógus, Mózsai azonban aláhúzza azt is, hogy más kérdés, hogy hogyan és mennyiben realizálható ez a követelmény, az óraterv és a tantervi anyag bővítése nélkül, illetve a jelenlegi tananyag újrendezésével és szelektálásával, és kísérletet tesz arra, hogy megfelelő tantervi elemzéssel, és számos példával utaljon arra, hogyan képzei ő el a magyar tannyelvű iskolákban a magyar és a szlovák irodalom sajátos nemzeti fejlődésének arculatát ábrázolni. Ezzel foglalkozik a könyv „A tananyagelosztás, mint a kapcsolattörténet taní-

tásának egyik feltétele” című fejezete. Ez az anyag joggal tarthatna igényt arra, hogy magyar pedagógiai, de a szerbnyelvű pedagógiai folyóiratunk is külön leközzölje, mert értékes gondolatokat ébreszt, és tartalmas vitára ösztönöz.

Végezetül hangsúlyozni szeretnénk: a nemzetiségi iskola problematikája nemcsak Szlovákia és Jugoszlávia tanügyét érinti, hanem számos más állam és társadalom tanügyét is, Mócsi Ferenc könyve, a szlovákiai tapasztalatokat objektíven és a tudományos igazságot szem előtt tartva térképezi fel és ezzel az eljárással gyakorlati segítséget nyújt mindazoknak, akik a nemzetiségi iskolák kérdéseivel hivatásszerűen foglalkoznak. Épp ezért tarthat számot nemzetközi érdeklődésre is. Annál is inkább, mert a szerzőt értékelésében nem vezették eleve adott ítéletek, megfontoltan, alaposan kutatta fel a kérdés számos összefüggését, nagy tény és okmányanyagot, igen gazdag irodalmat dolgozott fel, és így lehetővé tette, hogy véleményével számolva, saját adottságainknak megfelelően, önállóan alkossuk meg állásfoglalásunkat.

Számunk szerzői

Ágoston András,	Újvidék
Dr. Berkes Eszter,	Budapest
Edvard Kardelj,	Belgrád
Gaál György,	Újvidék
Dr. Katona Imre,	Budapest
Kovács Teréz,	Újvidék
Dr. Körmendi Ferenc,	Belgrád
Molnár Irén,	Szabadka
Dr. Pennavin Olga,	Újvidék
Sárfány Ferenc,	Szabadka
Szekeres Zoltán,	Szabadka
Veljko Milatović,	Titograd

A L é t ü n k
nyomdában levő 1.
(január — február)
számának tartalma

Tóth Anna: Róza Luxemburgról

Đura Knežević: A Vajdasági KSZ tartományi tisztújító értekezletei küldötteinek és a Tartományi Bizottság tagjainak szociális és professzionális jellemzői

Márton István: Az öngazgatás eszméje

Đurica Acin: A nemzetközi kereskedelem elméletének áttekintése és elemzése

Szalma József: Az emberi környezet védelmének jogi eszközeiről a JSZSZK Alkotmánya rendelkezéseinek tükrében

Somogyi Sándor: Talajvédelem mint a környezetvédelem részkérdése és az élelemteremtés

M ű h e l y

Radovan Božović: A holt munka mint a személyi jövedelem elosztási politikájának tényezője

D o k u m e n t u m

Milan Mali: Blagoje Parović

T á j é k o z ó d á s

Naste Čalovski: Jugoszlávia külpolitikájáról, a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről, valamint a faji, etnikai és nemzeti kisebbségek problematikájáról

S z e m l e

Burányi Nándor: Lőrinc Péter: Bánát magyar nyelvű társadalomtudománya a századforduló idején 1880—1918.

Rehák László: Miloš Nikolić öngazgatás-szociológia könyvéről

Sisa Irén: Jugoszláv gazdasági jelenségek időszerű problémái c. könyvről

Đorđe Milanović: Dr Ivan Jelić: Komunistička partija Hrvatske 1937—1941.

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzetre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

